

Κρίση

Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Η ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΗΡΑΚΛΗΣ ΡΕΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ: 'Από τὸ «Ἑλληνικὸ Μυθιστόρημα» τοῦ Ρόντε	860
ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ: 'Ἡ ἀπάντηση (ποίησις).....	864
ΧΑΡΗΣ ΧΡΟΝΗΣ: Μεταμοσχεύσεις (ποίημα).....	864
ΜΕΤΕΩΡΟΣ: Μετεωρισμοί (τὸ πρόβλημα τῆς Παιδείας).....	865
ΜΙΜΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ: Σκιαγραφία (ποίησις).....	867
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ: Πνευματικὸς καὶ πολιτιστικὸς σωβινισμὸς (μελέτη).....	868
ΠΟΤΗΣ ΚΑΤΡΑΚΗΣ: Φεύγοντας (ποίημα).....	873
ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ: 'Ἡ σήψη τοῦ σύγχρονου Πύθωνα καὶ ὁ πανάρχαιος ἀπολ- λώνιος λόγος (ιδεολογικὴ ἀνάλυση).....	874
ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ: 'Ο Ἀκρίτας (ποίησις).....	880
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΚΑΡΦΙΑΣ: Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου (σχόλια).....	881
ΛΟΥΛΑ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ: 'Ἐνα καλοκαίρι (ποίησις).....	882
Α.Η. ARMSTRONG: Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ Χριστιανισμὸς (μελέτη).....	883
ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ: 'Ἐν τούτῳ νίκα (ποίησις).....	887
Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ (παρουσίαση νέων βιβλίων καὶ ἐντύπων).....	888
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΛΑΜΠΡΟΥ: Περί «διονυσιοκολάκων» (ιδεολογικὸ ἄρθρο).....	895

ΡΕΝΟΣ ΗΡΑΚΛΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Κριτική τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας

IV

ΕΙΔΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ

Ὁ καταχρηστικός ὁρος «Ἱστορία», στὰ λογῆς-λογῆς *γραμματολογικά* ἔργα, εἰσπράττεται ἀπὸ πολλοὺς μὲ τὴ βασικὴ παρεξήγηση: πῶς τάχα τὰ πράγματα εἶναι *καθεαυτά* σὲ μιὰν ἐξ ἀντικειμένων δεδομένη *σειρά*, πού κατέχοντάς την, ἀπὸ εἰδικὴ γνώση, ὁ «ἱστορικός», σὰν «*προ-διαμορφωμένη*» ἄλλωστε, «τὴν ἐκθέτει» ἀπλῶς, «*παραγωγικά*» νὰ ποῦμε, δηλαδὴ «*διηγείται*» τὰ *πράγματα* «*ὅπως ἐγιναν*» — ἔτσι, «σὰν παραμῦθ!» — σ' ὅσους ἐξ ὑποθέσεως δέν τὰ ξέρουν, κ' οἱ σπουδαστές λοιπόν, οἱ μελετητές τῆς *Ἱστορίας* του μαθαίνουν ἀπ' αὐτὴν «κατευθεῖαν» τίς *φάσεις* — πού κι αὐτές εἶναι τάχα «*πραγματικές*!» — τῆς *ἀνάπτυξης* μιᾶς λογοτεχνίας — «ὅπως ἀκριβῶς πράγματι καὶ *ξετυλίχτηκε!*» (εἶναι δ' ἐκτός συζητήσεως πάντα, στὸ νοῦ τῶν ἀφελέστερων, τό: *ξετυλίχτηκε!*) — καὶ μποροῦν ἄρα νὰ πιάσουν τὸ *βάθος*, δηλαδὴ τίς *ὀργανικές* ἐκείνες οὐσίες καὶ ποιότητες πού δίνουν πιά τὴ *φύση* καὶ τὴν *ταυτότητα* τῶν ἔργων καὶ τῶν δημιουργῶν!

Δέν εἶν' ὅμως ἔτσι τὰ πράγματα - καὶ μάλιστα τὰ πνευματικά. Ἡ δὲ παρεξήγηση ἔγκειται σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀβασάνιστη καὶ ἀπὸ *πρὶν* ἰδέα, γνωσεολογικά ὁλότελ' *ἀνυποψίαστη* κι ἀπλοϊκὴ: πῶς, τάχα, τὰ φαινόμενα μιᾶς λογοτεχνίας ἔχουν ὄντως, ἀπὸ μόνον τους, μιὰν ἐξ ἀντικειμένων — πού τί θὰ πῇ αὐτό; τοῦτο εἶν' ἴσα-ἴσα ἡ ἀφέλεια κι ὁ *ἀπριορισμός!* — δῆθεν *σειρά* δικιά τους, πῶς ἔχουν τάχα ὅλα παραχθῇ ἢ ἀπορρεῦσει τόνα 'πὸ τ' ἄλλο, ἢ ἀπὸ κάποια, κι ὅτι ὅπωςδὴποτε ὅλα πάντως συνδέονται μεταξὺ τους *ὀργανικά* σ' αὐτὴ τὴ χρονικὴ ἐπιφάνεια ὅπου φανερώθηκαν, μὲ σχέσεις εἴτ' *αἰτιοκρατικές*, εἴτ' *ἔστω ἐπιδραστικές-παραγωγικές* μεταξὺ τους. Ἐτσι, π.χ., τὰ σχετικὰ *γραμματολογικά* βιβλία εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ «*κρίσεις*» τοῦ τύπου: «*ἀπ' αὐτόν βγαίνει ἐκεῖνος*». «ὁ *ἄλφα* προκύπτει ἀπὸ τὸν *βῆτα*, εἶναι *μαθητής* τοῦ *γάμμα*, καὶ *ἀνήκει* στὴ *σχολή* τῶν *τάδε* καὶ *δεῖνα*. ἢ: «*ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τοῦτον* κι ἀπ' τὸν *ἄλλο*», κ.λ.π.

Καί, βέβαια, συμβαίνουν ὅπωςδὴποτε καὶ τέτοια. Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι: αὐτά, τὰ τέτοια εἶναι τὰ βαθύτερα προσδιοριστικά τῶν οὐσιῶν, τῶν ποιότητων, τῶν δημιουργῶν; ἢ μήπως αὐτὰ *μόνον* *δέν εἶναι*, αὐτὰ *μόνον φαίνονται*; - καὶ φαίνονται ἔτσι μόνο τὰ ἐπουσιώδη, τὰ μὴ καθαυτὸ δημιουργικά, τὰ μὴ καθαυτὸ προσδιοριστικά τῆς πνευματικῆς συνείδησης ἐνὸς λαοῦ, δηλαδὴ τὰ «*δεύτερα*», τὰ «*τρίτα*», τὰ «*ἀπηχοῦντα*», ὅχι τὰ *πρωτόθετα*, ὅχι ἐκεῖνα πού πρωτοανεβάζουν γενναῖα πάνω ὅσα ἐκάστοτε ἀπὸ βάθη ζωῆς πυρηνικά ὠριμάζουν καὶ ὀρίζουν παραπέρα τὴν κοινὴ συνείδηση καὶ *ψυχισμό* καὶ *καλλιέργεια*;

Ὑπάρχουν «*ἱστορικοί*» — ψευτοἱστορικοί — τῆς λογοτεχνίας μας — καὶ τοὺς ἔχουμε ὑποστῇ, σὰν τὸν Δημαρᾶ π.χ. — πού ἀνήγαγαν καὶ σὲ «*θεωρία*» ἀκόμα τὴν ἐπιφανειακὴ ἐνασχόληση κι ἀκατάσχετη ματαιολογία καὶ φλυαρία περὶ αὐτά, τὰ «*δεύτερα*» καὶ τὰ «*τρίτα*» καὶ τὰ ἔσχατα ἀσημαντα φανερώματα ἀνάβαθων ψευτοδημιουργῶν κ' ἐπιπόλαιων σκαλαθυρμάτων, μὲ τὴν ἱταμὴ κιόλας «*θέση*» — πού ἐκφράζει βαθύτερα τὴ δική τους ἑλλειψη μεγέθους κι ἀσχετοσύνη μὲ τὸ θέμα πού τάχα «*ἱστοροῦν*» — πῶς δῆθεν, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ὅχι οἱ «*πρῶτοι*» καὶ τὰ «*πρῶτα*» μιᾶς λογοτε-

χνίας, όχι τὰ «ἰσχυρότερα» ἔργα κ' οἱ πῖο ἐνορμητικοὶ ἀπὸ δικές τους *πρῶτες* ἐμπνευστικές πηγές καὶ νάματα δημιουργοί, ὅχι, «δέν εἶναι», τάχα, αὐτοὶ οἱ «ἐκφραστικώτεροι» καὶ τὰ «κατοπτρικώτερα» μιᾶς *ἐποχῆς*, ἐνὸς *καιροῦ* — ἀπώτερα: ἐνὸς λαοῦ καὶ μιᾶς κοινῆς *ὁμοψυχίας* ἐν γένει — παρὰ εἶναι τὰ «δεύτερα», τὰ «τρίτα», τ' ἀσημαντολογήματα τῶν ἀσημαντότερων εἶναι πῖο «ἀντιπροσωπευτικά» κ.λ.!

Ὅ,τι τὸ ἐξωφρενικώτερο δηλαδή, ποὺ παράγει ὅλες αὐτές τις ἀνάβαθες καὶ φλύαρες κι ἀχρηστες ἐξυπαρχῆς *ψευτογραμματολογίες* τοῦ τύπου Δημαρᾶ. Καὶ τοῦτο παράγεται, βέβαια, τόσο ἀπὸ τὰ βαριά συμπλέγματα γενικῆς στεριότητος τῶν τάχα «γραμματολόγων» αὐτῶν, ὅσο κι ἀπὸ τὴν «ἀναπληρωματικὴ» σχετικὰ τάση τους νὰ πουλήσουν στὸ κοινὸ τῶν σκαλαθυρμάτων τους ἕναν κακίστης ποιότητος *λαϊκισμό* καὶ χάιδεμμα τῶν κατωτεροτήτων του ἐπίσης, μὲ τ' ὁποῖο κ' ἐλπίζουν «νὰ τὸ κερδίσουν» κ.λ., ὥστε «ν' ἀναδειχθῶν», οἱ ἀτάλαντοι κι *ἀπρόκιστοι* σ' ὅλα! (Ἔτσι ἄλλωστε, θάλεγα, «ἐκδικοῦνται» κιόλας, οἱ μὴ δημιουργοὶ αὐτοί, τοὺς δημιουργικώτερους ἀκριβῶς· καὶ τοῦτο δείχνει ἔξ ἄλλου καὶ στὶς λοιπές *ἀποσιωπήσεις* καὶ *μειώσεις* πνευματικῶν ἀξιών, ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ μασκαρεῖκα «ἔργα» τους.)

«Ἱστορῶντας» λοιπὸν ἔτσι κανεῖς, κατὰ τὰ φαινόμενα, δέν ἱστορεῖ πράγματι, ἂν *ἱστορία* σημαίνει γνώση πρωτίστως. Καὶ γνώση, στὸ χῶρο ὁποιασδήποτε λογοτεχνίας, δέν εἶναι βέβαια *φαινομένων*, ἀλλὰ οὐσιῶν καὶ πνευματικῶν ποιότητων γνώση.

Ἄς βάλουμε λοιπὸν μιὰ πρώτη στέρεα βάση: Καμμιάς λογοτεχνίας τὰ πράγματα καὶ τὰ κείμενα δέν ἔχουν *ἀφ' ἑαυτῶν* καμμιάν *ἀντικειμενική* *σειρά*, καμμιάν ἐπιφανειακὴ παραγωγή ἀναγκαία, ποὺ νὰ τὴ φωτίξῃ τάχα οὐσιαστικά ἢ χρονικὴ τους διαδοχὴ — παρὰ μόνο *περιστατικά*. Ὅπως τίποτα τῆς «γενεσιουργοῦ αἰτίας» τῶν φαινομένων: *μέρα-νύχτα*, *μέρα-νύχτα*, ἢ *ἀστραπή-βροντή-βροχή*, δέν ἐξηγεῖ πράγματι ἡ διαδοχὴ τους στὸ χρόνο. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ παιδιὰ κ' οἱ πρωτόγονοι κ' οἱ ἀπλοϊκοὶ κ' οἱ ἀνεπιστήμονες, ποὺ τὸ *πρότερο* βαφτίζουν πάντα «αἰτία» τοῦ *ὕστερου*, δέν γνωρίζουν πράγματι τίποτ' ἀπ' τὸν κόσμον, ἀφοῦ ἔχουν πάρει τὴ συνθήκη τῆς παραγωγῆς, τὸ χρόνο, γιὰ παραγωγικὴ δύναμη. Ἔτσι μένουν στὰ *φαινόμενα*, ὅπου ἡ συνθήκη *χρόνος* εἶναι *sine qua non* ὁρος τῆς μόνης ὑπόστασής τους, τῆς *ἐμφάνισης*· ἐνῶ οἱ οὐσίες δέν εἰν' ἐγχρονες, καθὼς τ' ὥρισε κι ὁ Πλάτων κι ὁ Σπινόζα.

Ὅλες ὥστόσο οἱ ὥς τώρα «Ἱστορίες» τῆς λογοτεχνίας μας ἔχουν «ἱστορήσει» ἔτσι. Τὰ ὑποτιθέμενα «πράγματα» τῆς λογοτεχνίας μας ἔχουν τάχα «δοθῇ» ἔτσι. Ἀλλὰ ἔτσι, σὰν ἐπιφάνειας συμπτώματα, δέν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὰ βάθη τῆς ζωῆς ποὺ τὰ παράγουν κ' ἐκφράζονται μὲς ἀπ' αὐτά. Εἶναι, περίπου, σὰ νὰ παλεύῃ κανεῖς νὰ φυτολογῇ μελετώντας ὅχι καρπούς σὲ σχέση μὲ ἄνθη, ὅχι ἄνθη σὲ σχέση μὲ χυμούς, ὅχι χυμούς σὲ σχέση μὲ ρίζες, μὲ χῶμα, μὲ κλίμα, μὲ καιρὸ, ἀλλὰ σχήματα ἀπὸ ἄνθη ζωγραφιστά, σὲ σχέση μὲ ἄλλα σχήματα ζωγραφιστὰ καρπῶν, κλαδιῶν, κορμῶν, ριζῶν! Ἐ τί φυτολογία ἀπὸ ἱχνογραφημένα σχήματα θὰ κάνῃ; Θὰ δῇ τότε, π.χ., τὸ σχῆμα ἐνὸς ἄνθους ποὺ θὰ μοιάζῃ καρπός, ἢ μιὰ περικοκλάδα ποὺ θὰ μοιάζῃ καὶ ρίζα, καὶ θὰ βαφτίσῃ ἀντύχῃ τὸ ἄνθος καρπὸ τοῦ καρποῦ καὶ τὴ ρίζα περιπλόκαμο τῆς ρίζας· καὶ δὲ θάχῃ, φυσικά, ἢ φλυαρία κ' ἡ ἀνεπιστημοσύνη του καμμιά σχέση μὲ τὰ φυσικά, τὰ ἀληθινά, τὰ *ὄντως ὄντα*.

Ἵπάρχει ἓνα βάθος λοιπὸν πάντα, ὅπου πράγματα γίνονται, ζωὴ βιώνεται, πυρές διαρκῶς, βρασμοί, ὠριμάσεις, ἐκρήξεις καθαρῆς ἐνέργειας - αὐτό εἶναι τὸ βάθος τῆς κοινῆς ζωῆς. Κι ἀπάνω, στὸ ἐγχρονο, «γεγονότα» διαδέχονται τόνα τ' ἄλλο. Ἀλλὰ τί θὰ πῇ «διαδέχονται»; Θὰ πῇ καὶ πάλι: «Στὸ ἐγχρονο»! «Σειρά»! Ἀναγκαίως «σειρά», «στὸ ἐγχρονο»! «Διαδέχονται» δὲν θὰ πῇ «παράγονται τόνα ἔξω τ' ἄλλο»· καὶ πράγματι δὲν παράγονται καθόλου τόνα ἔξω τ' ἄλλο· ἀπὸ τὰ βάθη παράγονται! Μόνο τὰ βάθη παράγουν - δέ γεννᾶν οἱ ἐπιφάνειες! Οἱ ρίζες παράγουν, μὲ τοὺς χυμούς ποὺ ἀνεβάζουν, ὀρμητικούς, ἐνδορμητικούς· δὲν παράγουν τὰ φύλλα, ἐπειδὴ τάχα ἀγγίζονται τόνα μὲ τ' ἄλλο καθὼς τὰ φυσάει ὁ ἄνεμος! Κι ὁ ἄνεμος ποὺ φυσάει τὰ φύλλα, ὅταν φυσᾷ, τέτοιος ἢ τέτοιος ἄνεμος, τέτοιου ἢ τέτοιου καιροῦ, σὲ τέτοιο ἢ τέτοιο ἔδαφος, σ' αὐτόν ἢ σ' ἐκεῖνο τὸν παράλληλο ἢ μεσημβρινὸ τοῦ πλανήτη, στὶς ρίζες ἐπενεργεῖ, ὅχι στὰ φύλλα ποὺ κουνάει τόσο φανερά κ' ἐντυπωσιακά: παραπλανητικά δηλαδή, μόν' ὄνειρα γεννῶντας - ὅχι πλάσματα καὶ ὄντα! Κ' ἡ βροχή, ὅχι στὰ φύλλα ποὺ στιλβώνει, τάχα γιὰ τὰ «αἰσθητικά» (κ' «αἰσθαντικά» μας) μάτια, παρὰ στὶς ρίζες πορίζει!..

Ὅλες ὁμως οἱ ὥς τώρα «Ἱστορίες» τῆς λογοτεχνίας μας, ἀπὸ ἄσκεπτους κι ἀνεπιστήμονες κι ἀτάλαντους, μὴ πλάστες, γινομένες, σερβίρουν θροῖσματα φύλλων — καὶ συχνά ξερόφυλλων! — γιὰ «λειτουργίες» τάχα ριζῶν!

Ἔτσι, πράγματι δὲν ξέρουμε ἀκόμα τὴν ἴδια τὴν κυριώτατη καὶ δημιουργικώτερη ἔκφραση τῆς ζωῆς μας!

V

ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ἐπαναστατικὴ, στοὺς κυριώτατους καὶ δραστικώτερους πυρῆνες της, ἐξαναστατικὴ κι ἀντικονφορμιστικὴ ὅπωςδὴποτε στοὺς πιὸ ἰδιάζοντες τόνους καὶ τὶς χαρακτηριστικώτερες ποιότητές της, ἡ σύγχρονη νεοελληνικὴ λογοτεχνία γι' αὐτό βεβαιότατα καὶ δὲν ἔχει ὥς τώρα ἱστορηθῇ οὐσιαστικά, δὲν ἔχει μὴ γενναῖα καὶ σὲ βασικὲς δομές τῆς παιδείας καὶ τῆς νεοελληνικῆς καλλιέργειας — ποὺ κυριώτατα (κ' ἐνεπίγνωστα ἀνασταλτικά, ἀπὸ συντήρηση κι ἀντίδραση ὑπανάπτυκτης καὶ πρόωρα γερασμένης κοινωνίας, γεροντοκρατούμενης ἀκλόνητα σ' ὅλα) διευθύνονται ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὸ «ἀπὸ δῶ» κι «ἀπὸ κεῖ» κατεστημένο γενικώτερα — συστηματικά κ' ἐπίμονα ἀπωθούμενη πάντα στὸ πάροχθο καὶ στὸ ἐξωκυκλωματικὸ τῆς κοινῆς ζωῆς, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ἐπιδρᾷ βαθύτερα ποτὲ κ' «ἐπικίνδυνα» ἀνανεωτικά πράγματι στὴν εὐρύτερη νεοελληνικὴ συνείδηση, διόλου ἀναμοχλευτικά της δηλαδή σὲ κρίσιμα βάθη κι ἀπελευθερωτικά της ἐν τέλει πρὸς οὐσίες, ποιότητες, ροπές, τάσεις, στάσεις ζωῆς καὶ κριτήρια κ' ἐπίπεδα καὶ σφαῖρες ἐν γένει βίου, καὶ δημιουργίας, λόγου καὶ πράξης, σκέψης καὶ τέχνης, ἀνώτερες ἐκεῖνων ποὺ συνειδητὰ ἢ ὅχι — λίγο σημαίνει ἢ διαφορά στὴν κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἐξ ἀντικειμένου τεκμαιρομένων — δὲν εἶναι οἱ «ἐπιθυμητές» κ' οἱ «συμφέροντες», οἱ συντηρητικὲς ἀκριβῶς τῶν κρατούντων, σὲ κάθε τομέα τῆς ἐθνικῆς ὑπόστασης καὶ δραστηριότητος.

Μ' ένα λόγο: *Δέ συμφέρει* ἡ σύγχρονη λογοτεχνία μας, *δέ βολεύει*, με τις πυρηνικές οὐσίες καὶ ποιότητες καὶ στάσεις ζωῆς ἀπ' ὅπου ἄμεσα κ' αἵματηρά παράγεται κ' ἐμπνέει, *δέν εἶν' ἀκίνδυνη*, γιὰ τ' ὅποιοδήποτε *κατεστημένο*, κι «ἀπὸ δῶ» κι «ἀπὸ κεῖ», καὶ σὰν «τάξη πραγμάτων» καὶ σὰν «κράτος» καὶ σὰν «τάξη κρατούντων», ὅποιας λογῆς κι ὅποιας προέλευσης ἢ κοινωνικο-πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ. Καὶ *δέ συμφέρει*, φυσικά, *δέ βολεύει*, *δέν εἶν' ἀκίνδυνη* καὶ γιὰ ὅποια συναφῇ «κυκλώματα»: ἀξιολογικά, δῆθεν «αἰσθητικά», συστηματικῶν *ἐκ τῶν ἄνω* χειρισμῶν τῆς «κοινῆς γνώμης» (τύπος κι ἄλλα μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας κ.λ.).

Ἀλλὰ θάπρεπε, λοιπόν, κάποτε νὰ δοῦμε σὲ βάθος αὐτοὺς τοὺς *χαρακτήρες* — τις οὐσίες, τις ποιότητες, τοὺς τόνους, τις στάσεις (ἢ τὸ πνεῦμα στάσεων) ζωῆς, τῇ γεύσει, τὸν *ἀέρα* τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς, ποὺ «ἐμπνέει ἄβολα, ἐπικίνδυνα», ποὺ μυρίζει θειάφι καὶ κεραυνό καὶ πυρές καθαρτήριες, ἀπὸ πολὺ πίσω ξεκινημένες τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας μας (μὰ καὶ τί φταίει δά ποὺ τὰ καθαρτήρια κ' οἱ θύελλες παρήχθησαν ἀπ' τοὺς ἰδιους αὐτοὺς «κόσμους» τῶν ἀκόμ' ἀγωνιζόμενων νὰ κρατηθοῦν *κατεστημένων*;) — καὶ νὰ τεθοῦν σιγά-σιγά, ἕνα-ἕνα, καὶ τὰ *κριτήρια* (ἀφοῦ, βέβαια, τὰ *κριτήρια* πρέπει, πάντα, νάναί τὰ *ὀργανικά*, τὰ *ἐσωτερικά* μιᾶς παραγωγῆς, γιὰ νὰ μὴν εἶναι *πλανερά*).

Αὐτός, πρώτιστα, ὁ σκοπὸς μιᾶς ἄξιας τοῦ ὀνόματος *Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*.

VI

ΦΥΣΗ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΑΝΑΓΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Συνηθίζουν νὰ «ἱστοροῦν» μιὰ λογοτεχνία σὰ νὰ εἶναι μιὰ ὑπόθεση χωριστὴ ἀπ' τὴν ὅλη πραγματικότητα. Ὁ ὅρος φταίει ποὺ παρασύρει — «λογοτεχνία»· σὰ «μαστοριά» δηλαδὴ «τοῦ λόγου», σὰν «ἐπεξεργασία» *εἰδικοῦ* τινος «ἀποκεκομμένου» — κι ὁ βασικὸς ἀποχωρισμὸς τοῦ *ἀντικειμένου* — τοῦ λογοτεχνικοῦ *ὕλικου* — ἀπ' τὰ ὅλα ἱστορικὰ δεδομένα. Ἔτσι, τὸ πνεῦμα τῶν «ἱστορούντων» καταντάει νὰ βλέπῃ ὅ,τι τὸ ἴδιο ἐστὶ σὲ ὅμως ἀνεπίγνωστα μπρὸς τοῦ κι ὅλως ἀνυπόστατο: *αὐτονομία* τάχα *φαινομένων*, λογοτεχνικῶν ἢ γενικώτερα πνευματικῶν-δημιουργικῶν, καί, τὸ πολὺ-πολὺ ὅπου φτάνει: μιὰ κάποια *παραλληλία* μετὰ τὸ πραγματικὸ καὶ τὰ συμβαίνοντα, «βοηθητικὴ» δῆθεν τῶν γραμματολογικῶν «ἱστορούμενων», ποὺ παραστένονται σὰ *μῦθος* *ξέχωρος*. Τὸ ἀποτέλεσμα: ἡ ἀθεράπευτη *αἰσθητικοποίηση* τῶν λογοτεχνικῶν πραγμάτων, ἔργων, φαινομένων ἐν γένει, καὶ ὁ συναφὴς *αἰσθητισμὸς* τῶν κριτηρίων καὶ τῶν πριμοτήτων θεώρησης.

Φορμαλισμός διέπει τις πλεῖστες «ἱστορήσεις» τοῦ εἶδους αὐτοῦ· καὶ φυσικά: γιὰτὶ, ἀντικριζόμενα τὰ λογοτεχνικά-πνευματικά σὰν *καθεαυτά*, καὶ ξεκομμένα ἀπ' τὸ πραγματικὸ στὴν ὁλότητά του, δέν ἀπομένουν συνδεόμενα (ἢ προσφερόμενα γιὰ σύνδεση μεταξὺ τους) παρὰ κατὰ τις μορφές, τις ἐπιφάνειες, τις σχέσεις ὕφους - τις τυπικὰ *γραμματολογικές* δηλαδὴ συναρτήσεις· μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο οἱ περσότερες «παραγωγές», «παραλληλίες», «συγγένειες» ποὺ ἐμφανίζονται, κειμένων, ἔργων, μορφῶν, ὕφω, «αἰσθητικῶν», δομῶν τῆς σύνθεσης καὶ τοῦ λόγου, ποιότητων, τόνων, «ἀτμοσφαιρῶν» κ.λ., εἶναι, συνήθως, ἡ ὁλότητα πλασματικές ἢ ὅπωςδήποτε δευτερογενῶν σημασιῶν στοιχεῖα, ποὺ δέ συνθέτουν πράγματι τὸ *τί* συνέβη,

πὼς συνέβη, μὲ ποιὰν ἀκριβῶς ἔννοια σ' ἓνα δεδομένο λογοτεχνικό χῶρο, ποὺ μόνο μεθοδολογικά πρέπει νὰ νοῆται σὰ «μέρος» τοῦ ὅλου πραγματικοῦ γίνεσθαι, παρὰ ἀλλοιώνουν, αὐτό τοῦτο, ἐποικοδομοῦν ἀκριβῶς, πλαστές ὁμοιοπαλίθειες, ποὺ «βολεύουν» μέν τῇ μυθοπλαστικῇ ροπῇ τῶν ἀξιούντων πὼς τάχα «ἱστοροῦν», καὶ μαζί τὴν ἀπαίτηση τῶν «δεκτῶν» τους — τόσο μάλιστα, ὅσο εἶναι καὶ πιὸ ἀκατατόπιστοι ἀφ' ἑαυτῶν — γιὰ ἓναν τάχα πειστικό γραμματολογικό μῦθο, ἀλλὰ πὼς *ἱστορία* ὄντως τὰ τέτοια;

Ἔτσι γεμίσαμε ἀπὸ λογιῶ-λογιῶ πλαστιά, εἰδικώτερα στὸ νεοελληνικό γραμματολογικό χῶρο: «σχολές» τάχα, ποὺ ὅμως δέν ὑπῆρξαν, δέν ἔδρασαν ποτέ πράγματι καὶ κανεὶς δέν τίς ἔνιωσε δά συνεκτικές ὄντως αὐτῶν ἢ ἐκείνων, λειτουργικές ἀλήθεια στοὺς καιροὺς ποὺ φιλάρεσκα τίς στήνουν, ἐκ τῶν ὑστέρων, ψευτοσοφούλιακες «γραμματολόγοι» μας — ὅπως, π.χ., οἱ λεγόμενες «Ἀθηναϊκές», «Ἑπτανησιακὴ», «Κρητικὴ» παλιότερα, ἢ τῆς τάχα «γενιάς τοῦ 1880» (στὴν οὐσία πρόκειται περὶ ὑστερόπλαστης ἰδεολογικο-πολιτικῆς προπαγανδιστικῆς αὐτοπροβολῆς τοῦ παλαμισμού-ψυχαρασμοῦ, καὶ τῶν συναφῶν), ἢ «τοῦ Τριάντα» (ἄλλη θρασεῖα ὑπερναρκισσικὴ αὐτοδιαφήμιση ψευτοκαθιερωμένων, ποὺ ἀκόμα μαστίζει μὲ τὰ ρετάρλια τῆς τὸ χῶρο τῆς λεγόμενης «πνευματικῆς ἀγορᾶς μας» καὶ τῶν κοῦφον γραμματοφλυαριῶν μας), κ' ἐν γένει: ὅπως ἀνυπόστατοι ἰσχυρισμοὶ καὶ κατασκευές μασκαρέικες ὅλες αὐτές οἱ τάχα γενιές! — ἀλλὰ δέν τελειώσουμε! ἔχουμ' ἀπανωτές ὅλο καὶ νεώτερες ἀποτέτοιες γενιές καὶ κόντρα γενιές (μετὰ τὴν τόσο «ἀποδοτικὴ» ἐπιχείρηση «τοῦ Τριάντα»), ποὺ ὅλο καὶ διεκδικοῦν (τελειῶς γελοῖα πιά, κι ὥστόσο ἀκατάσχετα, μὲ ἀπίθανους σαλτιμπακισμοὺς κι ἀτάλαντα ὀρνιθοσκαλίσματα) «εἰδικές» τάχα «πνευματικές ταυτότητες» καὶ «χαρκτηριστικὰ προσώπου» (διόλου ὅμως ἐπαληθευόμενα στὰ πράγματα καὶ στὰ γραφτά ἢ στοὺς δῆθεν «ιδιότυπους» *ψυχισμούς* καὶ τὰ ρέστα τῶν ὑποτιθέμενων «σπουδαίων» *φορέων* τους), στησίματα μικροκλικῶν ἀπλῶς, ποὺ κατὰ πενιχρότατες δεκαετίες τώρα-τώρα αὐτοσερβίρονται, «σαματατζήδικα» ὅσο μποροῦν, ἀλλὰ τακτικά-τακτικά, καὶ μὲ τὴν σειρά τῆς ἡ καθεμιά, σάν ξύλινα βαγονάκια *ἡρέμα ἐπὶ σιδηροτροχιῶν χωροῦντος συρμοῦ*, καθ' ὅλα πειθήνιες πάντα στὶς «συστηματικές» καὶ «μεθοδολογικές» ἀπαιτήσεις διαφορῶν «γραμματολόγων-μαγεύων», καὶ ποὺ οἱ γύρω, οἱ λίγο ἀκατατόπιστοι ἢ ἀδαεῖς κι ἄτολμοι, δέ διανοοῦνται κἄν ν' ἀμφισβητήσουν, νὰ «ἐξελέγξουν», νὰ ἐπιβεβαιώσουν, διάβολε, στὰ πράγματα καὶ στὰ κείμενα, καὶ νὰ πετάξουν, βέβαια, ὅταν θὰ βροῦν (ὅπως θάβρισκαν ἀσφαλῶς ἂν διάβαζαν πράγματι κ' εἶχαν κάποια κριτήρια κ' αἰσθητήρια μὴ στομωμένα ἢ χαλασμένα), πὼς δέν ἀνταποκρίνονται δά σὲ τίποτα ὅλες αὐτές οἱ τρίχες κ' οἱ αὐτορεκλάμες στείρων κι ἀπροίκιστων κοκκορόμυαλων καὶ μασκαράδων.

Βλάβη, λοιπόν, ὄχι μικρὴ, καὶ διόλου ἀμελητέα: γιὰ ἐντέλει παράγει ριζικό κλονισμό τῶν κριτηρίων, κι ἀπώτερα τῶν αἰσθητηρίων, τῶν φυσικῶν δεκτῶν μιᾶς λογοτεχνίας - κι ἄρα βλάβη, βαθύτερα, στὴ ρίζα τῆς φύσης, τῆς βλάστησης καὶ τῆς καλλιέργειας ποὺ τάχα «ἱστορεῖται» μὲ τέτοια *νεοπλαστικά* κατασκευάσματα τόσων καὶ τόσων *ἐκτός* τοῦ πνευματικοῦ χῶρου.

Ἄλλ' ἢ λογοτεχνία δέν εἶναι παρὰ ζωὴ - *κατεζοχὴν ζωὴ μάλιστα* (στὶς ἐτυμολογικώτερες σημασίες τῶν τριῶν αὐτῶν λέξεων). Καὶ τοῦτο διόλου δέν σημαίνει καμμιάν «ὑπαγωγή τῆς» σὲ τίποτα «ἐξώτερό τῆς», παρὰ ἴσα-ἴσα: *ἀνάταξή* τῆς στὴ ρίζα τῆς ἀνέκαθεν παραγωγῆς τῆς. Ζωὴ χωρὶς δη-

μιουργία τῶν *θεωρηματικῶν μορφῶν* τῆς στήν πνευματική σφαῖρα (κ' ἡ λογοτεχνία: καρποφορία τέτοιας δημιουργίας!), δέν εἶναι παρὰ ὑποτυπώδης καὶ ὑπανθρωπική ζωή· ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, *καρπός* καὶ *βλάστηση*, *ἄνθος* καὶ *φύση*, *φυτό* καὶ *σπόρος*, *γόνος* καὶ *γέννημα*, *Δήμητρα* καὶ *Περσεφόνη* δέ χωρίστηκαν ποτέ, παρ' ἐναλλάσσοντ' αἰώνια στή σκηνή τοῦ *Χρόνου-Κρόνου*!

Ἡ μελέτη μιᾶς λογοτεχνίας σάν φαινομένου χωριστοῦ ἀπ' τὰ πράγματα τῆς ὅλης *ἱστορίας*, ὅχι μόνο δέ βοηθεῖ τὴ σύλληψη τῶν μορφῶν καὶ τῶν δομῶν, τῶν οὐσιῶν καὶ τῶν ποιότητων τοῦ ἐντεχνου δημιουργοῦ λόγου, παρὰ ἐμποδίζει αὐτό τοῦτο, ἀλλοιώνει, παραπλανᾷ κρίσιμα.

Ὅλο τὸ ζητούμενο καὶ τὸ πάθος μιᾶς κοινῆς ζωῆς παρίσταται καὶ κυνηγιέται διαρκῶς σάν *αἴτημα μορφῶν* μέσα στή λογοτεχνία, κοινή καὶ προσωπική, δημοτική καὶ λόγια, ποῦ ἀνθίζει φυσικά καὶ καρποφορεῖ παράλληλα καὶ συναρτημένα ἀπόλυτα μὲ τὸ ὅλο *γίνεσθαι* τοῦ βίου σὲ δεδομένο ἱστορικό χωρὸ. Κάθε ἀπόπειρα, εἴτε ἀποχωρισμοῦ εἴτε ὑπαγωγῆς ἢ ὑπέρταξης τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου, ποῦ δέν εἶναι παρὰ ἐκφάνσεις — ἄλλης *κατηγορίας*, ἀπλῶς — τοῦ ἐνιαίου *πραγματικοῦ*, παράγει πλάνη καὶ ἀπώλεια τοῦ «ἀντικειμένου» ἀπὸ προσώπου τῆς ἔρευνας καὶ τῆς *ἱστορήσεώς* του.

Μάταιες ἀντιμαχίες, λοιπόν, *ὅλα τὰ περὶ τῆς τέχνης γιὰ τὴν τέχνη*, ὅσο καὶ τῆς τέχνης *γιὰ τὴν ζωή*, μαζί μ' ὅλα τὰ συναφῆ *δεοντολογικά* ἢ *ἐπιτακτικά* ἢ *ἀπαιτητικά* (τῆς «ἱστορίας», τάχα, καὶ τῆς «πορείας τῶν πραγμάτων» δῆθεν) ἀπ' τὴν τέχνη, τὰ *προγραμματικά* δηλαδὴ δογματικῶν «ἰδεολογιῶν», προπαγανδιστικά καὶ *γραμματιζήδικο*, περὶ λογοτεχνίας, ποῦ «ὀφείλει» τάχα «νὰ στρατεύεται», ἢ «νὰ μὴ στρατεύεται», «ν' ἀνταποκρίνεται» σὲ μιὰ νοούμενη σάν «ἀπέξω τῆς», «ἐξώτερῃ τῆς», «ριζικῶς ἄλλῃ τῆς» δῆθεν «πραγματικότητα» (δηλαδὴ «νὰ παίρνῃ *γραμμὴν*», τί ἄλλο; «νὰ συμφωνῇ μὲ τὴν *γραμμὴν*», τὴν πολιτικὴν *γραμμὴν*, τὴν πολιτικὴν ἐν γένει!), ἢ καὶ τ' ἀντίθετα: «νὰ ἐλευθερώνεται» τάχα, «ν' ἀνωτεροποιῆται» (σ' «ἄφταστες», νὰ ποῦμε, «αἰσθητικές σφαῖρες», ἀλλιῶς «δέν εἶναι τέχνη»!), ν' ἀφηρημενοποιῆται, σ' ἔσχατη ἀνάλυση, ν' ἀοριστολογῇ καὶ ν' ἀοριστοποιῆται, τόσο ποῦ νὰ μὴν ἀναγνωρίζεται μέσα τῆς ἢ ὅλη πραγματικότητα, τῆς ὁποίας εἶναι φυσικό ἄνθος ἢ καρπός ἢ λίπασμα *παρακμῆς* πρὸς περαιτέρω ἱστορικο-πνευματικό *γίνεσθαι*, ὥστε ἀκριβῶς νὰ μὴν ἐνοχλῇ τὸ «παρόν», τὸ «κρατοῦν», τ' ὁποιο *κατεστημένο*, μὲ τίς δραστικές ποιότητες καὶ γομώσεις ὀριμᾶσεων καὶ ὁρμῶν ἀνατρεπτικῶν του.

Ὅλ' αὐτὰ πῶς καὶ πρὸς τί; Ὅταν ἡ λογοτεχνία *φύσει* καὶ στρατεύεται καὶ ἀντιστρατεύεται καὶ ἀνάγεται διαρκῶς καὶ στὸ *πάνω ἀπ' ὅλες τίς ἐκάστοτε παρερχόμενες ἀντιθέσεις* — ποῦ σὲ πρῶτο στάδιο καθίστανται πάντα σὲ εἰσαγωγικά ψευτοαντιθέσεις, καὶ σὲ δεύτερο, τρίτο, τελευταῖο: φλούδια, ἐμμονές ἀρτηριοσκληρωτικές, παρωχημένων «ἀντίπαλων», *περὶ ὄνου σκιᾶς* (ἔτσι, αἰώνια) — καὶ εἶναι *πραγματικότητα* ὅχι λιγώτερο ἀπὸ καμμιὰ «πραγματικότητα» δῆθεν «πραγμάτων» χωρὶς πνεῦμα κανένα νὰ τὰ νοῇ, νὰ τὰ πολιορκῇ μὲ μορφοποιητικές ἐφορμήσεις, νὰ τὰ συλλαμβάνῃ θεωρητικά ἢ νὰ τὰ στήνῃ «ζωντανά» *μὲ τέχνη* σάν *κατεζοχὴν πραγματικά*, *ὑπερ-πραγματικά* (δηλαδὴ, ἀκριβῶς: τῆς βαθύτατης πεμπτουσίας τοῦ *πραγματικοῦ*, τί ἄλλο;)· καὶ δέ χρειάζεται καμμιὰ φροντίδα, καμμιὰ ξαγρύπνια, κανενός βαρδιάτορα ἢ φύλακα τῆς τέχνης ἢ προπαγανδιστῆ καὶ «ἰνστρουχτορα» κανενός «ἀγῶνα», πρὸς ἐπίτευξη καμμιᾶς συγκεκριμένης «ἱστορίας» (ἢ «ἐπιτάγματος τῆς Ἱστορίας»), γιὰ νὰ μὴν τυχόν καὶ δέν εἶναι τάχα ἡ λογοτεχνία τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ποῦ «ὑποχρεοῦται» δῆθεν «νὰ εἶναι», ἐνῶ εἶναι,

άπλούστατα, όταν είναι πράγματι άξια του ονόματος, και τίποτε πέραν του είναι της δέ χρειάζεται - άλλ' ούτε και χωρεί, ούτε και είναι δυνατό χωρίς να τη νοθεύη φονικά κ' έναντία καθ' όλης της κοινής και προσωπικής ζωής που την ανθίζει, την καρποφορεί κυριολεκτικά!

Δέν είν' όμως μάταιες, άπλως, σάν «συζητήσεις» τά τέτοια, άλλ' απομακρύνουν άπώτατα και θολώνουν, συχνά δε κι από πρόθεση, τά προβλήματα και τά αιτήματα, δηλαδή άκριβώς άσκοϋν συσκοτιστική άγωγή εύρύτερα. Ή θεωρία μιās λογοτεχνίας που χάνεται σέ ψευδοδιλήμματα τέτοιου είδους, όχι μόνο θά πρέπει νά έχη πολύ ανάβαθη έδραση στα πράγματα — άλλως τά πράγματα τά ίδια δε θ' άφηναν τέτοιες ματαιολογίες και ματαιοσπουδίες — παρά και ύπονομεύει, έντέλει, τίς όποιες άμεσες και ριζικές άπορροές της άπ' τó ένιαίο ύπέδαφος του γίνεσθαι· άρα για τούτο και καλλιεργούνται, πονηρότατα, τέτοιες ψευτοαντιθέσεις και ψευτοπροβληματισμοί: άκριβώς γι' άποπροσανατολισμό άπ' τά πράγματα και τ' άνήμερο γίνεσθαι στο βάθος τους, που κατεзоχήν ή λογοτεχνία μάλιστα (ή λογοτεχνία κι όχι ή μουσική, ή ζωγραφική, οι άλλες τέχνες όλες όχι όσο αυτή, κι όχι ή πολιτική ή ή καθαυτό κοινωνιολογία τόσο) ανεβάζει διαρκώς άπάνω, στη συνείδηση, και προωθεί γι' αυτό γενναία παραπέρα. Νά, λοιπόν, και γιατί ή λογοτεχνία πρωτίστως πολεμιέται και διώκεται, περιορίζεται κι όριοθετείται, διατάσσεται κ' έκβιάζεται, άπ' όποιο κατεστημένο «έκ τών άνω»: γιατί αυτή περισσότερο από κάθε άλλη μορφή δημιουργίας, προσωπικών είτε όμαδικών «φορέων», ανεβάζει άμεσα τó «φυσικό» ούτως ειπείν γίνεσθαι της ίστορίας, πάντοτε ανατρεπτικό τών «κρατούντων» πρόσκαιρα και τών κάθε λογής κατεστημένων, που παλεύουν κυριώτατα μέ την άπώθηση τών συνειδητοποιήσεων του ιστορικού γίνεσθαι νά συντηρηθούν, σάν «κυριαρχικά» κοινωνικά «είναι», δι' έπιβολής, άφ' ενός, δυναμικής, και στομύσεως, άφ' έτέρου, έκφραστικής, τών άκατάπαντων ώριμάσεων του βάθους, άμφισβητησιακών διαρκώς, πνευματικά, και καταλυτικών, έκρηκτικά, εκάστοτε.

Δηλαδή, για νάμαστε σαφέστεροι: Ή λογοτεχνία είναι — φύσει της — και γνώση και δράση άμεση. Γνώση — και γνωστική δύναμη άμεση — ιστορική· και δράση — άμεση και παρακινητική — συνειδησιακή. Περιττό άρα νά της ζητιέται «νά είναι» ή ν' άπειλῆται πώς «άν δέν είναι, νοθεύεται, άφανίζεται, καπηλεύεται τ' όνομα δημιουργίας». Είναι αυτό! Και τούτο άκριβώς δρῶ! Όλες δε οι άθέμιτες σχετικές άπαιτήσεις, έφ' όσον αυτόνομη παρέλκουν, άλλου άποσκοποϋν: σέ ύπαγωγές, συγκεκριμένως, της λογοτεχνίας, ή του όλου πνευματικού (χαρακτηριστικά: «έποικοδομήματος» βαφτιζόμενου) γενικώτερα.

Αυτός είναι κι ό ειδικώτερος όμως λόγος που άπωθεΐται άκόμα στόν τόπο μας, ή σύγχρονη μάλιστα λογοτεχνία μας: γιατί, στο βαθμό που είναι γνήσια έκφραστική του βάθους και του εκεί τελούμενου ανατρεπτικού γίνεσθαι, παρίσταται σάν κατεзоχήν δραστική κ' έπικίνδυνη, κατεзоχήν γνώση τετελεσμένων καταλύσεων ενός κόσμου «παρωχημένου όλου» στην κοινή και την προσωπική συνείδηση κάθε γόνιμου φορέα της, και άρα συνειδητοποιητική και παρακινητική εύρύτερα — διά της παιδείας, άν πέρναγε, ή της γενικώτερης καλλιέργειας κ' έπιμόρφωσης σοβαρού μέρους του έθνικού συνόλου — προς άνατροπή, αλλά και άπλό υπερκερασμό ιστορικό (τό ίδιο κάνει), του όλου κατεστημένου, κι από «δω» κι από «κει». Κ' έπειδή δε «κι από δω κι από κει», γι' αυτό νά που βάλλεται, τι

οὐσιαστικώτερο, ποιοτικώτερο, ἐμπνευστικώτερο καὶ δραστικώτερό της πρὸς ἄμεση ἐξανάσταση καὶ πράξη κατὰ κάθε κούφιου, ἀφυδατωμένου, *παρωχημένου ἤδη καὶ μουμιοποιημένου* - ἀπὸ κάθε πλευρά καὶ παράταξη *κατεστημένου*, κι ὄχι μόνο ἀπ' τὸ τυπικὰ *καθεστώς*.

Καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει παντοῦ, ὄχι μόνο ἐδῶ. Γιατὶ παντοῦ (καὶ πάντοτε ἄλλωστε!) ἡ λογοτεχνία εἶν' ἡ *Σάλπιγγα κατὰ τῶν τειχῶν τῆς Ἰεριχούς*: εἶναι ἀκριβῶς ἡ πρώτη ἐπανάσταση, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσχατή, ἡ ἀκατάπαυτη κ' ἡ μόνη ἀκατάβλητη, ἡ μόνη μὴ μετατρεπόμενη ποτέ σὲ κανενὸς εἶδους «κατάσταση». Γι' αὐτὸ κ' οἱ φλόγες οἱ ἄσβεστες αἰῶνια μὲς ἀπ' ὅποιο της γνήσιο κ' ἐμπρηστήριο ἔργο, εἴτ' ὁ *Προμηθεὺς* εἶν' αὐτὸ τοῦ Αἰσχύλου, πρὶν δυόμισυ χιλιάδες χρόνια, εἴτ' ὁ Σαῖξπηρ, εἴτ' ὁ Ντάντε, εἴτ' ὁ Ντοστογιέβσκι, εἴτ' ὅποιος ἄναψε ποτέ τέτοιες πυρές ριζικῆς αὐτοσυνειδησίας, πού δέν εἶν' ἄλλες ἀπὸ τίς *πρώτες* πάντα *κινοῦσες* κ' ἐμπρηστήριες καὶ μόνιμα καὶ ἀσταμάτητα πυροδοτικές κάθε γνήσιας ἐπανάστασης κατὰ κάθε ἀντιδραστικοῦ *κατεστημένου*, σ' ὁποιοδήποτε χρονικὸ ἢ χωρικὸ στίγμα ἱστορικῶν συντεταγμένων τοῦ κόσμου τούτου.

Συνέχουσα τὰ πάντα — καθ' ὅλον κ' ἐπὶ μέρους — ὀργανικὴ ἐντελέχεια, παραγόμενη διαρκῶς κ' ἐπανεισπραττόμενη *σάν γεύση τοῦ ὅλου* ἀπ' τοὺς ἀκατάπαυτα ἐν δράσει κ' ἐξακτινῶσει *ὁμοιογενείας* πυρῆνες τῶν αὐτῶν *πραγμάτων* κ' ἐμπειριῶν, *γεγονότων* καὶ παθῶν, *ἐξ ἀντικειμένου* κ' ἐν ταυτῷ *ἐξ ὑποκειμένου* στοιχείων, κυριαρχικὰ ἐμπνευστικῶν πρὸς τίς ἴδιες οὐσίαις, ποιότητες, ψυχροτροπίαις καὶ δομές λόγου, ὕφης καὶ ἡθης, τόνους καὶ τάσεις, κάθε λογοτεχνία *φυσικά* παράγει, ἀπ' τ' ἀξιώτερα ἔργα της, *αὐτόματα*, τὴν *ὀργανικὴ καὶ λειτουργικὴ* κριτικὴ της, πού *de facto* ἔτσι *ταυτίζεται* — σ' ὅποια ἐπαγωγὴ της ἀπὸ *πρότερα* σὲ *ὕστερα* ἢ ἀνάλυσή της «σύνθετων» *συγκροτημένων* σὲ «ἀπλά» *καταβολικά* — μὲ τὴν «ἐμπράγματη» *ἱστορία* της! Τὸ νόημα εἶναι δύσκολο — καθὼ «ἐφαρμογὴ» δά τῆς ριζικῆς *ταυτιστικῆς* τῶν *ζώντων* καὶ τῶν *ἐνοτήτων* ὅλων ἀριστοτελικῆς *ἐντελέχειας* — μὰ δέν εἶχα δύναμη πῶς εὐληπτου ὁρισμοῦ αὐτοῦ ὅπου ἀποβλέπει τὸ εἰσαγωγικὸ τοῦτο κεφάλαιο γιὰ τὰ κριτήρια. Θέλω, ὅπωςδήποτε, ἀπλούστερα νὰ πῶ, ὅτι τὰ κριτήρια παράγονται *ἐνδοθεν*, ἄμεσα, κι ἀπὸ τὰ ποιοτικώτερα, τὰ πυρηνικώτερα τῶν ἔργων κάθε κρινόμενης κι αὐτοκρινόμενης λογοτεχνίας: κι ὅτι ἂν αὐτὸ ἀληθεύῃ σὲ προωθημένο βαθμὸ, τότε εἶναι κι αὐτονόητο πῶς *κριτικὴ καὶ ἱστορία* ταυτίζονται.

Δέν πρέπει ἄρα ποτέ νὰ ἱστορῇται τίποτα πού δέν εἶναι οὐσιαστικὸ καὶ πράγματι ἄξιο λογοτεχνικὰ. Τὸ ἔστω καὶ «γεγονός» ὅτι κάτι «συγκίνησε» κάποιον καιρὸ, ἢ «θεωρήθηκε» δῆθεν λογοτεχνικὸ, «ἐκφραστικὸ» τούτου ἢ ἐκείνου, ἢ καὶ «θαυμάστηκε», ἢ κ' «ἔκανε πάταγο», ἢ καὶ «προσδιώρισε» ἀκόμα τάχα «μιὰν ὀλάκερη ἐποχὴ» κ.λ.π. — ὅπως ὁ Παλαμᾶς, λογουχάρη, κι ὁλος ὁ κραυγαλέωτατος παλαμισμός μιᾶς πεντηκονταετίας, πού ἀκόμα βαθιά τὰ ἔχνη του (ἀλλὰ ἔχνη ὄχι *πράγματος*, παρὰ *πλάνης*! κ' ἡ Ἱστορία δέν εἶν' ἱστορία πλανῶν, οὔτε θορύβων, οὔτε πλαστοτήτων, δέν εἶν' Ἀν-ἱστορία δηλαδή) — ὅλ' αὐτὰ καὶ τ' ἀνάλογα δέν ἔχουν θέση παρά, τὸ πολὺ-πολὺ, σάν ἀναφορὲς πλανῶν, θορύβων, *πλασμάτων* ἀνιστορικῶν, δηλαδή σάν «τεκμήρια» πιθανῶς κάποια, γιὰ μὴ-πραγματικότητες, βασιανιστικές συχνά, παρὰ τὴν ὑπαρξὴ δίπλα ἰσχυρότατων πραγματικότητων, πού περνοῦσαν ξωπέτσα τῶν εὐκόλα παραπλανώμενων ἀπὸ *πλάσματα* καὶ *φαντάσματα*.

Ὁ γνώστης κι ὁ ἑραστής τῶν καλῶν κειμένων μιᾶς λογοτεχνίας, ποῦ ἀπὸ αὐτοδύναμο προσωπικὸ ἐνδιαφέρον καὶ γνήσια πνευματικὴ ροπή βρίσκειται μπασμένος στὸ χῶρο τῆς καὶ κατέχει τὶς ἀξίες, τὶς οὐσίες καὶ τὶς ποιότητες, τοὺς τόνους καὶ τὶς γεύσεις, τοὺς βασικοὺς ἄξονες καὶ τὶς ὀργανικὲς τῆς δομῆς, δέν εἶναι ὁ κυρίως ζητητὴς καὶ δέκτης μιᾶς μεθοδικῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ δέν τὴν ἔχει πράγματι τόσο ἀνάγκη, γιατί ἄλλωστε πάντα ἰσχύει — καὶ ξαναεπαληθεύεται σὲ κάθε σωστή πνευματικὴ μέθεξι πρὸς ὅποιο χῶρο τέχνης — τὸ παλιό καὶ δοκιμασμένο ἐκεῖνο φιλολογικὸ ἀξίωμα:

Στὰ ἴδια τὰ κείμενα! Μὲ ἄμεση προσωπικὴ προσπέλαση καὶ οἰκειώση τους, χωρὶς πολλὰ-πολλὰ διάμεσα καὶ μεσῖτες, ποῦ κατατρίβουν, συνήθως, πολὺ στὰ «περί» τὰ ἔργα καὶ τοὺς δημιουργοὺς, μὲ κίνδυνο νὰ παραναλωνοῦν τόσο τὸ αὐθόρμητο ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀρχικὴ ροπή πρὸς αὐτά, ὥστε νὰ μὴ σώνῃ κανεὶς νὰ φτάσῃ ποτέ σὲ ἄμεση γνώση καὶ κάρπωση καθαυτοῦ τοῦ πρωτογενοῦς πνευματικοῦ ὕλικου καὶ τῶν οὐσιῶν του. Ἀθέτηση αὐτοῦ τοῦ χιλιοεπιβεβαιωμένου βασικοῦ ἀξιώματος-ἐπιταγῆς γιὰ σωστή ἀντιμετώπιση καὶ μελέτη ὅποιασδήποτε λογοτεχνίας ἢ κι ὅποιας σφαίρας τέχνης καὶ δημιουργίας γενικώτερα ἔδωσε πάντα τὸν ἀνερμάτιστο καὶ βερμπαλιστὴ ἐκεῖνο τύπο κούφιου ψευτολόγιου, τοῦ περὶ λίγα ἢ περισσότερα μισοασχολομένου καὶ μισοπληροφορημένου, ἀλλὰ καμμιὰ ποτέ οὐσία γνήσια κατέχοντος σταθερά καὶ τίποτα πράγματι καρπούμενου ποτέ σὲ βάθος ἀπὸ ἔργα καὶ δημιουργίες, ποιότητες καὶ ἀξίες, στάσεις κι ἀντικρύσματα τοῦ κόσμου, γιὰ τὰ ὅποια μόνο μιλάει, μόνο λέγει περὶ αὐτῶν, μὰ δέν ἄπτεται, δέ γεύεται, δέν τὰ εἰσπράττει ὄντως, δέν τὰ αἵματώνεται, δέν εἶναι δηλαδὴ ἀλήθεια δέκτης τους.

Συχνά, τέτοιοι γράφουν ὥς καὶ «Ἱστορίες» τῆς λογοτεχνίας τὴν ὁποία ἔτσι ἐπιφαντικά, κ' ἐκ τοῦ παραθύρου, ψευτοαντιμετωπίζουν· μὲ τὶς γνωστὲς συνέπειες βλάβης τῆς σχετικῆς παιδείας πιά στὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς. Οἱ περισσότερες (κ' οἱ γνωστότερες ὥς τώρα) δικές μας, τέτοιες εἶναι. Κ' οἱ βαρύτερες συγχύσεις, πλάνες, ἄγνοιες, παρανοήσεις, παρεκτιμήσεις τῶν νεωτέρων, αἰτία ἔχουν αὐτές, καὶ τοὺς μ' αὐτές ψευτοκατατοπισμένους ἀπόξω-ἀπόξω κακοὺς δασκάλους ὅλων τῶν ἐπιπέδων τῆς λεγόμενης «Νεοελληνικῆς Παιδείας» μας - τῆς Ἀπαιδείας μας!

Ὁ «φυσικὸς δέκτης» ἄρα μιᾶς Ἱστορίας Λογοτεχνίας δέν εἶναι ὁ κιόλας πράγματι μπασμένος ἀπὸ προσωπικὸ τοῦ ἐνδιαφέρον αὐτοδύναμο καὶ πνευματικὴ ροπή αὐθόρμητῇ του κι αὐτενεργὸ στὸ χῶρο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, παρὰ ὁ νέος ποῦ θὰ ἤθελε σωστά νὰ μπῇ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὰ κείμενα καὶ τὰ ἔργα τ' ἀξία, τὰ ποιοτικά, ὁ ἐφιέμενος σπουδῇ μεθοδικῇ ἐξ ἀρχῆς ὅσων ἀξίζουν νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ τὰ καρπωθῇ, νὰ τὰ οἰκειωθῇ.

Γιατὶ ὑπάρχει καὶ μιὰ πολὺ βαρεῖα παρανόηση τοῦ ἀντικειμένου τέτοιων ἔργων, σὰν τὶς Ἱστορίες Λογοτεχνίας (ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς γενικώτερες Ἱστορίες εὐρύτερα), καλλιεργημένη ἀπὸ βασικὲς παρεξηγήσεις τοῦ ὅρου Ἱστορία (μὰ καὶ τοῦ ὅρου Λογοτεχνία): «Ἱστοροῦν» σὰ λογοτεχνία ὄχι ὅ,τι πράγματι εἶναι λογοτεχνία κ' ἐπάξια λογοτεχνικό, ἀλλὰ κι ὅ,τι ὅποια φήμη ἢ προβολή ἢ λαθευμένη ἐκτίμηση πρόβαλε σάν, ἢ θεώρησε σάν «λογοτεχνία» καὶ «ἀξιο λογοτεχνικό ἔργο», στὸν καιρὸ τους ἢ καὶ σὲ παλιότερους καιροὺς. Τὸ λιγώτερο: νιώθουν σάν «ἱστορικὴ ὑποχρέωσή τους» νὰ μὴ ἀγνοοῦν ὅσα ὁποιοιδήποτε κι ὁποτεδήποτε, μ' ὁποιαδήποτε «κριτήρια» (ἢ καὶ διόλου κριτήρια, ἢ καὶ δίχως οὔτε στοιχειώδη αἰσθητήρια τοῦ καλοῦ),

θεώρησαν, «καλῶς-κακῶς», «λογοτεχνικό», «ἔργο», «πνευματική συμβολή» κ.τ.π. Τὸ ἀποτέλεσμα: Γιομίζουν σκουπίδια τὸν ἱστορικό χώρο μιᾶς λογοτεχνίας, προκαλοῦν σύγχυση καὶ παραφθορές αἰσθητηρίων τοῦ καλοῦ, κριτηρίων τοῦ ἀξίου! Δηλαδή παραπλανοῦν παιδευτικά, παραμορφώνουν, στρεβλώνουν, βλάπτουν, στήνουν ἀνυπόστατα καὶ κοῦφα, νοθεύουν ριζικά συνειδήσεις πάνω στὴν πρώτη ἀνθιση ἢ ὠρίμασή τους, μὲ τελικὴ συνέπεια τὸ χάος, τὴν ἀπώλεια ὁποίων παρακατατεθειμένων ἀπ' τὸ παρελθὸν ἀξιών καὶ ποιότητων, τὴν ἀδυναμία σωστής *παράδοσης*, κ' ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει: τὴν ἀδυναμία *Ἱστορίας*, αὐτὸ τοῦτο.

Δὲν ἱστοροῦν λοιπόν, τίποτε, ὅταν «ἱστοροῦν» ἔτσι.

Καὶ δυστυχῶς, ὡς τώρα, σχεδὸν μόνο ἔτσι ἔχουν δῆθεν «ἱστορήσει» τὴ λογοτεχνία μας. Λίγοι — πολὺ λίγοι — ποὺ εἶχαν σωστότερο αἰσθητήριο καὶ κριτήρια, καταπιάστηκαν, ἀπ' τὶς ἀρχές τοῦ αἵωνα, μ' ἐπιμέρους κριτικές ἀντιμετωπίσεις ἢ εἰδικώτερους χώρους τῆς νεοελληνικῆς παράδοσης· ἀλλ' ὑπεύθυνη, μεθοδική, συνολικὴ ἱστορήση, μὲ κρίση κ' ἐπαγωγὴ παιδευτική, τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας δὲν ἔκαναν δυστυχῶς. Ἔτσι κι αὐτῶν τὸ σπασματικὸ κριτικὸ ἔργο, μ' ὁποιες ἀξίες του, πάει σιγά-σιγά χαμένο ἐπίσης, θαβόμενο μὲ τὸν καιρό, ἀπὸ ἀγνοία ἢ κι ἀπὸ προθέσεις κακές διαφόρων, μένοντας ἀνεργό καὶ δίχως ἐπίδραση.

Εἶν' ὅμως καὶ κάποιοι *πρόδρομοι οὐσιαστικῆς κριτικῆς*. Καὶ τοὺς ἀναφέρω γιὰ *ὁδηγούς* ὅπωςδῆποτε, καὶ σὲ πολλὰ *χεροκράτες* - καθὼς κάπου λέει ὁ Νίτσε γιὰ τὸ Σοπενάουερ: πῶς εἶναι καλὸς *χεροκράτης* γιὰ νὰ σ' ἀπελευθερώσῃ ἀπ' τὰ κακὰ δεσμά τῆς πλανερῆς σκέψης, κ' ὕστερα νὰ τραβήξῃς μόνος σου βέβαια... Εἶν' ὁ Σολωμός ὁ ἴδιος, πρῶτα-πρῶτα, γενάρχης καὶ τῆς κριτικῆς μας ἀναμφισβήτητα· ὁ Πολυλάς· ὁ Λασκαράτος· ὁ Ροΐδης σὲ πολλὰ (ὄχι σὲ ὅλα του)· ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος· ὁ Καρυωτάκης (ὅσο κι ἂν φανῇ παράξενη ἡ ἀναφορά του ἐδῶ, ἐνῶ δὲν ἔχει κριτικὸ ἔργο καθ'αὐτὸ κανένα)· ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης, ὁ Φῶτος Πολίτης, ὁ πατέρας μου ὁ Ἡρακλῆς Ν. Ἀποστολίδης.

Γιὰ νὰ συνοψίζουμε λοιπόν: μόν' ὅ,τι ἀξίζει, κ' ἔχει ποιότητα καὶ οὐσία, ἐπιτρέπεται νὰ *ἱστορῇται*· καὶ μὲ ἀντίληψη τῆς «ἱστορήσεως» σὰν βασικά κριτικῆς ἀντιμετώπισης κι ἀξιολογικῆς στάθμησης· ἡ θεώρηση τῆς γραμματολογικῆς *ἱστορίας* σὰν «καταγραφῆς», ἀπλῶς, παθητικῆς, κι ὄχι σὰν κριτικῆς-δημιουργικῆς *ξυγγραφῆς* (στὴ Θουκυδίδεια σημασία), παράγει σύγχυση καὶ συσκότιση, ὄχι φωτισμό καὶ ξεκαθάρισμα καὶ παιδεία καὶ σωστὴ *παράδοση*, διαιωνίζοντας κονφορμιστικά (κι ἀντιπνευματικά στὴ ρίζα) ὅ,τι ὄχι δυνάμεις τοῦ βάθους, γνήσια δημιουργές κ' ἐκφραστικὲς οὐσιῶν, ἀλλ' ὅ,τι ἐρεθισμοὶ κοῦφοι καὶ τῆς ἐπιφάνειας, τοῦ πρόσκαιρου καὶ τοῦ παραχρήμα, ὅ,τι προβολές παροδικῶν ἐπικρατήσεων τοῦ ἀφροῦ, καὶ λογιῆς-λογιῆς κουφονοϊκῶν ἐκάστοτε ξιπασμάτων, «ἔθεσαν», τάχα, σὰν «λογοτεχνικά ἐπιτεύγματα» - δηλαδή ὅ,τι ἀκριβῶς δὲν εἶναι, κι ὄχι ὅ,τι πράγματι εἶναι λογοτεχνία, ἐνὸς λαοῦ, ἐνὸς τόπου.

Ἄλλὰ κ' ἡ «ἀπορριπτική», ἡ *ἀναιρετικὴ* ἀπασχόληση μὲ ὅσα δὲν ἀξίζουν, βλάπτει σ' ἓνα τέτοιο ἔργο. Ἡ κριτικὴ πρέπει νάχη τελειώση στὴ συνειδηση τοῦ ἱστοροῦντος. Καὶ νὰ ἱστορῇ ὅσα κατέλῃξε νὰ θεωρῇ πραγματικά καὶ οὐσιαστικά, ἀξια μνείας κι ἀνάληψης πρὸς τὸ νὰ καταδείξῃ ποιότητες καὶ στοιχεῖα παιδευτικῆς *παράδοσης*. Ἡ κατατριβὴ σ' ἐπι-

κρίσεις κι ἀναιρέσεις, γιὰ κακῶς θεωρηθέντα ἢ θεωρούμενα σὰν δῆθεν «ἄξια» καὶ τὰ παρόμοια, ἀποτελεῖ ἐκτροπή καθαυτοῦ τῆς Ἱστορίας κι ἀνεπίτρεπτη *ξυγχώρηση* πρὸς τὸ ἀνάξιο. Ὅπως δὲ κακῶς συμβαίνει μὲ τὴν πλάνη καὶ τὴ σύγχυση, ἢ τὴν κακοπροαίρετη παρασιώπηση, ποὺ θάβουν κι ἀνενεργοποιοῦν τὰ καλὰ καὶ τὰ ἄξια, ἔτσι δίκαια πρέπει νὰ γίνεται κι ὡς πρὸς τὰ κακά καὶ τ' ἀνάξια, μὲ τὴν πλήρη ἀγνόησή τους καὶ μὴ ἀπασχόληση ποτέ μιᾶς ὑπεύθυνης ἱστορήσεως τῶν πραγμάτων μ' αὐτά.

Ἄρα ὅ,τι θάλειπε, ὅ,τι δέ θ' ἀναφέρονταν κἄν, σὲ μιὰ σωστή *Γραμματολογία*, μὲ γνώση τοῦ ὕλικου, κρίση καὶ πνευματικὴ εὐθύνη, δέ θάταν παρὰ γιὰτὶ δέν κρίθηκε ἄξιο, κατὰ κανένα τρόπο καὶ κατὰ κανένα στοιχεῖο ἢ πλευρά του, ν' ἀναφερθῇ, ν' ἀντιμετωπιστῇ σὰ λογοτεχνικὸ πρᾶγματι. Τίποτε, ὅσοδῆποτε «ὀνομαστό» ἢ «ἀπασχολῆσαν» ἕναν καιρὸ ὅσουσδῆποτε κι ὅποιουσδῆποτε, ἢ «θεωρηθέν» σὰν «τέτοιο» ἢ «τέτοιο», «σπουδαῖο» ἢ «ἄξιοπρόσεκτο ὅπωςδῆποτε» κ.λ.π., δέν ὑποχρεώνει τὸν ἱστοροῦντα νὰ κινηθῇ ἀπὸ τὸ χρέος του, ὅπως ἀπόλυτα τὸ νοεῖ *ἱστορικό*: δηλαδή: λίγopolύ ἐκκαθαριστικὸ τῶν ἀνυπόστατων καὶ τῶν ἀνούσιων ἢ μὴ ποιητικῶν ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν *πραγμάτων* καὶ τῶν ὄντως *ἀξίων παράδοσης* στοιχείων, κι ὅχι κατὰ κανένα τρόπο συγκαταβατικὸ καὶ ὑποχωρητικὸ σὲ πλάνες ἢ παραξιολογήσεις ἢ θορύβους ὅποιουσδῆποτε καιρῶν καὶ ἄκριτων ὀποιωνδῆποτε. Ὅταν πᾶμε νὰ δώσουμε ὅ,τι ἐν τέλει ἀξίζει νὰ μείνῃ καὶ νὰ θεωρῇται *κεφάλαιο* καὶ νὰ δρᾷ σὰν *παράδοση* καὶ σὰν *παιδεία* καὶ σὰν *καλλιέργεια* κατατεθειμένη χάριν ἐπιγενεστέρων — τί ἄλλο ἢ ὅλη Ἱστορία; καὶ πρὸς τί ἄλλο; — ἢ Κριτικὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τελείως ἀσκηθῇ, ἀσυμβίβαστα μ' ὀ,τιδῆποτε ἄλλο, καὶ νὰ ἔχῃ ἀπόλυτα κατασταλάξῃ σὲ λόγo μόνον οὐσίας ἢ σιωπῇ ἀκλόνητη γιὰ τίς ἀνουσιότητες! Οἱ «θόρυβοι» ἔχουν ὅλοι παρέλθει καὶ μόνο τὰ *πράγματα* μιλοῦν πιά, μὲ τὴν ἐσωτερικὴ τους φωνή, ποὺ εἶναι ὁ λόγος κ' ἡ συνείδηση τοῦ ἱστορικοῦ (ἂν εἶναι ὄντως ἱστορικός). Ἡ «ποινὴ», γιὰ τ' ἀνάξια, ποὺ παρ' ἀξίαν ἐθορύβησαν, ποὺ «ἐμίλησαν», δῆθεν, ἢ «συζητήθηκαν» καὶ «ἀπασχόλησαν», εἶναι ἀκριβῶς — καὶ μόνο — ἡ σιωπὴ!

Ἀκόμα καὶ τῆς λεγόμενης *βοηθητικῆς βιβλιογραφίας* ἢ ἄκρα σιωπῇ!

Ξένος

ΗΡΑΚΛΗΣ ΡΕΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Μυθιστόρημα τοῦ Ρόντε

ΜΕΛΕΤΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ

Οἱ ἄνθρωποι πάντα ἤθελαν νὰ ξανασάνουν ἀπ' τὴν πίεση καὶ τὴ μιζέρια τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος, ὅχι τόσο μὲ τὴν περισυλλογὴ καὶ τὴν ἔνταση ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματός τους πρὸς μιὰ καταλυτικὴ ἀπόλαυση *ύψηλῆς ποιήσεως*¹, ὅσο μὲ τὰ χαρωπὰ παιγνίδια τῶν πιὸ ἀπόκοτων ἐπινοήσεων μιᾶς ἀχαλίνωτης φαντασίας, ποὺ πολὺ κεφάλαια ἀνατρέπουν τὶς μορφές καὶ τὶς συνθήκες τοῦ πραγματικοῦ, μὲ μιὰ θερμὴ καὶ πηγαία *πλάση*², ἄσχετη βέβαια μὲ τὴν καθαυτὴ *δημιουργία*, πέρ' ἀπὸ μιὰ ἐλαφρότητα καὶ τὴ συνεπακόλουθον ἐκείνη φαιδρότητα μιᾶς «καθ' ὑπόθεσιν» *ἐκτυλίξεως γεγονότων*, διὰ τῆς ὁποίας καὶ καταφέρνουν ὅπωςδῆποτε νὰ ξεπερνᾶν μιὰ πάρα-σοβαρὴ πραγματικότητα καὶ τὴ συναφῇ τῆς σκληρῆ δραστηριότητα γιὰ ἐπιβίωση.

Υπάρχουν λαοὶ ποὺ ποτὲ δέν πῆγαν παραπέρα ἀπ' τὴν ποίηση τέτοιου εἶδους. Στὴν Ἀρχαίᾳ Ἑλλάδα ὅμως πολὺ ταπεινὴ θέσι κατέχει. Ἡ *μυθικὴ* ποίηση τῶν Ἑλλήνων, τὸν τρόπο αὐτὸν ἐρεθισμοῦ τῆς φαντασίας [μ' ἐλαφρὰ φαντασιοκοπήματα]³ τὸν ἔχει ξεπεράσει χάρις σὲ γνησιώτερη κ' *ύψηλότερη* τεχνοτροπία: τὸ *περιπετειῶδες*, τὸ *πολύχρωμο* καὶ τὸ *παράξενο*, βρῆκαν τὴν πρέπουσα ἑκφρασὴ τους σ' ἓνα χαρακτηριστικὸ τους εἶδος *ἐθνογραφικῆς* δημιουργίας, ποὺ τὰ σημάδια τῆς βρίσκονται σκόρπια σ' ὅλη τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία.

Τὴν πρώτη τῆς ἀρχὴ εἶχε ἡ ποίηση αὐτὴ στὴ γόνιμη φαντασία τῶν ἐλλήνων θαλασσοπόρων, ποὺ *παλινოსτῶντας* — [κ' εἶναι τόσο δικιά τους ἡ *ἀρμυρισμένη* αὐτὴ λέξη!] — ἀπὸ μακρυνὰ καὶ παράτολμα ταξίδια, παράστησαν, στίς θρυλικές διηγήσεις τους, ἓνα μικρὸ καὶ τόσο φωτεινὸ ἀνθρώπινο *κύκλο*, τὴν πασίγνωστη λεκάνη τῆς *Μεσογείου* — [ποὺ καὶ τ' ὄνομά της ἀκόμα τὴ δείχνει ἔτσι στοργικὰ *περιφυλαγμένη* στὴ χοῦφτα τοῦ χώρου τους!] — σάν περιζωσμένη ἀπ' ἄγριο κόσμο, ζοφερό, γεμάτον φόβητρα καὶ μαγικά τέρατα! Οἱ ναυτικοὶ αὐτοὶ θρύλοι πρωτομορφώθηκαν καλλιτεχνικὰ γύρω στοὺς ἄξονες τῶν ἐπικῶν κύκλων τοῦ *νόστου* τοῦ Ὀδυσσεᾶ καὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς Ἑκστρατείας⁴. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ὀδυσσεᾶ στὸν Ἀλκίνοο⁵, ἡ ἀρχαιότερη αὐτῇ *ροβινσωνιάδα*⁶, μαρτυρεῖ σαφῆ τὰ ἴχνη μιᾶς πανάρχαιας, πιθανῶς δ' ἐν μέρει καὶ προελληνικῆς, *Φανταστικῆς*⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ

Μὲ πλάγιους ἀριθμητικοὺς δείκτες: σημειώσεις καὶ σχόλια τοῦ Η.Ρ.Α. Μὲ ὄρθιους: τοῦ Ρόντε.

1

Ὁ Ρόντε χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *Dichtung* καὶ γιὰ τὴν καθαυτὴ ποίηση καὶ γιὰ τὴ δημιουργία — λογοτεχνικὴ δημιουργία — ἐν γένει. Στὴν ἀπόδοσή μου: ἄλλοτε «ποίηση», ἄλλοτε «δημιουργία», κ' ἐνίοτε «πλάση», κατὰ περίστασις κι ὅπως προσφορώτερα κρίνω.

2

Στὴν σύλληψη καὶ διατύπωση αὐτῇ τοῦ Ρόντε ὑπόκειται Λουκιανός, Ἀληθῆς Ἱστορία, Α, 1-2 (ἐκδ. Jacobitz, «Teubner», τ. 11, σ. 30, Λειψία 1897).

3

Σὲ τετραγωνικὲς ἀγκύλες: σημειώσεις καὶ σχόλια H.P.A.

4

Βλ. *MEE*, τ. ε', σ. 386-7, καλὸ ἄρθρο τοῦ Γ.Δ. Καψάλη.

5

Βλ. Ὀδύσσεια, ι'.

6

«Πάντως, στὴν εὐρωπαϊκὴ γραμματεία ἡ σειρὰ ἀρχίζει μὲ τὸν Ἀπόλογο τοῦ Ἀλκινόου — [Ἀπόλογος Ἀλκίνου: ἐπὶ τῶν φληαρούντων καὶ μακρὸν ἀποτεινόντων λόγον, Σουίδας, ἔκδ. Adler, τ. I, σ. 305. Ἀπόλογος Ἀλκίνου ἐπὶ τῶν μακρῶν ῥήσεων, Πολυδεύκης, ἔκδ. Bethe, τ. I, σ. 120. Ἀλλ' οὐ μέντοι σοι, ἦν δ' ἐγώ, Ἀλκίνου γε ἀπόλογον ἐρῶ,.. Πλάτων, *Πολιτεία* I, 614 β. Βλ. ἐπίσης Ἀριστοτέλη, *Περὶ ποιητικῆς* 1455α, καὶ τὴν ἐπιτομὴ τῆς συλλογῆς τοῦ Διογενιανοῦ στοὺς *Paroemiographi Graeci* τοῦ Leutsch, τ. II, σ. 13, Γοττίγγη, 1851.] — καὶ κλείνει μὲ τὸ Ροβινσῶνα Κροῦσο», Nitzsch, *Anmerkungen zur Odyssee*, τ. III, σ. XXII. — [Ὁ Ροβινσῶν Κροῦσος πρωτοεξεδόθη τὸ 1719, στὸ Λονδίνο. Ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερα ἔργα βλέπουμε τὴ συνέχιση αὐτῆς τῆς τάσης, ὅπως π.χ. στὸν Ἰούλιο Βέρν· ἀκόμα καὶ τὰ ἐπιστημονικῆς φαντασίας, τοῦ καιροῦ μας, ἔκφραση τῆς αὐτῆς τάσης ἀποτελοῦν.] — Πάντως ἤδη ὁ Λουκιανός, στὴν *Ἀληθῆ Ἱστορία* του, A,3 («Teubner», τ. II, σ. 31), μιλῶντας γιὰ τὰ παράδοξα τοῦ Κτησία καὶ τοῦ Ἰαμβούλου — [Βλ. Christ, τ. β', σ. 141: Ὁ Ἰαμβούλος «περιέγραψε τὰ τῆς διατριβῆς αὐτοῦ παρὰ τῷ φιλέλληνι βασιλεῖ τῶν Παλιβόθρων καὶ τὰ τῆς εὐδαίμονος κατὰ τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν νήσου. Ἐπιτομὴν τοῦ ἔργου παρέχει ὁ Διόδωρος ἐν τῇ δευτέρᾳ βίβλῳ τῆς ἱστορικῆς βιβλιοθήκης.» Βλ. ἐπίσης: Rohde, *Der griechische Roman*, σ. 241 κ.έ., καὶ τὴν ἐπιτομὴ τοῦ ἔργου του στὸν Jacoby, *F.G.H.* IIIc, 673, ἀπ. 89, σ. 318] — λέει: ἀρχηγός δὲ αὐτοῖς καὶ διδάσκαλος τῆς τοιαύτης βωμολοχίας ὁ τοῦ Ὀμήρου Ὀδυσσεύς, τοῖς περὶ τὸν Ἀλκίνοον διηγούμενος ἀνέμων τε δουλείαν καὶ μονοφθάλμους κτλ.

7

Ὑπενθυμίζω τὴν ἐπανάληψη μεμονωμένων ἰχνῶν θρύλων στὶς παραδόσεις καὶ τὶς ἐπιχωρίες ποιήσεις ἄλλων ἔθνων· ἰδιαίτερα, τὸν πολὺ διαδεδομένο μῦθο τοῦ Πολύφημου (πρβλ Γκρίμμ — [ὁ γνωστός σ' ἐμᾶς ἀπ' τὴ συλλογὴ τοῦ παραμυθιῶν] — *Abhandlungen der Berliner Akademie*, 1857, σ. 1-30, στὰ τεκμήρια τοῦ ὁποίουμποροῦν νὰ προστεθοῦν ἕνας γαελικός — *Γαελική*: μιὰ ἀπ' τὶς κελτικὲς γλώσσες. (Βλ. *MEE*, τ. ιδ', 197-8)] — κ' ἕνας οὐγγρικός μῦθος, ποὺ βρίσκονται κ' οἱ δύο στὸν Köhler, *Orient und Occident*, II, σ. 120 κ.έ, προπαντός ὅμως μιὰ πολὺ ἀξιόλογη *παράλλαξη* τοῦ μύθου τοῦ Σεῦφ-ἐλ-Μουλούκ, 1001 νύχτες, μτφρ Lane — [Βλ. *MEE*, τ. ιε', 705, στὸ λήμμα *Λαῖν-Πούλ, Στάνλεϋ*] — Μιὰ πολὺ στενά συγγενὴς πρὸς τὸν Οὐτίνα — [Βλ. Ὀδύσσεια, ι' 364-7, 369, 408, 455, 460.] — ἐπαναλαμβάνεται σ' ἕνα μῦθο τῆς Μπουκοβίνας — [τῆς βόρειας Ρουμανίας (Βλ. *MEE*, τ. ιζ', 731)] — ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλους μύθους· βλ. Mannhardt, *Antike Wald und Feld-culte aus nordeuropäischer Ueberlieferung*, Βερολῖνο 1877, σ. 150, (ὅπου κ' ἐντελῶς ἀνόητα ὑποθέτει μιὰ πρωταρχικὴ κοινότητα τοῦ θέματος, ἀντί

άπλου δανεισμοῦ ἀπ' τὸν Ὅμηρο). Ὑπενθυμίζω ἀκόμα τὴ *Χάρυβδη* («ρουφήχτρα στὴ θάλασσα, μὲς στὴν ὁποία ἀρπάζεται ἓνα πλοῖο καὶ δὲν ξαναβγαίνει», στὴν *Κοσμογραφία* τοῦ Καζβίνου, μτφρ Ethé, I, 225-34. — [Καζβίνος, Ζαχαρίας μπέν-Μωχάμμετ: «Ἄραψ φυσιοδίφης γεννηθεὶς ἐν Καζβὶν τῆς Περσίας καὶ ἀποθανὼν τῷ 1283. Συνέγραψε πλεῖστα ἐπιστημονικὰ ἔργα, ὧν περιφημότερον εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον: *Θαυμάσια τῆς φύσεως καὶ παραδοξότητες τῶν πλασμάτων*.» — Ἴσως αὐτὸ εἶναι τὸ ἀναφερόμενο σὰν *Κοσμογραφία* ἀπὸ τὸν Ρόντε; — «Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦτο ὁ Ἰντελερ» — *MEE*, τ. ιγ', 68 — «ἐξήγαγε τὰς Ἑρεῦνας περὶ τῆς πηγῆς καὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων ἀστερισμῶν, δημοσιευθεῖσας ἐν Βερολίῳ τῷ 1809» κ.λ., *MEE*, τ. ιγ', 448.] — Καταφανέστατη συγγένεια ἐνὸς σημείου μὲ τὸν ἰνδικὸ μῦθο τῶν περιπετειῶν τοῦ Σακτιντέβα, παρὰ *Σομαντέβα*, μτφρ Brockhaus, II, 162. Σ' αὐτὴ τὴ συγγένεια ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ μετὰ τὸν Brockhaus καὶ ὁ Gerland, *Altgriechische Märchen in der Odyssee*, Μαγδεμβούργο 1869, σ. 18. Ὅλες οἱ ἄλλες δῆθεν «συγγένειες» ποὺ «ἀνακαλύφθηκαν» ἀπ' αὐτὸν τὸν λόγιον γιὰ τοὺς δυὸ κύκλους θρύλων, μοῦ φαίνονται κάτι παραπάνω ἀπὸ προβληματικές.) Σημειῶνω τέλος καὶ τίς ἀπ' τὸ θρῦλο τῶν Ἀργοναυτῶν πρωτοσυμπεριληφθεῖσες ἐκεῖνες στὴν Ὀδύσεια *Συμπληγάδες* — [Ὀδύσεια, μ' 60 κ.έ. Βλ. ἐκδ. V. Bérard (στὸν «Budé»), καὶ σχόλιο στὸ στ. 61, σ. 112-5, καὶ *MEE*, κβ', 533] — (οἱ ὁποῖες «ἐμφανίζονται» στὸ μογγολικὸ ἔπος *Τὰ ἔπη τοῦ Μπογδά Γκέσσερ Χάν*). Βεβαίως μπορεῖ κανεὶς ν' ἀμφιβάλλῃ γιὰ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τίς «συμπτώσεις» τῶν θρύλων, γιὰ τὸ ἂν δηλαδὴ τέτοιοι θρῦλοι ἔχουν ἀπορρεύσει ἀπὸ κοινὴ πηγὴ, ἢ ἀπλῶς εἶναι δάνεια ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἢ μέσῳ ἀνατολικῶν λαῶν. — [Κ' ἐδῶ, βέβαια, ὁ λαμπρὸς Ρόντε μᾶς φαίνεται, τῶν σημερινῶν, σὰν κάπως *ξεπερασμένος*: ἡ τάση του, ντέ καὶ καλὰ, ν' ἀνάγῃ κάθε δεδομένο του σὲ ἄλλα — σὲ παλιότερα, ἀνατολικώτερα, ὑποκείμενα ἢ πιὸ πηγαῖα, καταβολικώτερα, πυρηνικώτερα, σὲ μῆτρες ἐν γένει παραγωγικές, πρωτότετες καὶ τὰ συναφῇ — τὸν ἐμφανίζει σὰ νὰ θέλῃ ν' ἀγνοῇ τὴν κοινωνιολογικώτερη — ποὺ ἐπεκράτησε μετὰ ἀπ' αὐτόν καὶ τὸν «ἐναδικώτερο» καιρὸ του — *ἐθνολογικὴ-πολιτισμικὴ* (καὶ *πλουραλιστικὴ-πραγματιστικὴ*) φιλολογικὴ ἐπιστῆμη καὶ σκέψη. Ἀλλὰ τὰ καινούργια αὐτὰ πρίσματα θεωρήσεως τῶν δεδομένων καὶ τῶν προβλημάτων συγκροτήθηκαν πράγματι, συνθετικώτερα καὶ πιὸ πειστικά, ὕστερ' ἀπὸ συσσώρευση ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων (Κρητομινωικὰ κ.ἄ), ὅπως κ' ἐθνολογικῶν-λαογραφικῶν πλείστων (τῶν ἰθαγενῶν ἐν γένει Νοτίου Ἀμερικῆς, Ἀφρικῆς, Αὐστραλίας), ποὺ κι ἂν ὑπῆρχαν πρότερα βασικά τους πολ-λά, πάντως δὲν εἶχαν ἀντιμετωπιστῇ καὶ μελετηθῇ μὲ τὸ πιὸ *ἐποπτικὸ* (κι ὀχι κυρίως *ἀναγωγικὸ* σὲ *πρώταρχες* πηγές) ἀντιρομαντικὸ πνεῦμα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Σήμερα στεκόμαστε σὰν βεβαιότεροι στὴν ἄποψη, πῶς ἡ ἐντυπωσιακὴ ταυτότητα τῶσων καὶ τῶσων ριζικῶν διακοσμητικῶν στοιχείων, μυθικῶν θεμάτων καὶ μοτίβων παγκόσμιων, φανερωμένων ἔτσι ἐκπληκτικὰ «ὁμοίων» ἢ «παράλληλων», ἀπὸ τὸ ἓνα ἡμισφαίριο ὡς τ' ἄλλο, κ' ἐδῶ καὶ στοὺς ἀντίποδες, στοὺς ἰδίους καὶ σ' ἄλλους καιροὺς, κι ἀσχέτως γεφυρῶν *ἐπικοινωνίας* ἢ συγκεκριμένων ὁδῶν *παράδοσης* — ἢ *ἐπιδράσεων* κ.τ.λ. —, γενικὰ ὅλ' αὐτὰ τὰ *κοινὰ* καὶ *συμπτωτικά* τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους δὲν πρέπει νὰ παράγουν μιὰ τόσο ἀγωνιώδη (κι ὡς ἐκ τούτου κ' ἐξαλλοχωτικὴ συχνὰ τῶν δεδομένων) ἀναζήτησι *συνδετικῶν* μεταξὺ τους, ἀφοῦ μοιάζει, περίπου, σὰν ἡ ζωὴ τοῦ ὅλου εἶδους στὸν πλανήτη νὰ εἶναι *μία*, σὰν οἱ *ἀνάσες* νὰ ποῦμε οἱ δημιουργικές, αὐτοῦ τοῦ μεγάλου κα-

θολικού ανθρώπινου ζώου, νὰ εἶναι συνάμα καὶ κάθε λαοῦ χωριστά οἱ αὐτές μὲς στὴ δικιά του κοινὴ ζωὴ, ἢ «παρόμοιες», σὰν «ἀντιγραμμένες» κι ὥς-τόσο διόλου «ἀντιγραμμένες» παρ' αὐτόφυτες (καὶ μολοντοῦτο *ἐπίκοι-νες*)! Σὰν οἱ *φάσεις* τῆς πορείας ὧλων νὰ περνᾷ ἀπὸ κοινές *συντεταγμένες*, κοινές *παραμέτρους*. Σὰν ἡ συμπεριφορὰ κ' οἱ ἀντιδράσεις — τὰ εὐρύτερα κυκλώματα ἀντιδράσεων — τῶν λαῶν ὧλων, σ' ὅλες τους τὶς *ἐκφράσεις* καὶ τὶς *ἱστορίες*, νὰ εἶναι *ἐνός ζώου*! [Καὶ τὸ διατυπώνω βέβαια ἐδῶ, αὐτὸ ποὺ διέπει τὴ νεώτερη *ἐθνολογικὴ-κοινωνιολογικὴ* ἐπιστὴμὴ καὶ σκέψη τοῦ *πλουραλισμοῦ-πραγματισμοῦ*, στὴν πιὸ πλαστικὴν ὑπερβολὴ του, γιὰ νὰ κα-ταστῇ σαφέστερο, *αἰσθητό*, μὲ τὴν «τραβηγμένη» ἀσφαλῶς ἔκφραση: «σὰν *ἐνός ζώου*» (ρυθμοί, *ἀνάσες* κ.λ.π.) Εἶμαι ὁμως καὶ βέβαιος, πῶς ἡ ἀνοι-χτὴ σκέψη τοῦ Ρόντε δέ θὰ διαφωνοῦσε σήμερα καὶ πολὺ σ' αὐτὴ τὴ θεώρη-ση τῶν πραγμάτων, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ σκιά τέτοιας *ὑποψίας* του περνᾷ γοργῇ συχνά, καὶ μὲς στὰ πιὸ ἀντιθετικὰ λεγόμενά του γιὰ τὸ *Ἑλληνικὸ Μυθιστό-ρημα* καὶ τὴν ὅλη προβληματικὴ του. Κ' ἐδῶ ἐγκεῖται μάλιστα ἡ μεγάλη ἀ-ξία τοῦ *ποιητικώτατου* Ρόντε, σὰν *δαισθητικοῦ-ἐννορητικοῦ* ἐρευνητῆ φιλό-λογου καὶ στοχαστῆ γενναίου.] — Μιὰν ὅχι ἀσήμαντὴ πιθανότητα ἔχει, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἀποδοχὴ ἐνὸς ἀπευθείας δανεισμοῦ τοῦ μύθου τῆς *Κίρκης* — [βλ. *MEE*, τ. *ιδ'*, 455, καὶ *Ὀδύσσεια*, κ' 133-574] — στὴν (ἰνδικὴ) περιπέ-τεια τοῦ Vijaya καὶ τῶν συντρόφων του· (ἐκεῖ, ἀντίθετα μὲ τὴν *Ὀδύσσεια*, δὲν μεταμορφώνονται οἱ σύντροφοι, ἀλλ' ὅπως φαίνεται ναρκώνονται· παράλληλα, μπορεῖ κανεὶς νὰ θυμηθῇ τὴν πολὺ συχνὴ ἀπολίθωσιν ἀνθρώ-πων στὰ παραμῦθια, ἀπὸ μάγους καὶ μάγισσες (βλ. στὸν Γκρίμμ καὶ στὸν Χάν) — [γερμανὸς περιηγητὴς κ.λ. (βλ. *MEE*, τ. *κδ'*, 458)] — Ἔτσι, γίγαν-τες μεταμορφώνονται σὲ λίθους κατὰ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου: Γκρίμμ, *Deu-tsche Mythologie*, ὅπως ἀκριβῶς οἱ Hedningen στὴ νεώτερη *Ἑδδα*. — [*MEE*, τ. *θ'*, 705.] — Ὁ Weber (σ. 27) ἐπίσης φρονεῖ πῶς ἡ μόλις μνημονευθεῖσα «ἐ-πανάληψη» τοῦ μύθου τῶν Συμπληγάδων εἶναι ἀπλὸς δανεισμός ἀπ' τὸν ἑλ-ληνικὸ μῦθο.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Bunbury:** E. H. Bunbury, *A history of Ancient Geography*, 2 τόμοι, London 1879
- Γεωγράφοι:** *Συλλογὴ τῶν ἐν ἐπιτομῇ τοῖς πάλαι γεωγραφηθέντων*, ἐκδ. Ἀλεξανδρίδου, δαπάνη Ζωσιμαδῶν, 4 τόμοι, Βιέννη 1807-8.
- Christ:** W. Christ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, μτφ. Λυσ. Κώνστα - Ν. Γ. Πολίτου, ἐκδ. «Μαρασλῆ», 2 τό-μοι, Ἀθ. 1905.
- Croiset:** Alfred καὶ Maurice Croiset, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνι-κῆς Λογοτεχνίας*, μτφ. Ἀ. Πουρνάρα, Ἀθ. 1938.
- Jacoby, F.G.H.:** F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, 15 τό-μοι, Berlin-Leiden 1923-58.
- «Kröner»** *Lexicon der Weltliteratur*, herausgegeben von Gero von Wil-
pert, ἐκδ. Alfred Kröner, 2 τόμοι, Stuttgart, 1968.
- MEE:** *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, τοῦ «Πυρσοῦ».

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Ἡ ἀπάντηση

Τὰ νέφη ποὺ κρύβουν τὸ φῶς,
ἄλλο χιλιετίες,
ἄλλο αἰῶνες,
ἄλλο μερικές δεκαετίες,
ἄρχισαν νὰ ξεθωριάζουν.

Παρὰ τὴ συρρίκνωση,
παρὰ τὴ μαζοποίηση,
παρὰ τὸν ἀποπροσανατολισμό,
ὅλο καὶ περισσότερα μάτια
ἀρχίζουν νὰ βλέπουν
ἔστω καὶ λίγο θαμπά.

Τὸ Συμβούλιο ἀνάστατο.
Μέχρι τώρα ἔφτανε
κάποιο καινούργιο δόγμα,
γιὰ νὰ σκοτεινιάζει τοὺς ὀρίζοντες.
Τὰ λίγα μάτια, ποὺ βλέπαν καθαρά,
εὐκόλα «ἐξουδετερώνονταν»
ἀπὸ συνειδητοὺς ἢ ἀσυνειδητοὺς πράκτορες.

Τώρα,
ἡ ἐπίδραση νέων δογμάτων βραχύχρονη·
τὰ μάτια π' ἀντιδροῦν στὴ συσκότιση πληθαίνουν·
κι' ἡ «ἐξουδετέρωση» δύσκολη.

Ἀκόμα περισσότερο
ἀνησυχεῖ τὸ Συμβούλιο
ἡ ἀπάντηση τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν:

*«Συνεχῆς προσπάθεια ἐξόντωσης ἀντίπαλου
τοῦ δημιουργεῖ πρόκληση
ν' ἀποτινάξει παλιὰ καὶ νέα δεσμὰ ἀποπροσανατολισμοῦ,
ν' ἀποδεσμευτεῖ ἀπὸ στενὸ τοῦ χώρου,
νὰ συνδεθεῖ μὲ οἰκουμενικὲς προεκτάσεις του
καὶ νὰ ἐπιφέρει πλήρη ἀποτυχία
αἰώνιων προσπαθειῶν Συμβουλίου.»*

ΧΑΡΗΣ ΧΡΟΝΗΣ

Μεταμοσχεύσεις

Τελικὰ κι' αὐτὸ ἀκόμα
τό: «Σὲ χαιρετῶ ἐγκάρδια»
νόμισμα κάλπικο θὰ γίνει,
ὅταν μεταλλικὲς καρδιές
θὰ μᾶς προσφέρουνε
λουλούδια πλαστικά
στὶς ἐπετείους.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Νομίζω, ότι εκείνο που δημιουργεί το βαθύτερο κι ουσιαστικότερο πρόβλημα της Παιδείας, δηλαδή την προϊούσα ανικανότητά της να «παράγει» ανθρώπους ελεύθερους κι αληθινούς, και κατ' ἐπέκταση ν' αποτελή λίκνο ισορροπημένων κι ελευθέρων κοινωνιών, είναι ή πλήρης υποταγή της στο έξουσιαστικό Κράτος. Είναι θέμα ἀρχῆς και γενικώτερης ἀντιλήψεως περί ζωῆς και περί κόσμου τὸ πρόβλημα ποῖος είναι ὁ σκοπὸς τῆς Παιδείας. Ἄν δεχθοῦμε, ὅτι μόρφωση σημαίνει πλάσιμο, βελτίωση, τελειοποίηση τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου —κι ὄχι, πάντως, μὲ τὴν ἔννοια τῆς «ἀνθρωποτεχνίας», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἕναν ὄρο ἀνάλογο τῆς ζωοτεχνίας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς καλλιέργειας φυσικῶν, ἐγγενῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων και ἰδιοτήτων ψυχοπνευματικῆς και σωματικῆς φύσεως—, τότε ὁ σκοπὸς τῆς Παιδείας δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ συναρτηθῇ πρὸς τὴν ἐξουσιαστικὴ σκοπιμότητα. Γιατὶ ἀπλούστατα ἡ τελευταία ἐπιδιώκει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, δηλαδή τὴν καταστολὴ ἢ ἀλλοίωση τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ και τοῦ ἐλεύθερου και τὴν «προσαρμογὴ» του, τὴν ταύτισή του —ταύτιση διαστρεβλωτικὴ και κιβδηλωτικὴ ὁπωσδήποτε— μὲ τὸ ἐξουσιαστικὰ «ὀρθό», τὸ ἐξουσιαστικὰ σκόπιμο, δηλαδή μὲ τὸ ἰσχύον πολιτικοκοινωνικὸ και πνευματικὸ δόγμα, ἢ, γενικώτερα, τὸν ἰσχύοντα τρόπο σκέπτεσθαι, ἐνεργεῖν και, γενικά, ζῆν. Ἐννοεῖται, ὅτι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁλόκληρο τὸ φάσμα τῶν —ἀνεξάντητων και ἀνεξερεύνητων, σίγουρα— δυνατοτήτων και ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς και τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου διαταράσσεται, ἀνατρέπεται, κακοποιεῖται, ἀκρωτηριάζεται, συρρικνώνεται, ἢ ἐν, πάσῃ περιπτώσει, ἐκβιάζεται, γιὰ νὰ γίνῃ κάτι ποῦ οὔτε ἀπὸ τὴ φύσιν του εἶναι τέτοιο οὔτε δυνη-

τικά θὰ ἐξελισσόταν ἀφ' ἑαυτοῦ σὲ τέτοιο, ἂν δὲν ὑποβαλλόταν στὴν πίεσιν τῆς ἐξουσιαστικῆς παιδευτικῆς σκοπιμότητος. Ἡ διὰ τῆς Παιδείας «ἐνταξὴ» τῶν ὑπάρξεων, τῶν συνειδήσεων στὸ σύνολο, στὴν κοινωνία, στὴν παραγωγὴ, γιὰ τὴν ὁποία τόσο πολὺ καυχᾶται, θεωρώντας τὴν σὰν ἱερὸ σκοπὸ τῆς, ἡ ἐξουσία, δὲν σημαίνει στὴν πραγματικότητα παρὰ δογματοποίηση και ἐγκλωβισμό τῶν παιδευομένων μέσα στὰ καθιερωμένα προκρούστεια πλαίσια τοῦ κατεστημένου τρόπου σκέψεως και ζωῆς.

Δὲν ξέρω, ἂν τὴν ἔχουν προβάλλει και ἄλλοι, ἀλλὰ θὰ διατυπώσω ἐδῶ πρόχειρα τὴ σκέψιν ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους λόγους, τὸ πρωταρχικὸ ἴσως αἷτιο, ποῦ ὠδήγησε τὴν προκλαστικὴ και κλασσικὴ Ἑλλάδα στὴν δημιουργίαν αὐτοῦ ποῦ θεωρεῖται «θαῦμα» και κορύφωση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος και τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Παιδεία τῆς ἦταν τελείως ἐλεύθερη, αὐτοτελὴς και ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Ὁ κορυφαῖος φιλόσοφος, μαθηματικός, γιατρός, ρήτωρ, γλύπτης, μηχανικός, ζωγράφος κλπ., ποῦ σὰν πνευματικὴ ἢ καλλιτεχνικὴ προσωπικότητα ἀποκλειστικά, σὰν ἄτομο και χωρὶς καμμιὰ δημοσιούπαλληλική, ἄς ποῦμε, ἰδιότητα ἀποκτοῦσε κύρος και ἀκτινοβολία στὸν τομέα του, ἀνοίγε κάποια «σχολή» τυπικὴ —ὅπως ὁ Πλάτωνας, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πυθαγόρας, οἱ Ἐλεᾶτες κλπ.— ἢ ἄτυπη —ὅπως π.χ. πολλοὶ Σοφιστὲς ἢ ὁ Σωκράτης— και δίδασκε και συνερευνοῦσε τὴ γνώσιν, ἰδιώτης και ἐλεύθερος δάσκαλος πρὸς ἰδιώτες και ἐλεύθερους μαθητὲς. Ἡ ἐξουσία δὲν εἶχε καμμιὰ ἀνάμιξιν οὔτε ἀσκούσε τὸν παραμικρὸ ἐλεγχὸ στὴν Παιδείαν αὐτοῦ τοῦ εἶδους —και βέβαια οἱ σοφιστικὲς ἐπεμβάσεις τῆς, ὅπως ἡ θανάτωση π.χ. τοῦ

Σωκράτη ή η καταστροφή της σχολής των Πυθαγορείων στο Μεταπόντιο από βάνδαλους και φονιάδες πράκτορες, υπήρξαν ενέργειες απλής καταστολής και, εν πάση περιπτώσει, δεν ανατρέπουν καθόλου τον κανόνα. Έτσι παραδόθηκε το Πνεῦμα κι η Έπιστήμη στους Έλληνες κι αυτή είναι η γνήσια ελληνική αντίληψη περί Παιδείας. Η νεώτερη εξουσιαστική αντίληψη της δογματικής, μη ιδιωτικής, εξαρτημένης Παιδείας πρωτοφάνηκε μετά το τέλος του Κλασσικού Κόσμου —δογματικές ελεγχόμενες σχολές Άλεξάνδρειας, Καρχηδόνας, Αντιόχειας κλπ.— και επεβλήθη αργότερα στο Βυζάντιο και στη Δύση και τελικά έγινε νόμος χωρίς εξαίρεση στην σύγχρονη παρακμιακή εποχή της υπερανπτυξίας και παγκυριαρχίας της εξουσίας και του δόγματος. (Η σημερινή ιδιωτική λεγόμενη Έκπαίδευση, δεν είναι ούτε ιδιωτική ούτε απαλλαγμένη από την εξουσία, αφού τα προγράμματα και γενικά οι θεσμοί της, αλλά και οι σκοποί της, ελέγχονται, καθορίζονται και είναι επιβεβλημένα και κοινά με τη δημόσια Έκπαίδευση).

⊕ ἂ τολμούσα νὰ πῶ, ὅτι στὴν οὐσιαστικὴ λύση τοῦ «προβλήματος τῆς Παιδείας» ὄχι μόνο δὲν βοηθεῖ ἡ ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἐκτάσεως κρατικοποίησίν της, αὐτὴ ἡ φανταστικὴ πανάκεια ὅλων τῶν δεινῶν —κι ὄχι μόνο τῆς Παιδείας— ὅπως πιστεύουν οἱ ἀπλοϊκοί, ἀλλὰ καὶ θὰ ὀδηγῇ συνεχῶς στὴν ἀκόμη μεγαλύτερη ἐξαχρείωση καὶ ἀποβλάκωση τοῦ ἀνθρώπου. Παιδεία ἐξάρτημα κι ὑπηρέτρια τῆς εξουσίας εἶναι ἄδυνατο νὰ προάγῃ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀδογματιστὴ ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας. Κι ὅσοι φρονοῦν, ὅτι οἱ δύο αὐτὲς ὑπέρτατες ἀξίες καὶ ποιότητες μποροῦν καὶ νὰ λείψουν ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν κοινωνία, μποροῦν νὰ ἐξοβελισθοῦν πλήρως καὶ νὰ ὑποκατασταθοῦν μὲ τὴ σκοπιμότητα, εἶναι ἡλίθιοι ἐγκληματίες. Δὲν μπορεῖ νὰ

ἐπιβίωση, νὰ ὑπάρξῃ ὁ ἄνθρωπος, σὰν ἄτομο καὶ σὰν σύνολο, στηριζόμενος ἀποκλειστικὰ στὸ δόγμα καὶ τὸν ἐξουσιαστικο-οικονομικὸ σκοπὸ. Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἱστορικὴ του πορεία, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ τσακιστῇ στὸν γκρεμό, ἂν δὲν ἀνακαλύψῃ τὶς διόδους ποὺ θὰ τὸν βγάλουν ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἀτομικὸ καὶ κοινωνικὸ ἀδιέξοδό του, ἂν δηλαδὴ δὲν κατορθώσῃ νὰ ἐλευθερωθῇ κι ἐξαληθευθῇ, ἂν δὲν μπορέσῃ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ θανατηφόρο σύδρομο τῆς δυνάμεως.

Ξέρω, ὅτι ὅλοι οἱ ἐξουσιαστικὰ —συνειδητὰ ἢ ἀσυναισθητὰ— σκεπτόμενοι θὰ θεωρήσουν τὴν καταδίκη αὐτὴ τῆς κρατικῆς ἐκπαίδευσως καὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς οὐσίας ιδιωτικῆς κι ἐλευθερῆς παιδείας ὡς οὐτοπικὴ, χιμαιρικὴ θέσιν, ἂν ὄχι ἀντιδραστικὴ. Πῶς νὰ τολμήσῃς νὰ πῇς, ὅταν ζῇς στὴν... κοινωνία τῆς ἰσότητος, ὅτι θὰ παιδεύονται ὅσοι μποροῦν νὰ πληρῶνουν, ἐνῶ οἱ μὴ εὐρίσκοντες χρήματα θὰ μένουν «ἀμόρφωτοι». Ἀλλὰ, πρῶτον, ποιά «μόρφωση» ἀποκοτῶν οἱ παιδευόμενοι «δωρεάν» —τί δωρεάν; δὲν ξοδεύονται κοινὰ χρήματα ἐκεῖ;— ἀπὸ τὴν ἐξουσία; Μήπως, τὴ «μόρφωση» τοῦ ἰσχύοντος ἐξουσιαστικοῦ δόγματος, μὲ τὴν ὁποία ἀποκοτῶν τὸ πιστοποιητικὸ πούναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ ὑπηρετοῦν, ἀνελεύθεροι σὰν συνειδήσεις, τὸ δόγμα αὐτό; Ἀλλ' αὐτὸ —ἐ, αὐτὸ δὲν εἶναι μόρφωση! Δεύτερον, ἂς ὑπάρξῃ, ἂν τὴ θέλετε, ἡ ἐλεγχόμενη ἐξουσιαστικὴ ἐκπαίδευση, γιὰ νὰ προμηθεύῃ μὲ «ἐμψυχο... ὑλικό» (!) τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ —ἐ, γιὰτὶ δὲν ἀφῆντε νὰ ὑπάρξῃ καὶ Παιδεία πραγματικὴ, ἀνεξέλεγκτη ἀπὸ σὰς, ποὺ νὰ μορφώσῃ, νὰ ἐλευθερώσῃ καὶ νὰ ἐξαληθεύῃ πράγματι; Καί, τρίτον, γιὰτὶ νὰ μὴν καλύπτῃ οἰκονομικὰ τὴν ἐλευθερὴν μόρφωση τοῦ προικισμένου ἀλλὰ φτωχοῦ νέου τὸ κράτος ἢ ἄλλοι κοινωνι-

κοί φορεῖς, ὅπως συνέβαινε π.χ. μετὰ τὴν ἐλληνικὴς κοινότητος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὁπότε ἐπεβίωνε ἀκόμη κάπως ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη περὶ Παιδείας; Μήπως γιὰ τὴν ἐξουσίαν τρέμει καὶ φοβᾶται τὴ συγκρότηση ἐλευθέρων, πρωτότυπων καὶ δημιουργικῶν πνευμάτων μετὰ ἀγωγὴν διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν ἰσχύουσα; Ἐν ἑστῇ εἶναι τὰ πράγματα —κι ἔτσι εἶναι σίγουρα— ἡ «ἀντιδραστικότητα» ἢ ἡ «οὐτοπικότητα» ἀφοροῦν τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ ἀδιέξοδο ποῦ, μετὰ τὸν τρόπο σκέπτεσθαι ποῦ ἀκολουθεῖ,

ἔχει δημιουργήσει στὸν ἑαυτό της καὶ ὅχι τὸν χαρακτήρα, καθ' ἑαυτόν, καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐλεύθερης ιδιωτικῆς Παιδείας... Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γενικὴ παρακμὴ, ἡ καλπάζουσα κατὰπτωσις καὶ κατάρρευσις οἰοῦντο γερῶν, θεμελιακῶν, ποῦ ἐξασφάλιζε πάντοτε τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν αὐτοσυντήρησιν τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους, ἔφθασε πιά, κάτω ἀπὸ τὸ πνευματικοπολιτικὸ καθεστῶς τῆς Λογοκρατίας, στὸ μὴ παρέκει...

Μετέωρος

ΜΙΜΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ

Ἀναζητοῦμε τὴν ἀλήθεια
στὰ μάτια τῶν γυναικῶν,
στὴν καρδιὰ τῶν φίλων·
καὶ ἔρχεται πικρὴ ἡ διάψευσις.
Ἴσως ἡ ἀλήθεια εἶναι μόνο στὸ χαμόγελο ἐνὸς λουλουδιοῦ,
στὸ φίλημα τοῦ ἀγέρα,
στὶς ἀνταύγειες τοῦ ἀπομεσήμερου,
στὴ λυπημένη ἱστορία τῶν δειλινῶν.

Ἔσπασα τοὺς ἀμφορεῖς
μετὰ τὴν παραστάσιν τῶν μύθων
καὶ κοιμήθηκα ἀγκαλιὰ μετὰ τὸ ὄνειρον.

Δὲν ζητῶ πιά τίποτε.
Ἡ ἀλήθεια ἓνα ψέμμα
κι' αὐτὴ.

Μετὰ χαμένη τὴν αἴσθησιν τοῦ χρόνου
βαδίζουμε στὸ ἀπειρον
τῶν ξεχασμένων ἀναζητήσεων.

Τώρα πιά οὔτε περιέργεια
οὔτε μιὰ σταγόνα ἐλπίδας.

Καὶ τὸ σχοινὶ τοῦ Ἰούδα
πανάκριβο
στὴν ἐποχὴ μας...

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Πνευματικός και πολιτιστικός σωβινισμός

Όσο κι αν δεν φαίνεται, όσο κι αν δεν γίνεται ποτέ σχεδόν λόγος για την ύπαρξή του, ο πνευματικός και πολιτιστικός, γενικώτερα, σωβινισμός όχι μόνο υποβόσκει στις μέρες μας παντού, αλλά και βρίσκεται μόνιμα σε μίαν επικίνδυνη έξαρση. Η παρουσία του είναι όχι απλά έντονη αλλά καθοριστική για την πορεία των διακρατικών και διανθρωπίνων σχέσεων. Σήμερα υπάρχουν πολλοί τρόποι να υποτάξεις ένα λαό ή να τον εντάξεις στη σφαίρα της δικής σου επιρροής. Ο λιγότερο θεαματικός αλλά ο πιο αποτελεσματικός είναι να τον διαβρώσεις και στη συνέχεια να τον άφομοιώσεις με την μέθοδο της επίμονης, συνεχούς και σε βάθος πολιτιστικής αλλοτρίωσής του. Έτσι, παράλληλα με την πολιτική, οικονομική, εμπορική διείσδυση, τον «θερμό» πόλεμο, τις άνοιχτες αναμετρήσεις στ' άλλα πεδία, έχουμε και τον πολιτιστικό ανταγωνισμό ανάμεσα στα έθνη και τους λαούς που δεν αγωνίζονται να επικρατήσουν μόνο σ' όσο γίνεται ευρύτερους γεωγραφικούς χώρους, αλλά και για να κερδίσουν και τις ξένες πολιτιστικές «άγορές», που, κατά κανόνα είναι οι μικρές υποανάπτυχτες χώρες. Αυτές είναι οι περισσότερες αλώσιμες, και, απ' αυτές, οι πιο εύαλωτες είναι οι νέες, οι χωρίς βαθειές πολιτιστικές ρίζες, οι άνοιχτες στις έξωτερικές πολιτιστικές διεισδύσεις, οι υλικά φτωχές, που, μαζί με οικονομική και τεχνική βοήθεια, αναγκάζονται να δεχθούν και ξένα πολιτιστικά και πνευματικά αγαθά, που μ' αυτά καλύπτουν, χωρίς σχεδόν καμμία προσαρμογή, δικά τους έπείγοντα κενά και ελλείψεις.

Ανετα, ύστερα απ' αυτά που είπαμε, καταλήγουμε, πώς ο αγώνας για την πολιτιστική επικράτηση, το άπλωμα των εθνικών πνευματικών αξιών και τη διάδοσή τους βρίσκεται στα πλαίσια ενός συνεχούς ευρύτερου ανταγωνισμού ανάμεσα στα έθνη και τους λαούς και είναι μία άλλη μορφή έπεκτατικής πολιτικής.

Φυσικά, αυτός ο άφαντος αγώνας προϋποθέτει λαούς άνισα πολιτισμικά και οικονομικά ανεπτυγμένους. Λαούς πλούσιους και πολιτικά ισχυρούς, με παράδοση, ακτινοβολία και διεθνή προβολή και λαούς φτωχούς, έθνη νεοσύστατα, αδύναμα, χω-

ρίς βαθειές πολιτιστικές ρίζες, που είναι πρόθυμα να δανειστούν και να υιοθετήσουν αναφομοιώτες ξένες πνευματικές αξίες, που μ' αυτές θα εμπλουτίσουν και θα ισχυροποιήσουν τις δικές τους. Όλες αυτές οι ανταλλαγές και πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις δεν συνιστούν, βέβαια, πολιτιστικό έπεκτατισμό και δεν μπορούν σε όλες τις περιπτώσεις να στοιχειοθετήσουν την έννοια του πνευματικού σωβινισμού. Όταν μάλιστα γίνονται άβιαστα, ειρηνικά και με αργό ρυθμό, σύμφωνο με τις άφομοιωτικές δυνατότητες των «συναλλασσομένων» λαών και με πνεύμα άμοιβαιότητας, τότε βοηθούν την γενικότερη προαγωγή του πολιτισμού σε παγκόσμια κλίμακα. Μόνο όταν σ' αυτές εισέρχεται το στοιχείο της μονόπλευρης αλλοτρίωσης, της αδυναμίας επιλογής και, προπαντός, της άνοιχτης ή συγκεκαλυμμένης βίας, τότε, όλοφάνερα, βρίσκόμαστε μπροστά σε σαφείς περιπτώσεις πολιτιστικού σωβινισμού, που εμπίπτουν στο αντικείμενο της έρευνάς μας αυτής.

Όσο είναι γεγονός ή ύπαρξη των πιο ποικίλων πολιτισμών στον ίδιο χώρο, που επηρεάζουν την φυλετική, πολιτιστική, θρησκευτική ακόμα και ιδεολογική ιδιαιτερότητα των λαών, άλλο τόσο είναι βέβαιη ή δυνατότητα συνυπαρχής τους αλλά και ο ειρηνικός, άνοιχτός ή συγκεκαλυμμένος άμοιβαίος αλληλοεπηρεασμός τους. Παράλληλα, όμως, υπήρξαν και υπάρχουν, ακόμα και σήμερα, έθνη, που έχουν μίαν επίμονη τάση να υπερτιμούν τις δικές τους αξίες και να υποτιμούν τις αξίες των άλλων ή, ακόμα χειρότερα, να επιδιώκουν να διαδώσουν, με κάθε μέσο και τρόπο, τις δικές τους πνευματικές αξίες σ' όσο γίνεται ευρύτερους χώρους βιάζοντας ή πειθοντας τους άλλους λαούς ν' αποβάλουν το δικό τους πολιτισμό και να υιοθετήσουν τον άλλο. Είναι όλοφάνερα, πως αυτή η αξίωση συνιστά την πιο άποκρουστική μορφή του πολιτιστικού σωβινισμού, αφού γίνεται ταυτόχρονα και παράλληλα και ένα είδος ιμπεριαλισμού με σαφείς έπεκτατικές τάσεις.

Η υπερβολική πίστη στις ιθαγενείς εθνικές αξίες, ή οίηση, ή προκατάληψη, ή νοσηρή προσκόλληση σ' ό,τι ήμετερο και ή απόρριψη ή μειωτική αντιμετώπιση κάθε

ξενόφερτου δημιουργούν την παράλογη ροπή της επέκτασης μ' όποιοδήποτε μέσο, ακόμα και με τη βία. Οι φορείς ενός τέτοιου έθνικου έπιθετικού πολιτισμού, που αναλαμβάνουν να τον διαδώσουν με τη βία στους άλλους λαούς, ώθονται, συνήθως, από άγνά έλατήρια. Πιστεύουν ακράδαντα στην άνωτερότητα του δικού τους πολιτισμού. Νομίζουν, πώς έχουν ιερή υποχρέωση να τον επιβάλλουν, ακόμα και με τον πόλεμο και το αίμα, στους άλλους. Έτσι έκαναν οι Άραβες τον 8ο και 9ο αιώνα μ.Χ. Έμπνεόμενοι από τις αρχές του Ισλαμισμού έφόρμησαν σ' όλο το κόσμο για να τον επιβάλουν σ' όσο γίνεται περισσότερους λαούς. Άλλά Ισλάμ δεν σήμαινε μόνο τη θρησκεία του Μωαμεθανισμού, ήταν κι ένας νέος τρόπος ζωής, μιá διαφορετική φιλοσοφία, μιá νέα αντίληψη περί ήθικης και τέχνης.

Φυσικά, δεν συνέβη το ίδιο με όλους τους λαούς και τα έθνη-φορείς πολιτισμών. Δεν προσπάθησαν όλοι με τον ίδιο βίαιο τρόπο να διαδώσουν και να επιβάλουν τις δικές τους πολιτιστικές αξίες. Συνήθως, ή βία είναι το μέσο διάδοσης κατώτερων πολιτιστικών «άγαθών» λαών άξέστων, που στρέφονται σε λαούς με βαθιές πολιτιστικές ρίζες ισχυρές και ποιοτικά άνωτερες. Οι πραγματικά άνωτεροι λαοί, με ύψηλο δικό τους πολιτισμό, σπάνια καταφεύγουν στη βία ή το δόλο για να τον επιβάλουν ή να τον διαδώσουν. Στις πιό πολλές περιπτώσεις αυτοί δεν χρειάστηκε να καταφύγουν σε τέτοια άπεχθή μέσα. Από μόνες τους οι δικές τους «αξίες» επικράτησαν, όταν ήρθαν σε σύγκριση και γόνιμη αντίπαρθεση με τις άλλότερες.

Άλλωστε, είναι νόμος ιστορικός άπαράβατος οι πολιτισμικά ύποδεέστεροι λαοί να υποκύπτουν ειρηνικά και να υιοθετούν προσαρμοζοντάς τες στις δικές τους ανάγκες τις σαφώς ύψηλότερες, τις αυταπόδειχτα καλύτερες αξίες των γειτόνων τους. Τα παραδείγματα τέτοιων έπιρροών είναι πολλά. Οι Έλληνες δημιούργησαν τον δικό τους άνωτερο πολιτισμό παίρνοντας αρχικά ό,τι τους έλειπε ή ό,τι αυτοί έκριναν καλύτερο από τους πριν απ' αυτούς αρχαιότερους λαούς (Αιγύπτιους, Βαβυλώνιους). Άβίαστα και χωρίς δόλο τον διέδωσαν οι ίδιοι μερικούς αιώνες άργότερα, τόσο στην Άσία (κυρίως μετά την κατάκτησή της από τους Μακεδόνες) όσο και στη

Δύση, όταν οι ίδιοι κατακτήθηκαν από τους στρατιωτικά ισχυρότερους αλλά πολιτιστικά ύποδεέστερους Ρωμαίους.

Το φαινόμενο της πολιτιστικής άλλοτρίωσης ή ύποδούλωσης, χωρίς να προηγηθεί άνοιχτος πόλεμος ή οίκονομική ή πολιτική πίεση, είναι στις μέρες μας, συνηθισμένο. Οι μεγάλες δυνάμεις με την αϊγλη, το γόητρο και τις έπιτυχίες τους στους τομείς της τεχνικής, της τέχνης γενικώτερα και της διαμόρφωσης μιáς νεωτερίζουσας κοσμαντίληψης και συμπεριφοράς άσκούν μιάν άκαταμάχητη έλξη στους μικρότερους λαούς, που δεν έχουν τα ύλικά, κυρίως, μέσα, για να δώσουν ώθηση στις δικές τους πολιτιστικές έπιτεύξεις. Έτσι, γρήγορα, από το θαυμασμό περνούν στην δουλική και άναφομοίωτη μίμηση και υιοθεσία των ξένων προτύπων. Άλλά οι μεγάλες δυνάμεις κατά κανόνα προχωράνε πολύ περισσότερο. Δεν περιορίζονται να δείχνουν μόνο τις έπιτυχίες τους και να περιμένουν να τις υιοθετήσουν οι άλλοι με τον καιρό και κατά τρόπο που αυτοί θα το θελήσουν. Πιέζουν άσφυκτικά, προπαγανδίζουν και ώθούν με μύριους τρόπους τους άλλους λαούς να έξομοιωθούν όσο γίνεται γρηγορότερα πολιτιστικά μαζί τους. Ίδιαίτερα πιέζουν τα κέντρα αντίστασης των ύθαγενών πολιτισμικών αξιών. Έξαγοράζουν, εξαπατούν και, αν μπορούν, φτάνουν στο σημείο να άποδυναμώνουν με τη βία ή την ύπονόμηση τους θεματοφύλακες των ύπό άλωση έθνικών πολιτισμών.

Τα άποτελέσματα είναι, συχνά, έντυπωσιακά. Δεκάδες λαοί και έθνη της Άσίας και της Άφρικής άλλά και της Εϋρώπης και της Νότιας Άμερικής έχουν σήμερα όλοκληρωτικά έξαμερικανιστεί ή έκρωσιστεί. Οι ύπερδυνάμεις αυτές που δεσπόζουν πολιτικά σήμερα στον κόσμο, παράλληλα με την όποιαδήποτε άλλη έπιρροή τους, άσκούν και μιá συνεχή έπιθετική πολιτιστική πολιτική σε βάρος όλων των άλλων. Άπλώνουν συνεχώς τις ζώνες της πολιτιστικής τους έπιρροής. Όργανωμένα και χρησιμοποιώντας τα πιό άποτελεσματικά μέσα έχουν διεισδύσει βαθιά, ακόμα και σε χώρες με μεγάλους, με παλιούς παραδοσιακούς πολιτισμούς έχοντας έπιτύχει την διάβρωσή τους. Άν οι Άμερικανοί έξάγουν, κυρίως, το δικό τους τρόπο ζωής και μεγάλο μέρος της τέχνης τους (μουσική τζάζ, κινηματογράφος του Χόλυγουντ,

ιδανικά ζωής, τυποποιημένα και άπλοποιημένα πρότυπα συμπεριφοράς), οι Ρώσοι έχουν διεισδύσει χρησιμοποιώντας κυρίως την πολιτική φιλοσοφία του μαρξισμού και τα ιδανικά της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Πρακτική αντίληψη από τη μία μεριά, ιδεολογία από την άλλη, κουλτούρα και από τις δύο σε τεράστιες ποσότητες είναι, συνήθως, τα πολιτιστικά «δπλα», με τα οποία αλώθηκαν πολλοί παραδοσιακοί πολιτισμοί στην Αμερική και την Ασία, ενώ άλλοι υπέστησαν βαθιές «ρωγμές» και εκτεταμένες διαβρώσεις. Άλλα και οι πολιτισμοί των μεγαλύτερων και παλαιότερων εθνών της Ευρώπης επηρεάστηκαν βαθύτατα από τους Ρώσους και τους Αμερικανούς.

Έξαιρέση σ' όλη αυτή την αδιάκοπη άσκηση βίας, τους οργανωμένους εξαναγκασμούς, σε Δύση και Ανατολή, τις πιεστικές προσηλυτίσεις και τους μαζικούς βιασμούς φρονημάτων, συνειδήσεων και πεποιθήσεων αποτέλεσε ο Έλληνισμός. Ήταν ο μόνος ίσως μέσα στην ιστορία, που δεν χρειάστηκε να επιβληθεί με τη βία. Ο μόνος που προσπάθησε να πλησιάσει, να γνωρίσει και να επικοινωνήσει κατά κανόνα ειρηνικά με τους γειτονικούς λαούς και τους πολιτισμούς τους. Άνοιχτός ο ελληνικός πολιτισμός, δεχτικός, άφομοιωτικός, άφομοίωσε δημιουργικά ένα πλήθος ξενικές επιδράσεις. Από τ' άλλο μέρος ήταν αυτός που μερικά ή όλικά υιοθετήθηκε περισσότερο από τους περισσότερους «βάρβαρους» λαούς. Δεκάδες έθνη και λαοί, σε όλη την διάρκεια της ιστορίας, από τον 6ο κι' όλας αιώνες π.Χ. έως πρόσφατα, ειρηνικά, άλλοτε χωρίς επιλογή και άλλοτε ύστερα από προσεχτική διαλογή, δανείστηκαν, οικειοποιήθηκαν και ενσωμάτωσαν αρμονικά στους κορμούς των δικών τους πολιτισμών ένα πλήθος ελληνικά πολιτιστικά στοιχεία. Μερικοί μάλιστα λαοί, στην ελληνιστική, ιδίως, περίοδο, εξελληνίστηκαν σε μεγάλο βαθμό, ενώ άλλοι δέχθηκαν με την θέλησή τους την ελληνοποίηση τους, παρ' όλο που πληθυσμιακά, πολιτικά, οικονομικά, ακόμα και στρατιωτικά, υπερείχαν των Ελλήνων. Θυμίζουμε πάλι τους Ρωμαίους. Παρ' όλο που τους νίκησαν στα πεδία των μαχών και τους υπέταξαν, υπετέγησαν, στη συνέχεια, οι ίδιοι στην ελληνική πνευματική υπεροχή και σ' ένα μεγάλο βαθμό εξελληνίστηκαν. Άνά-

λογη είναι και η περίπτωση των Ρώσων που, από τον 9ο αιώνα μ.Χ., αν και μπορούσαν να μείνουν μακριά από την έπιρροή του βυζαντινού πολιτισμού, δέχθηκαν το αλφάβητο και τις πνευματικές του αξίες, που τα διέδωσαν εύρύτατα στη χώρα τους Έλληνες κληρικοί και μοναχοί, ακόμα και βασιλοπούλες που ήρθαν σε γάμους με ρώσους ήγεμόνες και ευγενείς.

Βέβαιο είναι, πώς η ύπαρξη αυτών των ευρύτερων πολιτιστικών σχημάτων, που άγκαλιάζουν και επικαλύπτουν ένα πλήθος λαότητες, έθνη και περιοχές, δεν αποκλείει ή δεν αντίκειται στην ύπαρξη εθνικών πολιτισμών. Όχι μόνο υπάρχουν πίσω τους εθνικοί πολιτισμοί, με έντονη και χαρακτηριστική ιδιοτυπία και πρωτοτυπία, αλλά γίνεται και συνεχής προσπάθεια από τους όποιουςδήποτε φορείς τους για την διαίωσή τους. Παράλληλα, από τους ίδιους επιχειρείται μία όσο γίνεται πλατύτερη «έξαγωγή» των κυριότερων «προϊόντων» τους. Τυπικό παράδειγμα οι εθνικοί πολιτισμοί των μεγάλων σημερινών ευρωπαϊκών χωρών. Παρ' όλες τις ομοιότητες αλλά και τις βαθιές τους αλλοιώσεις, τις παραμορφώσεις από τις ισχυρές και, σε βάρος τους, πολιτιστικές ανταλλαγές τους με τους «μεγάλους» πολιτισμούς, και ιδιαίτερα τον αμερικάνικο, επιμένουν να ασκούν για λογαριασμό τους ο καθένας σχεδόν άπροκαλυπτη σωβινιστική πολιτιστική πολιτική με σαφώς επεκτατικό χαρακτήρα στο έσωτερικό των άλλων χωρών, και ιδιαίτερα των μικρότερων ή εκείνων με μειωμένες δυνατότητες αντίστασης. Έτσι παρατηρούμε για παράδειγμα την γαλλική κουλτούρα. Προβάλλεται έντονα σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης και της Ανατολής. Γαλλικά Ίνστιτούτα ή σχολεία προσπαθούν να διαδώσουν τη γαλλική γλώσσα. Η γαλλική τέχνη επιδεικνύεται επίμονα. Οι εκδόσεις των γάλλων κλασικών και οι μεταφράσεις τους στις έθνικές γλώσσες των υπό πολιτιστική πίεση χωρών είναι έργο ειδικών πολιτιστικών φορέων, που έχουν αναλάβει, σε διακρατικό επίπεδο, την διάδοση των γαλλικών πολιτιστικών αγαθών στο έξωτερικό.

Το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει μ' έμάς και άλλες χώρες, τις ίδιες μ' έμάς, τις «μικρές» ή τις αδιάφορες για τις πολιτισμικές τους αξίες, που έχουν «παθητικό» πολιτιστικό ισοζύγιο· τις χώρες δέχτες ή θύ-

ματα, θάλεγα, του ειρηνικού αλλά πάντα άμείλιχτου και επικίνδυνου πολιτιστικού σωβινισμού των πολιτιστικά ισχυρών έθνών με την συνειδητά κατευθυνόμενη επιθετική και άφομοιωτική τακτική της διείσδυσης στις ξένες «άγορές» αλλά και τον άδυσώπητο μεταξύ τους ανταγωνισμό. Τα δικά μας πολιτιστικά αγαθά αλλά και όλα εκείνων των μικρών χωρών όχι μόνο παραμένουν αδιάθετα, αλλά και οι περισσότεροι τ' άγνωστον άφου κανείς δεν φρόντισε να τα κάνει ευτέρα «γνωστά».

Δέν υπάρχει άμφιβολία, πώς σήμερα ό Έλληνομός, οι Έλληνες ως έθνος και λαός, ό πολιτισμός τους, έχουν περάσει στην άμυνα. Άν κάποτε ό ζωτικός έλληνικός πολιτιστικός χώρος άπλωνόταν σ' όλη την περιοχή της Μεσογείου και κάλυπτε μέρος της Άσίας, της Βαλκανικής της Βόρειας Άφρικής και της Δυτικής Εύρώπης, στις μέρες μας παρουσιάζεται συνεχώς συρρικνούμενος. Άπό φορείς και μεγάλοι «έξαγωγείς» πολιτιστικών αγαθών που ήμασταν σε περασμένες εποχές, γίναμε, στά νεώτερα χρόνια, εισαγωγείς και μαζικοί καταναλωτές των πιο ευτελών αλλότριων πολιτιστικών προϊόντων, που, χωρίς διάκριση και έπιλογή, αφήνουμε άνεμπόδιστα να κατακλύζουν την πατρίδα μας. Χωρίς να είμαστε σωβινιστές ή να νομίζουμε, πώς πρέπει να «κλείσουμε» τα πολιτιστικά μας σύνορα και να έμποδίσουμε τ' ότιδήποτε ξένο να «περάσει» στο χώρο μας, θα πρέπει να παραδεχθούμε, πώς έχουμε φτάσει στο άλλο άκρο. Στην Έλλάδα, στις μέρες μας επικρατεί απόλυτη πολιτιστική άσυνδοσία. Τα ξένα πολιτισμικά πρότυπα έκτοπίζουν τα έλληνικά. Κάθε προέλευσης πολιτιστικά αγαθά γίνονται δεχτά άνεξέταστα και χωρίς έλεγχο και περισσότερο από μιμητισμό και ξενομανία. Οι ξένοι γενικά πολιτιστικοί φορείς δρουν στην χώρα μας έλεύθερα και άνενόχλητα.

Οι έθνικές παραδόσεις, τα παλιά, παραδοσιακά πολιτιστικά μας αγαθά, οι αυθεντικές έλληνικές άξίες ύπονομεύονται έτσι συστηματικά. Η διάβρωση έχει κι' όλας προχωρήσει σε βάθος. Έχουν αλλοιωθεί συνειδήσεις και φρονήματα και κάθε τι τό γνήσια έλληνικό έχει νοθευτεί, αλλοιωθεί και περιφρονηθεί. Πολλοί από έμάς είμαστε μόνο κατά τό όνομα έλληνες. Πολλοί είναι άνάμεσά μας αυτοί που μιλούν καλύτερα μιá ξένη γλώσσα από την μητρική

τους, και πού αυτοθαυμάζονται, γιατί έχουν σπουδάσει σε ξένα σχολεία και πανεπιστήμια του έξωτερικού, έχουν υιοθετήσει όλοκληρωτικά τους ξένους τρόπους ζωής, σκέψης, τ' αλλότρια πολιτιστικά πρότυπα, που καυχώνται για την γαλλική ή άγγλική παιδεία τους, την ρωσική ή άμερικάνικη κουλούρα τους. Μιλάνε, συνεχώς, για τον Μάρξ και τους όποιουςδήποτε και όπουδήποτε εύρισκόμενους «πατριάρχες» της πολιτικής και κοινωνικής άλλαγής (πάντα εκτός Έλλάδος), και γνωρίζουν σε βάθος όλους τους ξένους συγγραφείς, τους φιλόσοφους, τους δημιουργούς της τέχνης... Με άνεση αναλύουν τον στρουκτουραλισμό ή μιλούν για τα μαπαλέτα Μπολσόι, παθαίνουν για τα έπιτεύγματα και τις προόδους της επανάστασης στην Κεντρική Άμερική, ενώ είναι βαθύτατοι γνώστες των ιδεολογικών αντίθέσεων και προβληματισμών της άριστερας... Άπό τ' άλλο μέρος έχουμε όλους εκείνους που έκστασιάζονται για τη μουσική τζάζ ή που χορεύουν μόνο ντίσκο ή λατινικούς ρυθμούς, που διαβάζουν μόνο άγγλική ή άμερικάνικη λογοτεχνία ή παθιάζονται για ό,τι ύπέροχο, μοναδικό, άνεπανάληπτο είδαν, έξισαν ή γνώρισαν στο Παρίσι ή τη Ρώμη, την Νέα Υόρκη ή κάποια πρωτεύουσα της Άνατολικής Εύρώπης, όπου σπούδασαν, έμειναν για λίγο ή άπλως πέρασαν από κεί ως τουρίστες...

Όλοι αυτοί χωρίς να τό καταλαβαίνουν, χωρίς καν να τόχουν ύποψιαστεί, έπαψαν, στο μεγαλύτερο μέρος τους, να λειτουργούν έλληνικά. Έπесαν μόνοι τους θύματα των ξένων πολιτιστικών και πολιτισμικών διεισδύσεων. Υιοθέτησαν αλλότρια πρότυπα ζωής και βολεύτηκαν άνετα μέσα σε σχήματα, πλαίσια και ιδεολογίες, που δέν είναι έλληνικές.

Όχι, βέβαια, ότι όλα αυτά είναι απόλυτα κατακριτέα. Δέν καταδικάζουμε, ως έξηγηθούμε μιá για πάντα, την ευρύτητα του Έλληνα, την άνεχτικότητα που μάς χαρακτηρίζει και την πολυπραγμοσύνη, την άνεση ν' άφομοιώνουμε και να «παίρνουμε» κάθε τι τό καινούργιο, τό άξιο και τό έξαιρετικό, όπουδήποτε τό βρίσκουμε γύρω μας. Πάντοτε άλλωστε οι Έλληνες φημίζονταν για την άπροκαταληψία τους, την κλίση τους για μάθηση, την πλατεία τους δεχτικότητα. Καταδικάζουμε μόνο την ύπερβολή της πιο πάνω τάσης τους και, πο-

λὺ περισσότερο, τοὺς ψέγουμε γιὰ τὴν ὑπερβολικὴ ξενοφιλία τοὺς. Δὲν τοὺς ζητᾶμε νὰ κλείσουν τὰ μάτια τοὺς καὶ νὰ βουλώσουν τ' αὐτιά τοὺς στὶς ξένες ὁμορφίες, τὶς ἀληθινὰ πρωτότυπες ξένες ἀλήθειες καὶ ιδέες, ἀπ' ὅπουδήποτε προέρχονται αὐτές, καὶ τὰ καινούργια μηνύματα τῆς τέχνης. Τοὺς ζητᾶμε μόνο νὰ μὴν «παίρνουν» ἀνεξέταστα καὶ χωρὶς προηγούμενα νᾶχουν ἐπιλέξει προσεκτικὰ, σωστά, τοὺς ζητᾶμε νὰ μὴν παίρνουν ὅτιδήποτε καὶ σὲ μεγάλες ποσότητες.

Τὰ ξένα πολιτιστικὰ ἀγαθὰ, αὐτὸ θέλουμε νὰ ποῦμε, εἶναι συχνὰ μεγάλος κίνδυνος γιὰ τὴν ἑλληνικότητά μας. Θὰ μᾶς ἀλλοτριώσουν τελικὰ, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε. Θὰ σωθοῦμε μόνο, ἂν προλάβουμε νὰ βάλουμε ἓνα ὄριο στὴν εἰσροή τοὺς, ἂν θελήσουμε νὰ «ἰσοροπήσουμε» μέσα μας τὰ ὅσα ἔχουμε πάρει ἀπ' «ἐξω» μὲ τὰ ὅσα ἔχουμε πάρει ἀπὸ «μέσα». Τὸ παθητικὸ πολιτιστικὸ ἰσοζύγιο, ποὺ ἔχουμε σήμερα, μακροχρόνια θ' ἀποβεῖ καταστροφικὸ γιὰ τὴν ἑλληνικότητά μας, γιὰ τὸ ἔθνος μας, γιὰ τὸ λαὸ μας.

Ἄν δὲν περιορίσουμε τὶς «εἰσαγωγές» μας στὶς ἀπολύτως ἀναγκαῖες, ἂν δὲν βάλουμε φραγμοὺς στὶς ἀνεμπόδιστες σωβινιστικὲς πολιτιστικὲς δεισδύσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων, κινδυνεύουμε νὰ χάσουμε ὄχι μόνο τὴν ἐδαφικὴ μας ἀκεραιότητα ἀλλὰ καὶ τὴν ἔθνικὴ καὶ πνευματικὴ μας ἰδιοπροσωπία. Τὸ «πρόσωπο» τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ ἔχει γίνει κι' ὅλας ἀγνώριστο. Τὰ σημάδια τῶν βαθειῶν καὶ ἔντονων ξενικῶν ἐπιδράσεων (ποῦ, ἄς θυμίσουμε, ἔχουν ἀρχίσει ἐδῶ καὶ αἰῶνες καὶ ἦσαν ἰδιαίτερα ὀδυνηρὲς καὶ βίαιες στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας) εἶναι παντοῦ ὀλοφάνερα. Τὰ ξενόφερτα χαρακτηριστικὰ τοῦ εἶναι κι' ὅλας τόσα πολλὰ, ποὺ ἔχουν κάνει τὴ μορφὴ τοῦ τελειῶς διαφορετικῆ ἀπὸ κείνη ποὺ εἶχε στὴν ἀρχαιότητα καὶ ὁδηγοῦν ἀδιάκοπα πρὸς τὸ χειρότερο μὲ δυσάρεστες καὶ ἀρνητικὲς κατὰ κανόνα ἐπιπτώσεις.

Ἔτσι ἔχουμε ἓνα «βυζαντινὸ» ἑλληνισμό, ἓνα νεώτερο, στὸν 19ο αἰῶνα, χωρὶς νὰ ξέρουμε, ποῦ, τέλος, θὰ φτάσουμε καὶ ποιά μορφή θὰ καταλήξουμε (ἢ θὰ κατανητήσουμε) νὰ δώσουμε σ' αὐτὸ ποὺ σήμερα εἴμαστε...

Πρίν εἶναι πολὺ ἀργά, ἄς σκεφθοῦμε τοὺς κινδύνους καὶ ἄς ἀντιδράσουμε ψυχραῖμα, μεθοδικὰ καὶ μὲ φρόνηση. Εἶναι

γεγονὸς, πὼς ὁ ἑλληνισμὸς στοὺς καιροὺς μας ἔχει ὑποστῆ βαθύτατες ἀλλοιώσεις. Ἄλλοθενεῖς πολιτιστικοὶ μηχανισμοὶ ἔχουν διεισδύσει παντοῦ. Οἱ ξένοι φορεῖς ἀγωνίζονται ἀσταμάτητα νὰ προσεταιριστοῦν ὁπαδοὺς καὶ νὰ κερδίσουν φίλους. Πότε ἀνταγωνιζόμενοι, κι ἄλλοτε σὲ κοινὴ καὶ ἀγαστὴ συνεργασία μεταξύ τοὺς, ἓνα μοναδικὸ στόχο ἔχουν τάξει: νὰ ἀλώσουν τὴν ψυχὴ μας, νὰ περάσουν μέσα μας τὰ δικά τοὺς πρότυπα, τὰ δικά τοὺς μηνύματα καὶ νὰ μᾶς διαβρώσουν ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ.

Ἄς ἀμυνθοῦμε, λοιπόν, ὅσο εἶναι καιρὸς. Ἄς κηρύξουμε πόλεμο στὶς περιττές, τὶς βλαβερές, τὶς ἐπικίνδυνες ξενικὲς ἐπιδράσεις. Ἄς περιορίσουμε στὸ ἐλάχιστο τὶς υἱοθεσίες ξένων πολιτισμικῶν προτύπων. Ἄς συνειδητοποιήσουμε, πὼς ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε φορεῖς, δημιουργοὶ καὶ θεματοφύλακες ἑνὸς μεγάλου καὶ ἀνεπανάληπτου πολιτισμοῦ, ποὺ τὸν ξεχάσαμε, ποὺ τὸ θάψαμε μέσα στὶς βιβλιοθήκες, ποὺ τὸν περιφρονήσαμε καὶ τὸν ἀφήσαμε νὰ πεθάνει ἀπὸ ἀσφυξία καὶ ἀδυναμία νὰ τὸν καταλάβουμε.

Κανένα, βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ περιορίσει τὴν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ιδεῶν. Ἡ ὁμορφιά, ἡ τέχνη, ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχουν πατρίδα. Αὐτὸ ὅμως ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ κάνουμε, εἶναι νὰ ἐνεργοποιήσουμε καὶ τὶς δικές μας ἀξίες καὶ τὰ δικά μας πνευματικὰ ἀγαθὰ, νὰ τὰ δεῖξουμε καὶ νὰ τὰ διαδώσουμε. Ἔχουμε πολλὰ, ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς κάνουν ὑπερήφανους, ὅταν τὰ προβάλουμε, τὰ μελετήσουμε καὶ τὰ ἀξιοποιήσουμε. Ὅταν πρῶτοι ἐμεῖς πιστέψουμε σ' αὐτά.

Ἄς ἀρχίσουμε πρῶτα μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν «εἰσαγωγῶν» καὶ μιὰ καλὰ ὁργανωμένη προσπάθεια «ἐξαγωγῶν» τῶν πολιτιστικῶν μας ἀγαθῶν. Δὲν ἔχουμε μόνο τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, τὴν ἀνεξάντλητὴ αὐτὴ πηγὴ ἐμπνευσης, ὁμορφιάς καὶ προβληματισμοῦ. Ἔχουμε καὶ τὴν νεώτερη τέχνη μας, τοὺς μεγάλους μας ζωγράφους καὶ συγγραφεῖς, τοὺς οἰκουμενικῶν διαστάσεων ποιητὲς καὶ καλλιτέχνες μας. Ἄν τοὺς προβάλουμε ὅλους αὐτοὺς σωστά, μεθοδικὰ... Μόνο ἔτσι θ' ἀντιμετωπίσουμε τὴν ξένη πολιτιστικὴ διείσδυση καὶ θὰ ἐξουδετερώσουμε τὶς ἀρνητικὲς τῆς ἐπιδράσεις.

Πολὺ ὅμως περισσότερο θὰ ἐπιτύχουμε, ἂν σκύψουμε μὲ σεβασμὸ, προσοχὴ καὶ ἀ-

γάπη στὰ ἀθάνατα προγονικά μας κατάλοιπα, τὰ πολιτισμικά ἐπιτεύγματα, τις παλιές και νέες πολιτιστικές μας ἀξίες. Μόνο ὅταν γίνουμε γνήσιοι Ἕλληνες και συνειδητοποιήσουμε τις ἑλληνικές μας ρίζες, τις ἑλληνικές ὁμορφιές και ἰδιαιτερότητες, θὰ γίνουμε ἄτρωτοι ἀπὸ τις ξένες ἐπιδράσεις. Μόνο αὐτοὶ ποὺ ἔχουν ἰσχυρό, ὑγιὲ και ἀκμάζοντα δικὸ τους πολιτισμό, ποὺ τὸν σέβονται και τὸν ζοῦν, δὲν κινδυνεύουν. Αὐτοὺς οἱ ξένοι πολιτιστικοὶ σωβινισμοὶ δὲν ἔχουν καμμιά πιθανότητα νὰ τοὺς ἀλλοτριώσουν.

Ὅταν νιώσουμε καλὰ ποιοὶ εἴμαστε, πόσο ψηλότερα βρισκόμαστε, δὲν θὰ πέσουμε εὐκολὰ θύματα στὶς ὁποιοσδήποτε προπαγάνδες, τις ὑποπτες ἰδεολογίες και τοὺς ἀταίριαστους σ' ἐμᾶς τρόπους ζωῆς, ποὺ ἐπίμονα θέλουν νὰ μᾶς ἐπιβάλουν οἱ ἄλλοι. Ἄς δείξουμε γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά, πῶς ὁ ἑλληνισμός ἔχει μέσα του ἀνεξάντλητες δυνατότητες ἐπιβίωσης, προσαρμογῆς και γόνιμης προσαρμοστικότητος. Ἄς δείξου-

με σ' ὅλους, πῶς δὲν τοὺς φοβόμαστε. Δεχόμαστε ἐλεύθερα ὅ,τι κολὸ μᾶς προσφέρουν, τις ἰδέες τους, τις ἀξίες τους, τ' ἀγαθὰ τῆς τέχνης και τῆς ἐπιστήμης τους, ὅχι ὁμῶς γιὰ νὰ γίνουμε ἐνὰ μ' αὐτοὺς, ἀλλὰ γιὰ νὰ προχωρήσουμε — ὕστερα ἀπὸ μιὰ γόνιμη και δημιουργικὴ ἐπεξεργασία — σ' ἐνα ἀνώτερο σκαλοπάτι στὴν ἀέναη πορεία τῆς προόδου.

Ὁ ἑλληνισμός, ὅς τὸ πιστέψουμε, δὲν εἶναι μόνο προγονοπληξία, βυζαντινισμός, στείρα παράδοση, σχολαστικισμός και παρελθοντολογία. Ἐχει ἀπέραντες δυνάμεις μέσα του και κρύβει ἀπεριόριστες δυνατότητες. Ἀπὸ μᾶς και ἀπὸ τὴν κατάλληλη ἀξιοποίηση τῶν μεγάλων του ἀληθειῶν ἐξαρτᾶται νὰ τὸν ξανακάνουμε ἀκμαῖο και ἐνα νέο πόλο ἑλξης, ποὺ θὰ φέρει μιὰ γρήγορη ἀνανέωση και ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς μας. Μιὰ βαθεῖα ἀλλαγὴ μὲ ὁλότελα ἑλληνικοὺς προσανατολισμοὺς και στηριγμένη ἐπάνω στὶς δικές μας ἀξίες και τὰ δικά μας πρότυπα.

ΠΟΤΗΣ ΚΑΤΡΑΚΗΣ

Φεύγοντας

Μὰ τι νὰ' χουν οἱ δυὸ ξανθοὶ νέοι τοῦ βορρᾶ
 ποὺ κλαῖνε στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου;
 Ἄαα.... Ἐχουνε δίκιο τὰ παιδιά!
 Βλέπουν τις κολῶνες τοῦ Παρθενῶνα ποὺ τραβοῦν
 τὰ ξέπλεκα μαλλιά τους και γιομίζουν
 μὲ οὐρανόπλαστα δάκρυα τὰ κανάτια τῆς μοίρας.
 Ἀκοῦνε βογγητὰ και σεισμοὺς στὴν καρδιά τῆς ἐλπίδας,
 βλέπουν τὴ χαρὰ ποὺ σηκώνεται ἀλαφιασμένη
 ἀπ' τὰ κλωνάρια τῶν δέντρων νὰ πετᾷ ψηλά, νὰ χάνεται.
 Τὰ καημένα τὰ δέντρα! Χάνουν τὴ φλογώδη
 χαρὰ τους και φυτρώνουν καρφιά στ' ὄνειρό τους.

Στοὺς δρόμους τῆς πόλης σηκώνεται ἀνεμόδαρτη
 φουρτούνα. Πῶς νὰ ταξιδέψουν τὰ ναυαγισμένα
 καράβια τῆς ἀσφαλτοῦ μὲ σχισμένα πανιά
 και σπασμένα κατάρτια; Συγκινήσεις πεταμένες
 στὴν ἀσφαλτο. Τὶς πατοῦν μὲ τὰ πόδια
 οἱ διαβάτες, ποὺ δὲν βρίσκουν τὸ ἀνύπαρχο τέλος τους.
 ὦωω.. ἀγνὲς συγκινήσεις ποὺ λυώνετε
 σὰν ἀλήθεια εἰπωμένη ἀπὸ χεῖλια προφήτου.

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Ἡ σήψη τοῦ σύγχρονου Πύθωνα κι ὁ πανάρχαιος Ἀπολλώνιος Λόγος

Ἐχει μεγάλη σημασία, ἂν θέλουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἐποχὴ μας, νὰ προσπαθήσουμε νὰ βροῦμε τὴν πηγὴ τῆς κοινωνικῆς κακοδαιμονίας, ποῦ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπὶ χιλιετίες οἱ λαοί, ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ ἐντοπίσουν τὰ πραγματικά αἷτια, καταφεύγουν συνεχῶς στὸν πόλεμο. Καὶ δυστυχῶς ὁ πόλεμος εἶναι ἡ κορύφωση τῆς παραδοχῆς ἀκατανοήτων αἰτιῶν, παραδοχῆς ποὺ συνιστᾷ τὴν παρανοικότητα. Ἡ σκέψη μου, ἀναζητῶντας μιὰ «βακτηρία» στὸ δύσκολο δρόμο τῆς ἀνάπτυξης ἐνὸς τόσο μεγάλου θέματος, στράφηκε σὲ δύο μεγάλους ἐρμηνευτὲς τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων: ὁ ἓνας εἶναι ὁ μεγάλος Βοιωτὸς Ἡσίοδος, ποῦ ἔζησε χιλιετίες πρὶν καὶ ὁ ἄλλος ὁ Μάρτιν Χάιντεγκερ. Γιὰ τὸν Ἡσίοδο, ἂν ἤθελα νὰ σᾶς τὸν παρουσιάσω, δὲν θὰ μπορούσα νὰ κλείσω τὸ ἔργο του καὶ τὴν σημασία τοῦ ἔργου του μέσα σὲ λίγες γραμμὲς ἐνὸς μελετήματος. Τὸν Μ. Χάιντεγκερ δὲν εἶναι νομίζω ἀναγκαῖο νὰ τὸν παρουσιάσω ἐγὼ στοὺς ἀναγνώστες τοῦ «Δαυλοῦ». Τὸ μόνο ποὺ θὰ πῶ γι' αὐτόν, εἶναι τὸ τοῦ Ἰσοκράτους: «Καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκεν μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον Ἑλλήνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας». (Ἄς εἶναι αἱ λέξεις αὐτὲς μνημόσυνο τοῦ ἀνδρός).

Ἐχει γίνεи σήμερα συνειδηση σὲ πολλούς, καὶ μερικοὶ μάλιστα ἐπισημαίνουν, ὅτι: Δὲν ἀπέχουμε, χρονικῶς, παρὰ ἐλάχιστα ἀπ' τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση τῆς ἐκτροπῆς, ποὺ ἐγὼ θὰ τὴν ὀνομάσω «διαστροφή τῆς ἀπόλυτης συμφωνίας».

Ἄς δοῦμε, πῶς ἐκφράζεται τὸ πνεῦμα σήμερα, στὴν ἐποχὴ τῶν «ἐργαλειακῶν θρυμματισμένων γνώσεων», ὅπως ἔλεγε ὁ Μ. Χάιντεγκερ.

• Ἐρμηνεύουμε —λέγει— σήμερα τὸ πνεῦμα σὰν «ἐξυπνάδα». Εἶναι λάθος νὰ θεωροῦμε τὸ πνεῦμα σὰν ἀπλὴ νοημοσύνη. Ἡ ἀπλὴ νοημοσύνη σκέφτεται, ὑπολογίζει καὶ παρατηρεῖ τὰ περιβάλλοντα τὸν ἀνθρώπο πράγματα, μὲ σκοπὸ τὴν συμπλήρωση ἢ τὴν μετατροπὴ, πάντα γιὰ τὴν παραγωγή νέων πραγμάτων.

Αὐτὴ τὴν νοημοσύνη: μπορούμε νὰ τὴν ἀναπαράγουμε μέσα ἀπὸ μιὰ ὀργάνωση, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἰσχύει γιὰ τὸ Πνεῦμα. Ὁ λόγος ὁ φιλολογισμὸς καὶ αἰσθητισμὸς —συνεχίζει— δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀργοπορημένη συνέπεια καὶ ἓνα νόθο παραπροῖον τοῦ πνεύματος, τοῦ παραφθαρμένου σὲ ἐξυπνάδα. Τὸ ἀπλῶς πνευματώδες εἶναι ἓνα κατ' ἐπίφασιν πνεῦμα, ποὺ καλύπτει ἀκριβῶς τὸ κενὸ τῆς ἀπουσίας πνεύματος.

• Τὸ πνεῦμα, τὸ παραφθαρμένο σὲ ἐξυπνάδα, μεταβάλλεται σ' ἐργαλεῖο, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπηρετεῖ σκοποὺς ἀντίπαλους πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ πνεύματος. Καὶ τὸ χειρότερο, ὁ χειρισμὸς τοῦ πνεύματος - ἐργαλείου εἶναι ὑπόθεση, ποὺ μπορεῖ νὰ διδασχθοῦν ἀλλὰ καὶ νὰ διδάξουν ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ πνεύματος.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ πνεύματος - ἐργαλείου φαίνεται ἐντονα, ὅταν αὐτὸ ρυθμίζει καὶ ἐξουσιάζει τὶς ὕλικές συνθήκες παραγωγῆς (κυριαρχία ἐνὸς κόμματος ἢ ἐνὸς ἡγέτη) ἢ δικαιολογώντας καὶ ἐρμηνεύοντας τὰ δικὰ μας ἀνώμαλα πράγματα (μιᾶς διηθεν φιλελεύθερης νοοτροπίας) διὰ τοῦ σχηματισμοῦ ἐνὸς εὐθραστοῦ ὑπερ-οικοδομηματος, ποὺ εἶναι λάθος ἂν ἐκκληφθεῖ κι' αὐτὸ σὰν πνευματικόν.

• Τὸ πνεῦμα ποὺ νοεῖται σὰν ἐξυπνάδα, πρέπει νὰ εἶναι σὲ κάθε περίπτωσι δευτερευοῦν στοιχεῖο στὴν τάξη τῶν ἐνεργῶν δυνάμεων ποὺ καθορίζουν τὴν ὑπαρξὴ μας. Ὡστόσο, αὐτὸ εἶναι ἀναληθές, γιὰτὶ κάθε δύναμη καὶ πραδότης τοῦ σώματος, κάθε εὐτολμία τοῦ ξίφους, ἀλλὰ καὶ κάθε ἐρηματικότητα τῆς νοημοσύνης μόνο ὅταν θεμελιώνονται ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ὠσώνονται καὶ ἀποκτοῦν τὸ γονιμοποιῶν νόημα, ποὺ ἐξανθρωπίζει τὶς πράξεις μας. Τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ εἶναι τὸ κυριαρχοῦν πρῶτον, ὁ φορέας ζωῆς καὶ ὄχι τὸ ἔσχατο, δηλαδὴ ὁ ἀπαραίτητος τρίτος παράγων. Καὶ συνεχίζει:

• Ἄς κυτάξουμε τὴν ἐπιστήμη. Οἱ κλάδοι τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἀπομακρυσμένοι μεταξύ τους. Ὁ καθένας χειρίζεται τὸ ἀντικείμενό του μὲ ριζικῶς διάφορο τρόπο. Αὐτὴ ἡ θρυμματισμένη πολυπτυχία τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων ὀφείλει τὴν συνοχή

της μόνο στὴν τεχνικὴ ὀργάνωση τῶν πανεπιστημίων καὶ σχολῶν καὶ ἔχει κάποιο νόημα μόνο μὲ τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς τῶν ἐπὶ μέρους ειδικότητων.

Ἀντίθετα οἱ ρίζες τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ κεῖνται μέσα στὸ οὐσιαστικὸ ἑδαφὸς τους, ξεράθηκαν.

Σήμερα ἡ Ἐπιστὴμη σ' ὅλες τις περιοχὲς τῆς γῆς δὲν εἶναι παρὰ ζήτημα τεχνικῆς καὶ πρακτικῆς ἀπόκτησης, ἀπλὴ μετάδοση γνώσης. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιστὴμη δὲν ξεκινάει καμμιά ἀφύπνιση τοῦ πνεύματος. Ἐνὰ τέτοιο ἀλλωστε ζύπνημα δὲν τὸ θέλει ἡ ἴδια.

• Ὁ κόσμος, ποὺ ἀποκαλεῖται «τοῦ πνεύματος» καὶ ποὺ κατ' οὐσίαν εἶναι κόσμος μιᾶς καλλιεργημένης χρησιμοθηρικῆς ἐξυπνάδας (πνεῦμα-κουλτούρα), ἔχει καταλήξει (σὰν τέτοιος) νὰ εἶναι τὸ διακοσμητικὸ στολίδι ἐνὸς μηχανισμοῦ, ὅπου, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, λαμβάνεται καὶ αὐτὸς ὑπ' ὄψη, ἐκτίθεται στὴ κοινὴ θεὰ καὶ χρησιμεύει σὰν ἀπόδειξη πῶς (οἱ ἐξουσιαστές) δὲν ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ δὲν ἐπιθυμοῦν τὸν βαρβαρισμό.

Καὶ δίνοντας ὁ Χάιντεγκερ ἓνα ὄρισμὸ καταλήγει: Ὅπου κυριαρχεῖ τὸ πνεῦμα (:), τὰ ὄντα ὡς τοιαῦτα γίνονται παντοῦ καὶ πάντοτε περισσότερο ὄντα. Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι κενὴ ὀξυδέρκεια οὔτε ἀνεύθυνο παιχνίδι τῆς ἐξυπνάδας οὔτε ἀπεριόριστη ροπὴ διανοητικοῦ κατατεμαχισμοῦ, ἀλλὰ οὐτε καὶ ὁ Παγκόσμιος λόγος, εἶναι ἡ ἀρχέγονη αἰτία τῆς ἀπόκτησης συνειδήσεως γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς οὐσίας τοῦ «Εἶναι». Εἶναι ἴσως εὐκόλο νὰ πιστέψει κανεὶς, πῶς αὐτὸ ποὺ καλεῖ «πνεῦμα-ἐξυπνάδα» ἢ «κουλτούρα - ἐργαλεῖο» ὁ Χάιντεγκερ, εἶναι ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ καὶ πῶς ὑπάρχει καὶ ἡ θετικὴ, ποὺ κάπου ἀσφαλῶς ἐφαρμόζεται. Δυστυχῶς, ὅχι! Πουθενὰ δὲν καλλιεργεῖται τὸ πνεῦμα αὐτό. Διότι πουθενὰ ἡ Παιδεία δὲν ἔχει θέσει σὰν σκοπὸ τὴν δημιουργία τοῦ «ἀνθρώπου - προσώπου». Ὑπῆρξε ὁμως ποτὲ, στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, ἐποχὴ ποὺ ἡ Παιδεία προετοίμασε ἀνθρώπους γιὰ τὴν ὁδὸ τῆς κατὰ φύσιν ἀνθρωπίνης ζωῆς; Γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε θετικά, πρέπει νὰ γυρίσουμε πίσω πολλὰς χιλιετίες.

Ὁ μεγάλος Ἡσίοδος μᾶς τὴν περιγράφει. Ἀς προσέξουμε πολὺ τὴν ἀφήγηση αὐτὴν... Ἀν ὁ Χάιντεγκερ μᾶς περιέγραψε τὴν σημερινὴν πνευματικὴ ζωὴ, ὁ Ἡσίοδος

πρὸ χιλιετιῶν μᾶς περιγράφει τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς παρόμοιας πνευματικῆς ζωῆς στὸν κοινωνικὸ βίον τῶν τότε «μερόπων» ἀνθρώπων.

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὸ ἔργο του «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» (στίχοι 126-155). Ἡ ἐρμηνεία τῶν στίχων καὶ ἡ μετάφραση εἶναι δική μου:

«Δεύτερο, ἀμέσως μετὰ, γένος ἀνθρώπων, πολὺ χειρότερο τοῦ προηγούμενου ποὺ τ' ὀνομάζω ἀργυροποίκιλο, γεννήθηκε ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀντλοῦν τὴν ἐξουσία ἀπ' τὸν Ὀλυμπο καὶ κατοικοῦν σ' αὐτόν.

»Μὲ τὸ χρυσοποίκιλο προηγούμενο γένος δὲν ἔμοιαζαν οὔτε κατὰ τὰ φυσικὰ χαρίσματα οὔτε κατὰ τὰ διανοήματα, τὶς ἰδέες καὶ τοὺς σκοποὺς.

»Ἀλλὰ τὰ περισσότερα χρόνια τὸ παιδί παρέμενε στὶς φροντίδες τῆς μητέρας του καὶ μεγάλωνε χοροπηδώντας, παραμένοντας νήπιο στὸ μυαλό, κι' ἀκόμη μέσ' τὸ σπίτι. Ἀλλὰ σὰν γίνονταν νέοι καὶ ἐφθάναν τὸ ὄριο ποὺ ἡ ἡβὴ τελείωνε, λίγα ἐξ αὐτῶν τῶν παιδιῶν κατόρθωναν νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν' βάσανα ἔχοντας ἀπ' τὶς ἀπερίσκεπές τους. Γιατὶ ἡ αὐθάδεια, ἡ ἀλαζονεία καὶ ἡ προπέτεια, ἀποτέλεσμα κούφιας περηφάνειας, τὰ ἀνάγκαζε σὲ μιὰ ἀπομόνωση, ὥστε οὔτε τοὺς κατὰ θεσμοὺς ἀθάνατους ἡγέτες νὰ θέλουν νὰ ὑπηρετοῦν οὔτε θυσίες ἀκόμη νὰ προσφέρουν στὰ ἱερὰ τῶν καλὸτυχων νεκρῶν, ἐπὶ τῶν βωμῶν, ὅπως ἡ συνήθεια καὶ οἱ παραδόσεις προστάζουν στοὺς ἀνθρώπους. Κι' αὐτοὺς τοὺς διαδέχθηκαν ἀνθρώποι ποὺ ἤθελαν ν' ἀπασχολοῦνται σὲ ἔργα ποὺ μονάχα θρήνους φέρνουν· καὶ ἀκόμη σὲ ἔργα ποὺ μειώνουν τὴν ἀνθρώπινη ἀξία ἀσχολιόντουσαν. Ψωμί δὲν ἤθελαν νὰ τρῶνε, παρὰ μονάχα κρέας. Σκληρὴ σὰν ἀτσάλι ἡ ψυχὴ τους ποὺ ἔτρεφαν στὰ στήθια τους.

»Τὴ δύναμή τους τὴν ἐξασφάλιζαν μὲ τὰ ἔργα ποὺ τ' ἀήττητα χέρια ὑψώνουν καὶ ποὺ ἐμφανίζονται στὶς τεράστιες οἰκοδομικὲς πλευρὲς ποὺ ἀπαστράφτουν στὸ φῶς τοῦ ἡλίου στηριγμένες σὲ ἰσχυρὲς βάσεις. Τὸν χαλκὸ ἀκόμη κατεργάζονταν, καὶ χάλκινα ἦταν τὰ ὄπλα τους καὶ ἀπὸ χαλκὸ διακοσμημένα τὰ σπίτια τους. Ὁ μαῦρος σίδηρος δὲν εἶχε μπεῖ ἀκόμη στὴ ζωὴ τους.

»Μὰ στὸ τέλος ἀπ' τὰ ἴδια τὰ ἔργα τους ὁ ἓνας κατὰ τοῦ ἄλλου στράφηκε, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα: ἡ καταστροφή. Πορεύτηκαν ὅλοι τους στὰ τεράστια παλάτια τοῦ παγε-

ρου Ἄδη, χωρίς ν' ἀφήσουν κανένα ὄνομα στὸν κόσμον τοῦτο.

»Ὁ θάνατος αὐτοὺς τοὺς λαμπεροὺς τοῦ παρόντος τοὺς πῆρε στὸ σκοτάδι κι' ἔτσι ἐξαφανίστηκαν ἀπ' τὸ λαμπρὸ φῶς τοῦ ἡλίου».

Θὰ ἔλεγα, ὅτι: ὁ Χάιντεγκερ καὶ ὁ Ἡσίοδος (μὲ τὴ σειρά πὺν τοὺς παρουσίασα) ἀναφέρονται σὲ μία ἐποχὴ.

Ἡ διαφορὰ τοῦ Ἡσιόδου βρίσκεται στὴ συνέχεια. Ὁ Ἡσίοδος μᾶς ἱστορεῖ, πῶς ἡ φοβερὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους κοινωνικὴ ζωὴ ἀλλάξε ἀπ' τὴν στιγμή πού ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους προβάλλει ἡ μεγάλῃ μορφὴ τοῦ Δία. Ποιὰ ἦταν ἡ ἀλλαγὴ; Ἀς δοῦμε τὴν συνέχεια στὴν *Θεογονία* [στίχοι 36-40 καὶ 76-79]: «Σὺ (ἐννοῶντας τὸν ἑαυτὸ του), πού θὰ ἐξιστορήσεις αὐτά, ἀπ' τὸ ἔργο τῶν Μουσῶν ν' ἀρχίσεις, πού τοῦ πατέρα Δία ἐξυμνοῦν τὰ μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἔργα, μὲ τὰ ὁποῖα ἔθρεψε καὶ ἐκπαίδευσε τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτόν, πού ἀντιλαμβάνόταν καὶ ἔκρινε μὲ σοφίαν πάντοτε ἀπ' τὸ ψηλότερο σημεῖο τῆς διανοίας του, ὅπως τὸ ὕψος τοῦ Ὀλύμπου.

»Μίλησε λοιπὸν (σὺ πού θὰ τὰ ἐξιστορήσεις) μὲ καυτερὰ λόγια γιὰ τὰ παρόντα, γιὰ τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν καὶ γιὰ τὰ περασμένα [«τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσόμενα πρὸ τ' ἐόντα»] στηριγμένους στὸν καταγραμμένο λόγον [«φωνὴ ὀμνρεῦσαι»], πού ἀνεξάντλητος εὐχερῶς μεταδίδεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη ὁμιλία ἀπὸ πρόσωπα εὐχάριστα καὶ ἀγαπήτα».

Καὶ συνεχίζει [στίχ. 76-79]:

«Ἐννέα θυγατέρες ἐκ τοῦ μεγάλου Διὸς ἔλαβαν σάρκα καὶ ὀστέα. Κλειώ καὶ Εὐτέρπη, Θάλεια καὶ Μελπομένη, Τερψιχόρη καὶ Ἑρατώ, Πολύμνια καὶ Οὐρανία καὶ ἡ Καλλιόπη, ἡ καλλιεπέστερη ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων Μουσῶν».

Αὐτὴν, λοιπὸν, τὴν ἐποχὴ, πού περιέγραψε ὁ Ἡσίοδος καὶ πού διαπιστώσαμε πόσο συμπληρωματικὴ εἶναι τῆς ἐποχῆς τῆς σημερινῆς, αὐτῆς πού περιέγραψε ὁ Χάιντεγκερ, ἦρθε νὰ ἀλλάξει βαθμιαῖα ὁ μέγας ἐκπολιτιστὴς τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Δίας, ὁ γιὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, πού γεννήθηκε στὴ Λύκτο τῆς Κρήτης.

Τὸ τεράστιο ἐκπολιτιστικὸ ἔργο του δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναπτυχθεῖ «ἐδῶ καὶ τώρα». Θὰ περιγράψω ὁμοῦ καὶ πάλι πολὺ συνοπτικὰ τὸ τεράστιο ἔργο τῶν κέντρων αὐτῶν πού ἀποκλήθηκαν «Μοῦσαι» καὶ Μουσεῖα.

Ἡ ἀρχὴ τῆς νέας μεγάλης ἐποχῆς ἐγκαινιάζεται οὐσιαστικὰ καὶ τυπικὰ ἀπ' τὴν στιγμή τῆς παρουσίας τοῦ Ἀπόλλωνα στοὺς Δελφοὺς.

Ἐκεῖ, στοὺς Δελφοὺς, ὁ μῦθος θέλει τὸν Ἀπόλλωνα νὰ φονεύει τὸν Πύθωνα. Ὁ Πύθων κατὰ τὸν μῦθον ἦταν «τέρας». Ἀλλὰ ἡ λέξη τέρας κατὰ τὴν πανάρχαια γλῶσσα δὲν σήμαινε τὰ δύσμορφα ἐκτρωματικὰ πλάσματα τῆς φύσης. Στὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἡ λέξη τέρας σήμαινε κάθε τι τὸ χαρισματικὸ ἀλλὰ καὶ ἀσύνθηδες καὶ ἀκόμη τὸ προκαλοῦν θλίψεις, ταλαιπωρίες, βασάνους. Τέρας, θὰ ἔλεγα, ὅτι εἶναι κάτι πού διαταράσσει τὴν φυσικὴ τάξη, ἐνῶ προκαλεῖ ταυτοχρόνως καὶ τὸν θαυμασμόν. *Πύθω* σημαίνει προκαλῶ τὴν σήψη. Ὁ Πύθων ὁμοῦ, κατὰ τὸ μῦθον, ἦταν καὶ δράκων, ἦταν δηλαδὴ φοβερός στὴν ὄψη καὶ εἶχε ἰσχυρὴ ἐποπτεία· δὲν τοῦ ξέφευγε, θὰ λέγαμε, τίποτα ἀπὸ τὰ μάτια του, πού ἐξέπεμπαν φλόγες.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν *πυθοκτονία* ὁ Ἀπόλλων πῆρε τὴν προσωνυμία «*Πύθιος*» καὶ «*Πυθοκτόνος*». Ὁ Πύθων ὁμοῦ ἦταν καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀπόλλωνα.

Ὁ Ἀπόλλων δηλαδὴ ἔλαβε τὴν δική του μάθησιν ἀπ' αὐτόν. Ὁ μῦθος θέλει, ὁ φόνος τοῦ Πύθωνα νὰ γίνεται χωρὶς ὁ Ἀπόλλων νὰ τὸ γνωρίζει. Ἡ ἐξαφάνισις τοῦ διδασκάλου ἀπ' τοὺς Δελφοὺς ἀναστάτωσε κι' αὐτὸν τὸν Δία. Ἡ δυσσομία ὁμοῦ τοῦ ἄταφου πτώματος (τῆς σήψης) ἀποκάλυψε τὸ ἀπὸ ἀγνοία ἐγκλημα. Ὁ Δίας —συνεχίζει ὁ μῦθος— ἔστειλε πρὸς τιμωρίαν τὸν Ἀπόλλωνα νὰ βόσκει τὰ βόδια τοῦ Ἀδμητοῦ (νὰ θέλει ὁ μῦθος νὰ πεῖ: νὰ διδάξει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἀδμητοῦ;).

Ἡ σήψη τοῦ Πύθωνα ὑπῆρξε τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς. Οἱ ἀνθρώπινες σκέψεις (*ιδέες*), γιὰ νὰ περάσουν τώρα πρὸς τὰ κάτω (*πολιτικὴ πράξη*) καὶ νὰ γίνουν *τρόπος* ζωῆς, ἔπρεπε νὰ «διαλύονται» διὰ *διαλόγου* στὰ ἀπώτατα στοιχεῖα τους, ὅπως ἀκριβῶς σάπισε ὁ Πύθων· καὶ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐνέργειες τὰ συμπεράσματα νὰ μετατρέπονται τελικὰ στὸν «*Διὸς-λόγον*» ἢ «*Διὸς-σημεῖα*».

Ἐγκαινιάζεται τότε, γιὰ πρώτη ἴσως φορά, στοὺς Δελφοὺς ἡ «*διαλεκτικὴ*», κι' ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸ «*ἐν δυνάμει πνεῦμα*» θὰ γίνῃ ΔΙΑΛΟΓΟΣ· καὶ διὰ τοῦ διαλόγου θ' ἀποκαλυφθεῖ ὁ ὁμφάλιος λῶρος τῆς πνευματικῆς ἀνθρώπινης συμμετοχῆς στὸ ἐν δυνάμει συμπαντικὸ πνεῦμα. Γιατὶ εἶναι νό-

μος συμπαντικός, δηλαδή φυσικός, ὅτι: τίποτα δὲν μποροῦν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀποκαλύψουν, ἂν αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἐντὸς τῆς δομῆς τοῦ Σύμπαντος.

Μ' αὐτὴν τὴν «βακτηρία» τοῦ διαλόγου ἄνοιξαν οἱ θύρες τοῦ φιλοσοφικοῦ-ἐπιστημονικοῦ στοχασμοῦ.

Αὐτὸς ὁ τρόπος ζωῆς, ποὺ οἱ χιλιετίες παρέδωσαν στοὺς ἄνθρώπους, ἔγινε τὸ μεγάλο σχολεῖο τῆς ἐλληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἐξελίχθηκαν φυσικά, ὅπως ἐπεβάλλετο. Ἡ ζωὴ γεννᾷ καὶ Πύθωνες. Αὐτὴ τὴν ἐκτροπὴ προσπάθησε ὁ Δίας νὰ βρεῖ τρόπο, ὥστε διαρκῶς νὰ ἐξουδετερώνεται, ὅταν ἡ φύση τὴν γεννᾷ. Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ ρόλος τῶν Μουσῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀπόλλων ὀνομάστηκε «Μουσάγετης».

Τὰ Μουσεία, οἱ ναοὶ τῶν Μουσῶν, ὅπως τὰ ἔλεγον, γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν Μνημοσύνη, «ἐξ ἧς Μοῦσαι χρυσάμπικες ἐξεγένοντο» [ἐκ τῆς ὁποίας οἱ Μοῦσες, ποὺ τοῦ ἀντρα φέρνουν τὰ χρυσὰ προμετώπια, γεννήθηκαν]. Ἡ λέξις Μνημοσύνη σημαίνει τὴν μνήμη. Τὰ δὲντα, καὶ περισσότερο ἐξ ὧν αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος, ἀποδεικνύουν ὅτι ἔχουν νόηση, διότι ἔχουν μνήμη. Ἡ μνήμη εἶναι ἰσχυρὸς παράγων διατηρήσεως τῆς ζωῆς. Οἱ αἰσθήσεις μας ποὺ προμηθεύουν τὰ ἐρεθίσματα τῆς μνήμης, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἐξαπατοῦν. Τὸ ἀντίθετο θὰ μᾶς εἶχε ὀδηγήσει σὲ ἐξαφάνιση. Στὰ Μουσεία αὐτὰ συγκεντρώθηκαν οἱ μνήμες τοῦ παρελθόντος καὶ καταγράφονταν. Αὐτὸ σημαίνει τὸ «φωνῇ ὁμνρεῦσαι» τῆς Θεογονίας (στίχος 39).

Ἀπ' αὐτὲς τὶς ταξινομημένες καὶ καταγραμμένες μνήμες γεννήθηκαν οἱ ἑννέα κλάδοι εἰδικῶν θεμάτων, ποὺ ἔλαβαν τὰ προαναφερθέντα ὀνόματα τῶν Μουσῶν. Θὰ διατρέξω ἐν συντομίᾳ τὸ περιεχόμενο τῶν ἑννέα αὐτῶν κλάδων, ποὺ οὐσιαστικὰ ἀποτελοῦν τὴν Παιδεία.

Κλειώ: Οἱ ἔννοιες ποὺ κλείονται μέσα στὴ λέξις Κλειώ περιέχονται στὶς λέξεις κλέος (φήμη-εἰδήση), κλεινός (ἐνδοξος-περίφημος ἢ διάσημος), κλεῖς (κλειδισμός), κλειώ (ἀποφράττω-ἐμποδίζω-δεσμεύω). Ὁ ρόλος τοῦ κλάδου αὐτοῦ ἔθεσε τὴ βάση τῆς ἱστορίας. Ἡ καταγραφή τῶν ἀνθρώπινων πράξεων, καλῶν ἢ κακῶν (κλέος), γινόταν τὸ κλειδί (κλεῖς), μὲ τὸ ὁποῖο οἱ μεταγενέστεροι θὰ ἀνοίγαν τὸ παρελθὸν γιὰ νὰ διδαχθοῦν τὶς ὠφέλιμες ἢ τὶς

δoléθριες πράξεις. Αὐτὸ ἦταν τὸ «κλείειν» δεσμεύειν τὶς ἀνθρώπινες ἐπιλογές.

Εὐτέρπη: Ἡ λέξις Εὐτέρπη εἶναι σύνθετη ἀπ' τὸ εὖ, ποὺ ἐκφράζει τὸ καλόν, τὸ ὀρθόν, τὸ δίκαιον καὶ ποὺ ἐν συνθέσει συνυπονοεῖ τὸ μέγεθος, τὴν ἀφθονία, τὴν εὐτυχία. Ἡ δευτέρα λέξις μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ *τέρπω* (τερπνός = εὐχάριστος, εὐάρεστος, χαροποιός) ἢ τὸ *τρέπω* (στρέφω, τροπῇ) ἢ τὸ *τρέφω* (τροφή - ἀνατρέφω - ἐκπαιδεύω). Ὁ ρόλος τοῦ κλάδου αὐτοῦ ἔθετε, μαζί μὲ τὸ περιβάλλον, τὴν βάση τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης, κάτι παρόμοιο μ' αὐτὸ ποὺ σήμερα λέμε λαϊκὴ παιδεία. Στὰ κέντρα αὐτὰ διδασκόταν ἡ γλώσσα, ἡ μουσικὴ, ἡ γυμναστική. Αὐτὴ ἡ τριλογία ἦταν ἀρκετὴ, γιὰ νὰ γίνεῖ ἡ βάση τῆς παιδείας.

Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας ἦταν κάτι τὸ πολὺ σημαντικόν. Ἦταν ἀρκετὸ νὰ διδασχθεῖ κανεὶς τὰ νοήματα ποὺ περιέκλειαν οἱ λέξεις, τὴν σημασία τῶν πτώσεων καὶ ἐγκλίσεων, τὴν *φωνήν* (προφορικὸν χαρακτήρα τῆς γλώσσας), γιὰ ν' ἀνακαλύψει μόνος του τὴν ἱστορία τῆς ἀρχικῆς μορφῆς, τῶν μεταμορφώσεων ποὺ ἀκολουθήσαν, τῶν ἀποκλίσεων ποὺ τὰ ἰδιώματα προκάλεσαν καὶ γενικὰ ὅλο τὸ βάθος τῶν γνώσεων ποὺ εἶχαν οἱ λέξεις ἀποταμιεύσει.

Θάλεια: Ἡ θάλλουσα, ἡ ὠραία, ὁ ἀφθονος *θάλλος* (βλαστάρι): *θάλλω* (εἶμαι γεμάτος ἄνθη ἢ καρπούς).

Ὁ ρόλος τοῦ κλάδου αὐτοῦ ἦταν ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία. Οἱ ἀγρότες μας, λέει ὁ Πλούταρχος, πίστευαν, ὅτι αὐτὴ ἡ Μοῦσα δίδαξε στοὺς ἀνθρώπους τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, καὶ σ' αὐτὴν ἀπέδιδαν τὴν φροντίδα τῆς διατήρησης τῶν φυτῶν καὶ σπόρων. Οἱ ἀγροτικὲς καὶ ποιμενικὲς ἑορτές, τὸ γλεντοκοπὶ καὶ μετὰ ὁ «κῶμος», τὸ ξεφάντωμα στοὺς δρόμους καὶ στ' ἄλωνα, ἔδωσαν «*ὠδὰς*», ποὺ προκαλοῦσαν τὴν *θυμολίαν* καὶ ὀνομάστηκαν «*κωμῳδία*». Ἔτσι, ἀπ' τὶς γιορτὲς αὐτὲς ξεπήδησε κάποια ἀρχὴ θεάτρου.

Μελπομένη: Ὁ Πλάτων θεωροῦσε, ὅτι ἡ ἔννοια «*μέλος*» σύγκειται ἐκ τριῶν στοιχείων: τοῦ λόγου, τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ. Ἡ λέξις «*μέλπω*» σημαίνει ἐξυμνῶ κάποιον μὲ ἄσμα καὶ χορόν.

Ἡ Μοῦσα (κλάδος) αὐτὴ ἀπεικονίζονταν δρθία, κρατῶντας τὸ ρόπαλο τοῦ Ἑρακλῆ καὶ μιὰ μάσκα-προσωπεῖο τοῦ ἥρωα.

• **Χορὸς:** ἦταν ὁ κύκλος ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ ἐντὸς αὐτοῦ ἐκτελεῖτο ἱερὴ πράξις. Αὐ-

τὸς ὁ κύκλος δὲν ἦταν βουδὸς καὶ ἀκίνητος, ἀλλὰ συμμετεῖχε σ' αὐτὸ ποὺ γινόταν.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μορφῆς ἢ τρόπου ἀνωτέρας παιδείας. Οἱ ἱερεῖς (διδάσκαλοι τῶν ἱερῶν Μουσείων) στέκονταν στὸ κέντρο τοῦ ἀνθρώπινου κύκλου. Ὁ κύκλος συμβόλιζε τὸ χωρὶς τοῦ σύμπαντος. Ὁ διδάσκαλος ἐρμήνευε τὶς πράξεις τῆς ζωῆς τῶν ἡρώων ἐξηγώντας τὴν βαθύτερη σχέση τῶν αἰτίων τῶν κοσμογονικῶν παθῶν μὲ τὰ ἡρωϊκὰ ἔργα καὶ πάθη. Ἔτσι ὁ Λόγος ποὺ βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἀνθρώπινου κύκλου (σύμπαντος) ἐνισχυμένος ἀπ' τὶς ἁρμονικὲς δονήσεις τῆς μουσικῆς ἔφθανε στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου σὰν μεγεθυνόμενες δονήσεις τοῦ σύμπαντος καὶ μετατρέπονταν σὲ ρυθμικὲς κινήσεις καὶ λόγο τοῦ χοροῦ.

Ἡ ἀξία τῆς γνώσεως στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ἦταν ἡ ἐφαρμογὴ στὸν τρόπο ζωῆς τοῦ «μνηθέντος» στὰ ἡρωϊκὰ διδάγματα.

Τερψιχόρη: Ἡ Τερψιχόρη κρατάει στὰ χέρια τῆς προφητικὴ λύρα. Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ *τέρπω* ἢ *τέρπω* ἢ *τρέφω* καὶ τὶς λέξεις *χορὸς* (ποὺ ἐρμήνευσα), *χορὸν* (λύρας), *χόριον* (ὕμνην ἢ πλακοῦς), *χοῦς* (ἐκ τοῦ χέω: = τύμβος).

Ἡ Τερψιχόρη, ἔλεγε, ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν Μελομένην. Ἐδῶ φαίνεται καθαρά, ὅτι ἡ προσφερόμενη ὑπὸ τῆς Τερψιχόρης Παιδεία συμπλήρωνε καὶ ἐπομένως ἀνέβαζε τὸ ἐπίπεδο τῶν γνώσεων, ἐκείνων ποὺ ἤθελαν νὰ ἀκολουθήσουν τὸν δρόμο τῶν ἡρώων. Ἡ τέρπη ἐδῶ εἶναι μόνο πνευματικὴ. Ἡ προφητικὴ λύρα σημαίνει *συμμετοχὴ στὸν ἀπολλώνιο λόγο*. Προφητικὸς λόγος σημαίνει, ὅτι ἐρμηνεύει τὰ συμβαίνοντα καὶ λαμβάνει θέση κατὰ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας τοῦ «Διὸς-λόγου». Καὶ ἀσφαλῶς οἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐρμηνεύοντες τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἦταν σὲ θέση νὰ προλέγουν αὐτὰ ποὺ ἐμελλαν νὰ συμβοῦν.

Ἐρατώ: Ὁ γάμος ἦταν καὶ εἶναι μιὰ σπουδαία τῆς φύσης πράξη, ποὺ ἀποβλέπει στὴ διαιώνιση τῆς ζωῆς. Ἡ πράξη αὕτη σ' ὅλα τὰ δντα τῆς δημιουργίας ἀκολουθεῖ φυσικοὺς τελετουργικοὺς κανόνες. Στὸν ἄνθρωπο, ἐπειδὴ συμμετέχει στὴ συμπαντικὴ νόηση περισσότερο ἀπὸ τ' ἄλλα δντα, ἡ διαιώνιση τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἔχει σοβαρότατες συνέπειες στὸ περιβάλλον του (ἀνθρώπινο καὶ φυσικό). Ἡ τελετουργία ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἦταν μοναδική. Ὁλόγυμνοι, ὅ-

πως ἡ Ἐρατώ, προσήρχονταν στὸν Ὑμέναιο, δηλαδὴ στὸν γάμο, ποὺ ἦταν πράξη πολὺ λεπτὴ (*ὕμνη*) καὶ ποὺ ἀκόμη διὰ τῆς ρήξεως (*χάος* = *ρῆγμα*) θὰ γεννηθεῖ μιὰ νέα ζωὴ (*ἔρος*). Ὁλόγυμνοι σημαίνει, ὅτι δὲν κρύβουν τίποτα ὅ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλον (χαρίσματα ἢ ἐλαττώματα).

Ἡ Ἐρατὼ κρατᾷ κι' αὕτη προφητικὴ λύρα, ἐπομένως οἱ ἱερεῖς ἢ ἱερίεις τῶν Μουσείων τῆς Ἐρατοῦς ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν καὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα ἢ ἐλαττώματα. Ἔτσι θὰ εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ δώσουν τὶς συμβουλὲς τους, ὥστε ἡ νέα οἰκογένεια ποὺ θὰ δημιουργεῖτο ἀπ' τὸν γάμο, νὰ συνεχίσει τὸν πολιτισμὸ χάριν τῆς εὐτυχίας ὧν.

Πολύμνια: Ἡ λέξη Πολύμνια εἶναι σύνθετη ἀπ' τὴ λέξη *πολύ*, ποὺ ἐκφράζει ποσότητα καὶ ἀπ' τὶς λέξεις *ὕμνος* (ὕφαινω ὥδῃ διὰ μουσικῆς καὶ ποιήσεως). *Μνεῖα* (μνήμη, ἀνάμνηση ἐνθύμηση).

Ἡ Πολύμνια ἀπεικονίζονταν ἔχοντας τὸ δακτυλὸ τῆς (δείκτη) τεταμένον μπροστὰ στὸ στόμα τῆς, σὰν νὰ ἤθελε νὰ ἐπιβάλλει σιωπὴ. Ἡ λέξη ὕμνος ἢ ὕφ-νος ἔχει ρίζα τὸ *ὕφ-*, ἀπ' τὸ ὁποῖο παράγεται τὸ ὕφαινω, ὥστε *ὕμνος ἀοιδῆς* νὰ σημαίνει ὕφασμα ὠδῆς. Νὰ γράφονταν οἱ ὠδὲς ἐπὶ ὕφασμάτων;

Γενικώτερα θὰ ἔλεγα, ὅτι τὰ Μουσεῖα τῆς Πολύμνιας, ποὺ ἐπιβάλλει τὴν σιωπὴ τοῦ προφορικοῦ λόγου, εἶναι πολυφαντήρια, ὅπου ἀποτυπώνονται ἐπὶ ὕφασμάτων οἱ ὠδὲς(;).

Οὐρανία: Ἡ λέξη Οὐρανία προερχόμενη ἀπ' τὴ λέξη *Οὐρανός*, εἶναι πλήρης ὕψων νοημάτων. Ἡ ἀνθρώπινη πείρα ὅσο γινόταν συνθετώτερη, τόσο καὶ πιὸ ἀναγκαῖο θεωροῦσε νὰ στρέφεται πρὸς τὰ οὐράνια καὶ ἐπίγεια φαινόμενα καὶ νὰ τὰ παρατηρεῖ καὶ καταγράψει. "Ἡλιος - ἀέρας - νερὸ - ἐποχὲς - νύκτα - σελήνη - ἄστρα - σεισμοὶ - ἐκρήξεις ἡφαιστείων - καταποντισμοὶ καὶ πολλὰ ἄλλα φαινόμενα ἀνησυχίας, λύπης, θανάτου, χαρᾶς ἀποτελέσαν τὰ θεμέλια ἀντίστοιχων παρατηρήσεων.

Ὁ κλάδος Οὐρανία εἶχε σκοπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς νὰ τὶς κάνει ἐφόδια ναυσιπλοίας, χάρτες γεωγραφικοῦς, (μετεωρολογικὲς παρατηρήσεις, συμβουλὲς πρὸς τοὺς ἀγρότες, τοὺς βοσκούς) καὶ γενικὰ νὰ βοηθήσει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἡ ζωὴ τους ἦταν συνδεδεμένη ἄμεσα μὲ τὴ φύση. Ἡ λέξη Οὐρανός ἔχει ρίζα τὸ *For* ποὺ τὸ ἀ-

ποδίδουμε φωνητικά σὰν *Ουρ*. *Οὔρεα* ἀπεκαλοῦντο τὰ βουνά, λέξη ἠχοπλασμένη ἀπὸ τὸ *Ουρ*, τὸ σφοδρὸ φύσημα τ' ἀνέμου, ποὺ φαίνεται σὰν νὰ τὸν γεννᾷ τὸ βουνό, καὶ γι' αὐτὸ *οὔριος* ἀπεκλήθη. Τὰ σύμβολα τῆς Οὐρανίας εἶναι ἡ οὐράνιος σφαῖρα, ποὺ συχνὰ εἶναι διακοσμημένη μ' ἀστέρια καὶ ὁ διαβήτηρ ἡ μικρὰ ράβδος, ποὺ εἶναι χρήσιμος σ' ἐκεῖνον ποὺ θέλει νὰ δείξει τὴν θέσιν τῶν ἀστρῶν καὶ τὶς τροχιὰς τους. Ὁ προφητικὸς ἐδῶ λόγος ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὶς προβλέψεις (κυρίως μετεωρολογικὲς, ἴσως καὶ γεωλογικὲς).

Καλλιόπη: Ἡ *Θεογονία* ἀποκαλεῖ τὴν Καλλιόπην *προσφρεσάτην ἀπασέων*, δηλαδή ἔχουσα τὴν καλύτερη ἔκφραση λόγου ἢ διὰ τοῦ λόγου.

Ἀπεικονίζεται συνήθως καθιστὴ σὲ στάση βαθειᾶς σκέψης. Ὁ ἀγκῶνας τῆς στηρίζεται στὰ γόνατά της. Κρατᾷ γραφίδα καὶ πινακίδες, ἡ δὲ ὄψη τῆς δείχνει, ὅτι εἶναι ἔτοιμη νὰ γράψει ἢ νὰ διαβάσει αὐτὰ ποὺ ἔγραψε.

Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ ὑπερθετικὸ τοῦ καλῶς (*κάλλιστα*), ποὺ σημαίνει ὠραιότατα, λαμπρότατα, ἀλλὰ περιέχει καὶ ἠθικὸ κάλλος (*ἀρετὴ*) καὶ κοινωνικὸ κάλλος (*συμπεριφορὰ*) καὶ τὶς λέξεις *ἔπω* (καταγίνομαι), *ἔπος* (ἄξιος λόγος γιὰ ν' ἀκουσθεῖ), *ἔρῳ* (ρητὸς, ρήτρα, ρήτωρ, ρῆμα) καὶ *ἔρος* (ποὺ εἶναι ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία, ἀλλὰ καὶ ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς δημιουργίας ζωῆς). Τὸ Μουσεῖον Καλλιόπης πρέπει εἰδικὰ ν' ἀσχολήθηκε μὲ τὸν ἑναρθρὸ λόγο. Τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου (ἔχω γράψει γι' αὐτὸ στὸν *Δαυλὸ*) ἦταν ὑπεύθυνο ἀρχικὰ πολλῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων. Ἦταν ἐπομένως ἀναγκαῖο νὰ ἐπέλθει τεχνικὴ προσέγγισις τῶν ὑφισταμένων γλωσσικῶν διαφορῶν, ἦταν ἀναγκαῖο νὰ σχηματισθεῖ μιὰ *κοινὴ γλῶσσα*. Ἀλλὰ καὶ νέες λέξεις οἱ ἱερεῖς τεχνῖτες τοῦ λόγου κατασκεύαζαν, ποὺ κάλυπταν τὶς ἀνάγκες τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος στὸ χωρὸ

τῆς παραγωγῆς ὑλικῶν ἢ πνευματικῶν ἀγαθῶν. *Διπλασιολογία* τὴν ἀποκάλεσε ὁ Πλάτων (*Φαῖδρος*): ἡ λέξη σημαίνει διπλασιάζω ἢ ἐπαναλαμβάνω. Εἰδικὰ γιὰ τὰ κέντρα αὐτὰ ἡ ἐπανάληψις δὲν ἔχει καμμιά ἀξία, ἡ ἀξία βρίσκεται στὶς νέες λέξεις, στὸ διπλασιασμό.

Περιέγραψα ὅσο μπορούσα πιὸ συνοπτικὰ διὸ ἐποχές, ποὺ ἀπέχουν τουλάχιστον 15000 χρόνια μετὰ τὸν Πύθωνα. Ἕνα κοινὸ σημεῖο εἶναι ὁ Πύθων. Στὴν πανάρχαια ἐποχὴ ἡ αἰτία ἐξόντωσής του ὑπῆρξε ὁ ἀπολλώνιος λόγος, ποὺ τὸν περιέγραψα στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σὰν *πράξις πολιτικὴ* ἐπιτευχθεῖσα διὰ τῶν Μουσείων. Ἡ ἐποχὴ μας, ἐντελῶς δογματικὴ, κυριαρχεῖται στὸν πνευματικὸ χωρὸ ἀπὸ *Πύθωνες*. Τὰ δόγματα ὅμως ποὺ ὑπηρετοῦν δὲν μπόρεσαν καὶ δὲν μποροῦν νὰ προσφέρουν τίποτα στὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ παρανοικότητα ποὺ βασιλεύει εἶναι ἀπόδειξις ἀδιάψευστη. Ἡ βρώμα τῆς σήψης φθάνει στὸ ὄριο τῆς ἀσφυξίας, τὸ ὄριο τοῦ ἐμετοῦ ἔχει ξεπεραστεῖ πρὸ πολλοῦ.

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν ὅμως αὐτῇ, ἃς ἀκούσουν, ἂν τοὺς ἔχουν περισσέψει αὐτιά, οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ δημιουργίαν «ἐδῶ καὶ τώρα» τῶν αὐριανῶν ἀνθρώπων.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ βάνουσα ὑβρίζεται, εἶναι: *τὸ μόνο (μέχρι στιγμῆς) ἀκέραιο μνημεῖο σοφίας ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος!* Ἄν θέλουμε ἀναγέννησις στὸ τόπο αὐτό, στὴ σοφία τῆς πρέπει ν' ἀνατρέξουμε. Τὰ κουλτουριάρικα τῶν πολυμορφωμένων τῶν διαφόρων ἀποχρώσεων εἶναι *τρίχες*, ὅπως λέει ὁ λαός.

Τέλος, ἡ Παιδεία Βάσης ἢ Λαϊκὴ Παιδεία, ἂν δὲν στηριχθεῖ (ὄχι μόνο ἐδῶ, στὸ τόπο ποὺ τὴ γέννησε, ἀλλὰ παντοῦ) στὴ Δια-νόησις, στὸ πνεῦμα παιδείας τῶν Μουσῶν, τότε.. Ἄς κάνουν τὴν προφητεία μὲ τοὺς.

[Ἀθήνα, 28/5/1983]

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Ὁ Ἀκρίτας

ΟΜΗΡΟΣ: — Εἶσαι γὰρ μένα, Διγενή, τὸ φτερωμένο βλέμμα
ποῦ μοῦ κρατήσαν οἱ Θεοί. Ἐσπείρανε τὴ νύχτα
νὰ τυφλωθεῖ ἡ ράτσα μας, μὴν ἀναβλέψει ὁ κόσμος.
Τὸ χέρι σφίγγω, Διγενή, κρατάω τὸν καρπὸ σου
καὶ τὴν Ἑλλάδα ὁσμίζομαι νὰ σεργιανᾷ στὰ ὕψη.
Κύτα το αὐτό, ποῦ δὲν μπορῶ στὴ νύχτα νὰ κυτάξω:
γυναῖκα ὁμορφῇ, βουνά, ἀκρογιαλιές, λειβάδια
καὶ μιὰ ἀνθισμένη μυγδαλιὰ στὴν ἄκρα τοῦ πελάγου,
ποῦ μοῦ κουνεῖ τὰ φύλλα της κι ἐρωτοκελαηδαίει.
Εἶναι Μεγάλη Παρασκευή, μοσκοβολᾷ ἡ Κρήτη·
δάφνες, μυρτιές, γαρύφαλλα, γαλάζες ἀνεμώνες
στὸ νοῦ μοῦ δίνουν ὄραμα, στὸν πόνο τὴν ἐλπίδα
καὶ στὸ ἀπάνω μακελλεῖ τὸ μήνυμα τοῦ κόσμου.
Δὲν χάρηκα τὸ ἅγιο φῶς, δὲν εἶδα τὴν Ἑλένη
μὲ τίς λεπτές πατοῦσες της καὶ τὰ λιγνὰ λαγόνια,
τὸν ἄσπρο, βέλουδο λαιμό, τὰ πυρωμένα μάτια
καὶ τὸ μεγάλο μέτωπο ποῦ κάθονταν ἡ Ἑλλάδα.

ΑΚΡΙΤΑΣ: Τὰ πάνω μάτια βλέπουνε στράτες πολλές, ὁ νοῦς σου
μουράγια, βράχους, πέλαγα, ποῦ δὲν χωρᾷ ὁ κόσμος,
γῆ μὲ λειβάδια καὶ βουνά, τὸν ἄλλο Ψηλορείτη
μὲ τίς ξερὲς βραχοδεσές, τοὺς θεριεμένους σκίνους
καὶ στὴν μεγάλη κορυφὴ νὰ φλέγεται ἡ ἐλπίδα.
Παιζογελᾷ ὁ θάνατος, γυαλίζουνε τὰ μάτια·
φωνές βραχνές, ἀγκομαχεῖ τὸ τρέμουλο στὰ δόντια,
γέλια παχειὰ τὸν Αὐγουστο, ἡ κρασωμένη κούπα
θυμὸ τὸ καταχεῖμωνο, μαντάτα ἀγριεμένα.
Γέρο, γλυκὰ τὰ χῶματα, ἐδέσανε τ' ἀμπέλια
κι ἡ σκούρα ρόγα κρέμεται, στραφτοβολᾷ στὸν ἥλιο.
Ἦρθε ἡ Ἑλλάδα καὶ χτυποῦν οἱ τιμημένες ὥρες·
τανύζοντας τὸ δόξαρο, κρατώντας τὸν αἰῶνα
σκίσε τὴ νύχτα κι ἀνοιξε τὴν παινεμένη στράτα
νὰ περπατήσει ὀρθία, νὰ κυματίσει ὁ κάμπος,
τὸν ψίθυρο ν' ἀφουγκραστεῖς καὶ νὰ τὸν τραγουδήσεις,
μὲ λέξεις, κάτασπρα πανιά, ἀρμάτωσε καράβια·
κάθε γωνιά κι ὁ ἔρωτας, κάθε γιαλὸς κι ὁ νόμος
καὶ τὸ πουρνό, τὸ χάραμα, πές της γιὰ τὴν Ἑλένη.
Ἑλλάδα, ὁ γέρος φώναξε καὶ βούρκωσαν τὰ μάτια,
μαντάτο μέγα, Διγενή, στὴν ἐρημιὰ μοῦ φέρνεις
καὶ μοῦ μιλεῖς γιὰ τὸν σκοπὸ, τὸ τρόπαιο τῆς ράτσας
καὶ κάθεσαι σιωπηλὰ κι ἀκριβοκαμαρώνεις.

[Σύνθεση ἀπὸ τὸ πρὸς ἐκδόση ὁμώνυμο ἔργο του]

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Τοῦ Ἀριστοφάνη Καρφιά

Ημεῖς, ὡς γνωστόν, οὐχὶ μόνον δὲν «συμμετέχουμεν» εἰς τὰ ἐκάστοτε ἐν τῷ ποιμνιοστασίῳ διαδραματιζόμενα, ἀλλὰ καί, ἀνέκαθεν, κωφεύομεν εἰς τοὺς προσκλητικούς, παρακλητικούς, ἀπειλητικούς ἢ ἄλλους ἤχους τῆς — αὐτῆς, βεβαίως, πάντοτε — φλογέρας, οἰουδήποτε ποιμένος ἢ «μπιστικοῦ» παίζοντος ταύτην καὶ ἀνεξαρτήτως ἂν τὴν ἀριστεράν ἢ δεξιάν του χεῖρα χρησιμοποιοῖ. Ἐφ' ᾧ καὶ οὐτε κρῦον οὐτε ζέστην αἰσθανόμεθα, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, δι' οἰονδήποτε τῆς φλογέρας σκοπὸν καὶ δι' οἰονδήποτε — ἀνάλογον — τοῦ ποιμνίου χορόν.

Πλὴν —ὡς παρατηρηταὶ καὶ μόνον — ἀκούοντες ἐσχάτως τὸν μέγαν τῆς ποιμνῆς βελασμόν, διότι —λέει— ὁ μπιστικός ἐπαίξεν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς «κατάργησιν τῶν ἀπεργιών», «παραμονὴν τῶν βάσεων», «ἀποδοχὴ τῆς ΕΟΚ», ἥτοι σκοποὺς, οἱ ὁποῖοι, κατ' ἔθιμον, διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἔδει νὰ παίζωνται, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὸν ἀφελῆ ἐκείνον Χιώτην, ὅστις διαπύρει «πῶς ἤλλαξε τὴν λειτουργίαν ὁ ὑλόγημένος».

Διὰ τοὺς ἀγνοοῦντας, ὁ μῦθος ἔχει ὡς ἐξῆς: Εἰς χωρίον τῆς Χίου, κάποτε, ὁ ἱερεὺς παρετήρησε ἓνα χωρικόν, διότι εἶχε πολὺ καιρὸν νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. «Παπᾶ μου», ἀπήντησε ὁ χωρικός, πιστεύων ὅτι κάνει καὶ πνεῦμα, «κάθε Κυριακὴν, τὴν ἴδιαν λειτουργίαν λές, τί νὰ ἔλθω;». «Ἐλα ἐσύ», τοῦ λέγει ὁ παπᾶς, «κι' ἐγὼ θὰ τὴν ἀλλάξω». Πράγματι, τὴν ἐπομένην Κυριακὴν ὁ χωρικός προσῆλθε εἰς τὸν ναόν, πιστεύων ὅτι θὰ ντροπιᾷσῃ τὸν παπᾶν, συλλαμβάνων τοῦτον ψευδόμενον. Ὅμως ὁ πονηρὸς λευίτης εἶχε κάμει ὄντως ἀλλαγὰς. Εἶχε τοποθετήσῃ τὸν δεξιὸν ψάλτην ἀριστερὰ καὶ τὸν ἀριστερόν δεξιὰ. Ὁ χωρικός, ἀγράμματος ὢν, δὲν κατηνόει βεβαίως

τὸ τί ἐψάλλετο, ἀλλὰ τὸ πῶς ἐψάλλετο μόνον, ἀκούων δὲ τὰ —ἴδια, βέβαια— τροπάρια μὲ διαφορετικὰς φωνὰς ἐπέισθη, ὅτι ὁ ἱερεὺς εἶχεν ἀλλάξει τὴν λειτουργίαν. Ἐφ' ᾧ καὶ κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ ἀντιδώρου τὸ παρεδέχθη εἰς τὸν ἐρωτήσαντα σχετικῶς καὶ ὑπὸ τοὺς μύστακάς του μειδιῶντα ἱερέα. Ὅμως, ἐξερχόμενος τοῦ ναοῦ καὶ ἐπανασκεπτόμενος τὰ διαδραματισθέντα, κάτι δὲν τοῦ ἐφαίνετο σωστόν. Ὅθεν καὶ ἠκούσθη διαπορῶν: «Μὰ καὶ Βαγγέλιον ἤβγαλε καὶ ἄγια ἤβγαλε καὶ τρεῖς καμπάνες βρόντηξεν. Πῶς ἤλλαξε τὴν λειτουργίαν ὁ ὑλόγημένος»;

Τὸν ἀφελῆ Χιώτην, λοιπόν, ἐσκεπτόμην, ὅτε —ὡς διαβάσω εἰς τὰς ἐφημερίδας— ἡ φλογέρα ἤρchiσεν νὰ παίξῃ τὸν παλαιόν, γνωστόν, ἀνατολίτικον σκοπὸν — «*Τοῦρκοι εἰς τὸ Αἰγαῖον*». Ἡ ποίμνη καλεῖται νὰ ἡρεμήσῃ: «*Λησμονεῖ Τιμολέον, διότι ὅστις λησμονεῖ, δὲν ἐνθυμεῖται πλέον*»...

Διαμένω εἰς ἓν ὀρθογώνιον κουτί, χωρισμένον εἰς μικρότερα κουτιά. Δίπλα, ἐπάνω καὶ κάτω, ὑπάρχουν ἄλλα παρεμφερῆ κουτιά, ὅπου, προφανῶς, διαμένουν ἄλλοι ἄνθρωποι. Λέγω προφανῶς, ἐπειδὴ τὴν παρουσίαν των ἐκ τῶν θορύβων μόνον εἰκάζω, τοὺς ἰδίους δὲ δὲν ἠξεύρω ἂν τοὺς ἔχω συναντήσῃ ποτέ.

Κάθε πρωτὶ ἠγεῖ ἐν μικρῷ κουτί, ποὺ ἔχω δίπλα εἰς τὸ κρεβάτι. Θὰ ἐγερθῶ ἀμέσως, θὰ εἰσέλθω εἰς τὸ κουτίμπάνιο, θὰ πλυθῶ, θὰ ξυρισθῶ χρησιμοποιῶν ἐν ἄλλῳ κουτάκι —τὴν ἡλεκτρικὴν μηχανήν. Ἀκολουθῶς, θὰ ἀνοίξω ἓνα λευκὸν κουτί, ποὺ τὸ λέγω ψυγεῖον, διὰ νὰ βγάλω τὸ κουτί μὲ τὸ γάλα. Ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου κουτιοῦ θὰ ψήσω καφέν, τὸν ὁποῖον θὰ πῶ βιαστικά, κυτᾶζων συνεχῶς τὸ μικρὸ κουτάκι ποὺ ἔχω δεμένον εἰς τὸν ἀριστερόν

καρπόν. Έν συνεχεία, έξέρχομαι τοῦ κουτιοῦ - διαμερίσματος, εἰσέρχομαι εἰς τὸ κουτί - ἀνελκυστήρα καὶ κατέρχομαι εἰς τὸ ἰσόγειον, διὰ νὰ μῶ καὶ πάλιν εἰς ἓνα ἄλλο κουτί με τέσσαρας ρόδας, τὸ ὁποῖον θὰ με μεταφέρῃ εἰς ἓν ἄλλο κουτί, ὅπου ἐργάζομαι. Θὰ μῶ καὶ πάλιν εἰς τὸ κουτί - ἀνελκυστήρα, θὰ βγῶ εἰς τὸ κουτί - δροφον, ὅπου ὑπάρχουν πολλὰ κουτιά - γραφεῖα. Θὰ καθήσω ὀπισθεν ἐνὸς κουτιοῦ - γραφείου ἐργαζόμενος καὶ ἀπαντῶν εἰς τὰ κουτιά - τηλέφωνα ποὺ ἔχω δίπλα μου. "Όταν τὸ κουτάκι τοῦ καρποῦ μου δείξῃ, ὅτι ἡ ἡμέρα ἐτελείωσε, μαζεύω τὰ χαρτιά καὶ ἐγκαταλείπω τὸ κουτί - γραφεῖον. Εἰσερχόμενος δὲ καὶ ἐξερχόμενος εἰς καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια κουτιά, ἐπανέρχομαι εἰς τὸ κουτί - διαμερίσμά μου. Ἀνοίγω τὸ κουτί - ψυγεῖον, διὰ νὰ πάρω ἓνα κουτί μύρα. Κατόπιν θὰ καθήσω ἐμπροσθεν τοῦ κουτιοῦ ποὺ λέμε τηλεόραση, ἀπ'

ὅπου οἱ ἀρμόδιοι θὰ με ἐνημερώσουν καὶ θὰ με ψυχαγωγήσουν. Θὰ κοιμηθῶ, ὅταν τὸ κουτί - ρολοὶ δείξῃ μεσάνυκτα.

Εἶμαι, ὅπως θὰ διαπιστώσατε, ὁ ἄνθρωπος τῶν κουτιῶν. Εἶμαι ἓνας πολιτισμένος ἄνθρωπος.

Ενθυμοῦμαι τὰ παιδικά μου χρόνια, εἰς τι ὀρεινὸν τῆς πατρίδος μας χωρίον, ὅτε ἠγνόουν τὴν ὑπαρξίν ὅλων αὐτῶν τῶν κουτιῶν. "Ότε ὁ ἥλιος ἢ ἡ πείνα ἦσαν ἐκεῖνα ποὺ καθώριζον τὴν μεσημβρίαν, ὅτε τὸ σκότος καθώριζε τὴν περίοδόν τοῦ ὕπνου καὶ αἱ πρῶται τοῦ λυκαυγοῦς ἀκτῖνες τὴν ἐγερσιν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἡμεθα ἀπολίτιστοι τότε.... Εἶναι, ἐν τούτοις, στιγμαὶ ποὺ λυποῦμαι, διότι τὰ παιδιά μας ποτὲ δὲν θὰ ἠμπορέσουν νὰ ζήσουν ἔστω καὶ μίαν ἀπολίτιστον ὥραν...

Ἀριστοφάνης Καρφιάς

ΛΟΥΛΑ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

"Ένα καλοκαίρι

"Ένα καλοκαίρι,
ὅπως τότε με χρώματα τοῦ ἡλίου
ποὺ πέταγαν σπάταλα στὸν ἀέρα
καὶ τ' ἀγγίζαμε
με τὰ δάχτυλα, με τὶς αἰσθήσεις.
"Ένα καλοκαίρι
ἄγνωστο στὴ θλίψη τῆς βροχῆς,
νὰ σπαρταράει ὀλόκληρο μέσα μας,
σῶμα ζεστό, ἀειπάρθενο, ἐξαγνισμένο,
κερδισμένο γιὰ μᾶς καὶ τὶς μνημέες.
"Ένα καλοκαίρι
γιορτὴ τῆς ἥβης καὶ τῆς αἰσθησης,
φωλιά τῶν χελιδονιῶν στὴν καρδιά μας
ἢ πόρτα, τὸ παράθυρο ὀλάνοιχτο
καὶ μεις ἀγάλματα μπρούντζινα,
νὰ χαιρετᾶμε τὴ θάλασσα
ποὺ ἀκινητεῖ στὰ πόδια μας,
τὸ φῶς, νηοπομπὴ τῶν ἀστεριῶν
στὸ καταγάλανο μεσημέρι.

A. H. ARMSTRONG

Ἑλληνική φιλοσοφία καὶ χριστιανισμός

[Δεύτερη συνέχεια]

Δύο ειδικές φιλοσοφικές ἐρμηνείες τῆς προχριστιανικῆς λατρείας θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐν συντομίᾳ ἐδῶ, ἐπειδὴ εἶναι σχετικές μὲ τὸ κύριο θέμα μας, τὴν ἐμπλοκὴ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸ χριστιανισμό. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ θεωρία, ποὺ φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ Ξενοκράτη, τὸ μαθητὴ τοῦ Πλάτωνος (Πλουτάρχου, *Ἰσὶς καὶ Ὀσίρις*, 361β) καὶ ποὺ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὸ νεοπλατωνικὸ Πορφύριο στὴν πραγματεία του γιὰ τὴ φυτοφαγία (*Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων*, 2.40-3), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ παραδοσιακὲς διηγήσεις (μῦθοι) καὶ ἱεροτελεστίες, τὶς ὁποῖες οἱ φιλόσοφοι εὗρισκαν ἀποκρουστικές, ἀναφέρονται στὴν κατώτερη τάξη τῶν πονηρῶν πνευμάτων (*δαίμονες*) μᾶλλον παρὰ στοὺς θεοὺς. Ἡ θεωρία αὕτη κατὰ τὴν περίοδο τῆς συγκρούσεως μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἀρχαίου κόσμου ἀποδείχθηκε πάρα πολὺ ἀτυχὴς ἀπολογητικὴ ἐπινόηση τῶν ἐθνικῶν, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ προσφέρῃ τίποτε στὴν υπεράσπιση τοῦ κύρους τῶν ἀρχαίων θεῶν, χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, γιὰ ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ γνώμη τῶν πρὸ μορφωμένων μὴ Χριστιανῶν οἱ θεοὶ αὐτοὶ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ δαίμονες, μὲ τὴ σημασία ποὺ οἱ Χριστιανοὶ ἔδιναν στὸν ὄρο αὐτό. Ἡ ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία, ποὺ ἦταν πρὸ σημαντικὴ καὶ ἀσκήσασε θετικὴ ἐπίδραση στὸ χριστιανικὸ δόγμα καὶ τὴν πρακτικὴ, ἀποτελοῦσε υπεράσπιση τῆς λατρείας τῶν ἀνθρωπομόρφων εἰκόνων τῶν θεῶν ἐναντίον προφανῶς τῆς κριτικῆς ποὺ ἀσκούσαν οἱ Στωικοὶ κατὰ τῆς ἰσχύουσας αὐτῆς πρακτικῆς (ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθῇ στὸ τέλος τοῦ α' αἰ. μ.Χ.), ἐρμηνεία ποὺ χρησιμοποίησαν ἀργότερα ὁ Κέλσος, ὁ Πορφύριος καὶ ἄλλοι, γιὰ νὰ ἀντικρούσουν τὶς χριστιανικὲς κατηγορίες περὶ εἰδωλολατρίας καὶ ξανάρθε στὴν ἐπικαιρότητα ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς πιθανῶς κατὰ τὸ τέλος περίπου τοῦ στ' αἰ. μ.Χ., ὅποτε οἱ τελευταῖοι ἐγκατέλειψαν τὴν ἐκ παραδόσεως ἐβραϊκὴ ἀπέχθειαν τοὺς κατὰ τῆς λατρείας τῶν ἱερῶν εἰκόνων.⁽¹⁾

Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν χρόνων ποὺ ἐξετάζουμε εἶχαν, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν Χριστιανῶν, πολλὰ νὰ προσφέρουν στὴν θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία, ποὺ δὲν ἦταν ἀναγκαστικὰ συνυφασμένη μόνο μὲ τὴν ἀρχαία λατρεία καὶ μυθολογία, ἀλλὰ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι χρήσιμη καὶ γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς σκοπούς. Ἀπομένει νὰ ἐξετασθῇ, τί ἐπέδωκαν οἱ Χριστιανοὶ ποὺ χρησιμοποίησαν τὶς ἐλληνικὲς φιλοσοφικὲς ἰδέες, ποιὲς ἀπ' αὐτὲς υἱοθέτησαν ἢ ἀπὸ ποιὲς ἐπηρεάσθησαν ἀσυναίσθητα καὶ πῶς ἐξελίχθηκαν οἱ ἰδέες αὐτὲς μὲ τὴ νέα χριστιανικὴ τοὺς ἀμφίεση. (Φαίνεται, ὅτι ὑπάρχουν ἐλάχιστες σοβαρὲς ἐνδείξεις γιὰ ἀντίστροφη ἐπίδραση τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς ὑστεράς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, μολονότι ὁ Ἀμμώνιος «Σακκάς», ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλωτίνου κατὰ τὸν γ' αἰ., λέγεται, ὅτι ἦταν ἀρνησὶθρησκος Χριστιανός, καὶ μολονότι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπόλυτα κάποια χριστιανικὴ ἐπίδραση τῇδε κακεῖσε στὸν ὕστερο Νεοπλατωνισμό τῶν ε' καὶ στ' αἰώνων). Οἱ Χριστιανοὶ ποὺ χρησιμοποίησαν τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ κάνουν ἀντιληπτὰ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας τους, νὰ τὰ συνδυάσουν μὲ ἄλλα θρησκευτικὰ δόγματα ἢ νὰ τὰ προσδιορίσουν ἀντιπαραθέτοντάς τα πρὸς ἄλλες χριστιανικὲς δογματικὲς θέσεις, ἀνέπτυξαν οὐσιαστικὰ ὁμοιες δραστηριότητες μὲ ἐκεῖνες τοῦ μείζονος προκατόχου τους, τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως (ἐνὸς συγχρόνου τοῦ ἀποστόλου Παύλου), τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδραση, ἄμεση ἢ ἑμμεση, ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν διανοουμένων ὑπῆρξε πολὺ μεγάλη, μολονότι ὁ ἴδιος ἐπηρέασε λίγο ἢ καθόλου τὴν ἐβραϊκὴ σκέψη. Ἐπέδωκαν τοῦτο μόνο, νὰ μεταφράσουν τὴ θρησκευτικὴ ἀποκάλυψη, ποὺ δόθηκε μέσῳ τῆς ἐβραϊκῆς Γραφῆς στὴν ὁποία πρόσθεταν τὴ δική τους Καινὴ Διαθήκη, μὲ δρῶν κατανοητοὺς καὶ ἀποδεκτοὺς ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν, πολὺ ἢ λίγο, σπουδάσει τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία.

(1) Γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ αὕτη υπεράσπιση τῶν εἰκόνων καὶ τὴν ἀναβίωσή της ἀπὸ Χριστιανούς καὶ τὴν μεταγενέστερη χρησιμοποίησή της κατὰ τὴν Εἰκονομαχίαν, βλ. P.J. Alexander, *The Patri-*

arch Nicephorus (Oxford, 1958), κεφ. ii καὶ A. H. Armstrong, "Some Comments on the Development of the Theology of Images" (*Studia Patristica*, IX, Berlin 1966, σελ. 117-26).

Ἡ ἀποκάλυψη ἦταν τὸ πᾶν γι' αὐτοὺς. Ἡ Βίβλος ἦταν τὸ κριτήριό τῆς ἀλήθειας καί, ὅπως θὰ δοῦμε, ὁποιαδήποτε ἐλληνικὴ ἰδέα ποὺ σαφῶς ἀναγνωρίζοταν ὡς ἀσυμβίβαστη μετὰ τὴν ἀλήθεια τῆς Βίβλου, τὴν ἀπερριπταν ἀδίστακτα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦταν εὐκολο γιὰ τοὺς πεπαιδευμένους ἐκείνους Χριστιανούς, ποὺ δὲν ἦταν μέχρι θηριωδίας θεοκράτες καὶ ἀντι-λογικοί, ὅπως ὁ Τατιανὸς καὶ ὁ Τερτυλλιανός, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκφράζουν τὴν θρησκευτικὴ τους πίστη κατὰ τρόπο ποὺ νὰ δείχνῃ ὅτι ἡ πίστι αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ βαρβαρικὸ σκοταδισμό, ἀλλὰ «ἀληθινὴ» φιλοσοφία, κατὰ τὴν ἀρχαία σημασία τοῦ ὄρου, ἀληθινὸ τρόπο ζωῆς καὶ ἀληθινὸ δρόμο πρὸς τὸ Θεό. Τοῦτο ἐπέβαλλε, ἀναπόφευκτα, τὴ χρησιμοποίησιν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας καί, ἐπίσης ἀναπόφευκτα, μαζί μετὰ τὴ γλώσσα καὶ ὠρισμένων ἐλληνικῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, ποὺ φαίνεται, ὅτι ἐπηρέαζαν τὰ πνεύματα ἀκόμη καὶ τῶν πιδ βίαιων ἀντιπάλων τῆς φιλοσοφίας ρητόρων Χριστιανῶν, ὅταν ἐπιχειροῦσαν νὰ ἀντικρούσουν μετὰ σαφήνεια καὶ πειστικότητα τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀντιτιθέμενους Χριστιανούς.

Ἡ ἐπιχείρησις τῶν Χριστιανῶν νὰ μεταφράσουν κείμενα τῆς θρησκείας τους στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα παρουσίαζε εἰδικὲς δυσκολίες καὶ ἀντιμετώπιζε συγκεκριμένες ἐπειγουσας ἀνάγκες, γιὰ δύο λόγους. Ὁ πρῶτος ἦταν, ὅτι ἡ ἀποκάλυψη, μετὰ τὴν ὁποία ἀρχισαν τὴν προσπάθειά τους, δὲν εἶχε, βέβαια, «οἰκουμενικὴς» φιλοσοφικὴς διαστάσεις, ἀλλὰ δόθηκε σάν ἐξιστόρησις τῆς στάσεως τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία ἐνὸς συγκεκριμένου λαοῦ, τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν πνευματικῶν τους κληρονόμων, τῶν Χριστιανῶν, τοῦ «νέου Ἰσραήλ», μετὰ τοὺς ὁποίους ὁ Θεός, κατὰ τὴν χριστιανικὴ ἀποψη, εἶχε συνάψει νέα συνθήκη, μετὰ τὴν ὁποία ἀντικαθιστοῦσε τὴν παλιὰ συνθήκη. Ὁ δεύτερος λόγος ἦταν ἡ ἀντίληψίς τους ἡ σχετικὴ μετὰ μιὰ παγκόσμιον ἱεραποστολικὴ ἐπαγγελία, μιὰ ὑποχρέωσις νὰ προσηλυτίσουν τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητος στὴ θρησκεία τους, πράγμα ποὺ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ἐκφράσουν τὴν εἰδικὴ καὶ ἰδιόρρυθμη αὐτὴ ἀποκάλυψη μετὰ τὰ, ὅσο τὸ δυνατόν, εὐρύτερης ἐπιδράσεως μέσα ποὺ θὰ εὑρίσκον κατὰλληλα.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς τῶν Χριστιανῶν διανοουμένων τῶν πρώτων

αἰώνων ὀφείλεται προφανῶς κατὰ μέγα μέρος σ' ὠρισμένους πνευματικοὺς περιορισμούς, ποὺ τότε ἴσχυαν γι' αὐτοὺς ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους διανοούμενους τῆς ἐποχῆς τους. Ἐνωρὶς κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, καὶ γιὰ πολὺ ἀργότερα, εἶπε κάθε κριτικὴ θεώρησις τῆς ἱστορίας καὶ ἡ μέθοδος ἐρεῦνης τῶν ἱερῶν κειμένων, ποὺ ἐκείνοι ἐρμήνευαν, ἦταν ἀποκλειστικὰ σχολαστικὴ. Ἄν οἱ Πατέρες ἐρευνοῦσαν τὴ Βίβλο καὶ τὴν πρώιμη χριστιανικὴ γραπτὴ παράδοσις ὅπως οἱ νεώτεροι μελετητές, ὁ χριστιανισμὸς τοῦ τύπου ποὺ ἀποτέλεσε τὴ θρησκεία τῆς Εὐρώπης ποτὲ δὲν θὰ εἶχε ἀναπτυχθῇ: τοῦτο βέβαια σημαίνει, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς θεωροῦμενος ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν νεώτερων κριτικῶν μελετητῶν, παρουσιάζει ὠρισμένες ἀδυναμίες στὰ θεμέλια τῆς ἀναπτύξεώς του. Κατὰ τὸν Φίλωνα, οἱ Χριστιανοὶ ἐφάρμοσαν στὴ Βίβλο τὴ μέθοδο τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦσαν οἱ μὴ Χριστιανοὶ φιλόσοφοι γιὰ νὰ ἐξηγοῦν τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μυθολογίας. Ἐπιπροσθέτως οἱ Χριστιανοὶ ἐφάρμοζαν τὴ δική τους χαρακτηριστικὴ μέθοδο τῆς «τυπολογίας» (στηριζόμενη ἐν μέρει στὴν πρώιμη ἑβραϊκὴ «ἐξήγησιν»), βάσει τῆς ὁποίας οἱ βίοι καὶ τὰ ἔργα τῶν μορφῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐρμηνεύονταν ὡς προδρομικὰ τοῦ Χριστοῦ.⁽²⁾ Ἡ μέθοδος αὕτη καὶ ἡ γενικὴ ἀπουσία οἰασθῆποτε ἀντιλήψεως περὶ ἀναχρονισμοῦ καθὼς καὶ περὶ τοῦ ἀπιθήνου τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς τους στοὺς συγγραφεῖς τοῦ παρελθόντος ἔκανε εὐκολὴ τὴν προσπάθειά τους νὰ βροῦν στὶς Γραφάς, ὅτι τὰ ἐλληνοθρημμένα πνεύματα θὰ μπορούσαν νὰ θεωρήσουν ὡς καθολικὴ γνώσις.

Ἰσχυε ἐπίσης τότε καὶ ἕνας ἄλλος περιορισμὸς, ποὺ καθιστοῦσε πιδ εὐκολὴ τὴν «οἰκουμενικὴ» ἔκφρασις τῆς εἰδικῆς ἀποκαλύψεως τους γιὰ τοὺς ἐλληνόγλωσσους καὶ λατινόγλωσσους Χριστιανούς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. (Δὲν πρέπει βέβαια νὰ ξεχνᾶμε τὴν παρουσίαν πολυαριθμῶν Σύρων Χριστιανῶν, ποὺ κατοικοῦσαν

2. Περὶ ἀλληγορίας καὶ τυπολογίας βλ. W. den Boer. «Allegory and History», ἐν *Romanitas and Christianitas* (Amsterdam, 1973), σελ. 15-27. Περισσότερα ἔχουν γραφῇ πρόσφατα γιὰ τὴν τυπολογία. Μιὰ καλὴ εἰσαγωγή ὑπάρχει στὸ ἔργο τοῦ A.D. Nock, «Hellenistic Mysteries and Christian Sacraments», σελ. 805 κ.ε.

στα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας και των οποίων οι αντιλήψεις ήταν πολύ διαφορετικές· αλλά, τουλάχιστον κατά την περίοδο που εξετάζουμε, αυτοί δεν ενδιαφέρονταν πολύ για την ελληνική φιλοσοφία, και δεν θα μās απασχολήσουν εδώ). Ο περιορισμός αυτός ήταν, ότι η «οικουμενικότητα» που επεδίωκαν ήταν πολύ στενή. Δεν έκαναν, όπως και οι άλλοι διανοούμενοι της εποχής τους, καμιά σοβαρή προσπάθεια να μελετήσουν τις μεγάλες θρησκευτικές και φιλοσοφικές παραδόσεις που υπήρχαν εκτός του ελληνορωμαϊκού κόσμου ή να αντιληφθούν πόσο αυτές ήταν διαφορετικές από τις ελληνικές θρησκευτικές και φιλοσοφικές παραδόσεις. Πολλοί Έλληνες φιλόσοφοι βέβαια είχαν έμπιστοσύνη στην αρχαία ανατολική σοφία, που υπήρξε πηγή της ελληνικής σκέψης (οι Χριστιανοί, όπως θα δούμε, έκαναν απολογητική χρήση της έμπιστοσύνης αυτής), αλλά θεωρούσαν τη σοφία αυτή μάλλον σαν κάτι παρόμοιο προς την ελληνική φιλοσοφία και έρμηνευαν την ανατολική γνώση, όπως και τις περσικές και ινδικές πίστες, με ελληνικά μέτρα —τους Βραχμάνες σαν ένα είδος Πυθαγορείων ή τον ζωροαστρικό δυϊσμό σαν μία ποικιλία του πυθαγόρειου - πλατωνικού φιλοσοφικού δυϊσμού. Έτσι, η οικουμενικότητα που επεδίωκαν οι Χριστιανοί ήταν απλώς ένας τρόπος εκφράσεως της χριστιανικής πίστης, ώστε να γίνεται σαφής και πιστευτή στους μορφωμένους ανθρώπους της *Οίκουμένης*, του *Orbis Terrarum*, του ελληνορωμαϊκού πολιτισμένου κόσμου. Ο περιορισμός αυτός, θεωρούμενος από νεώτερη σκοπιά, εμφανίζει ως αμφίβολης εκβάσεως την επιδίωξη του χριστιανισμού να εξελιχθεί σε πραγματικά παγκόσμια θρησκεία, αλλά υπήρξε προφανώς αναγκαία κατάσταση για την επιτυχή ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χριστιανισμού. Οι ευρύτερες προοπτικές και μικρότερες επιτυχίες του Μανιχαϊσμού στην περσική αυτοκρατορία του γ' αιώνα αποτελούν την αντίθεση στην αποψη αυτή³.

Πρέπει τώρα να εξετάσουμε τα συγκεκριμένα ρεύματα της ελληνικής φιλοσο-

φίας που ελκυσαν και επηρέασαν τους Χριστιανούς. Την κύρια ελληνική φιλοσοφική επίδραση στο χριστιανισμό, όχι μόνο κατά τους πρώτους αιώνες αλλά και αργότερα μέχρι και των ημερών μας, άσκησε πάντοτε ο Πλατωνισμός. Η επίδραση των Στωικών στην ήθικη σκέψη της πρώιμης Εκκλησίας ήταν σημαντική, αλλά υπήρχαν πολλά στωικά στοιχεία στην πλατωνική ήθικη θεωρία από τον α' αιώνα π. Χ. και έφεξης: και μέγα μέρος της στωικής παρουσίας στη χριστιανική σκέψη προήλθε μάλλον από τον στωικίζοντα πλατωνισμό παρά από την ίδια τη στωική φιλοσοφία. Πλείστοι έπιρρεπείς προς τη φιλοσοφία Χριστιανοί απεχθάνονταν τον υλισμό της στωικής θεολογίας, το δόγμα ότι ο Θεός είναι «νοούν πνεύμα», του οποίου οι άνθρωπινες ψυχές αποτελούν υλικά μέρη: μολονότι αντιπαθών τη φιλοσοφία Τερτυλλιανός είναι πολύ ευτυχής, όταν πιστεύει ότι ο Θεός και οι ανθρώπινες ψυχές είναι πνεύμα (*spiritus*) κατά τη στωική υλιστική αντίληψη (*Κατά Πραξέα*, κεφ. 7, *Περί Ψυχής*, κεφ. 7-9) — βέβαια η ψυχή αυτή δεν αποτελεί μέρος του Θεού — και μολονότι υπάρχει κάποια στωική επίδραση στους τύπους της τριαδικής αίρέσεως που ώνομάσθηκε Μοναρχιανισμός (ό οποίος θεωρεί τα τρία θεία πρόσωπα ως «τρόπους» ή εκφράσεις του ένός Θεού Όντος), αντιλαμβανόταν (ό Τερτυλλιανός), ότι συγκρούεται και αντιπαρατίθεται προς τον έαυτό του, όταν αντιγράφει τον δυναμικό υλικό στωικό Θεό. Αργότερα επίσης, τον ε' αιώνα, παρουσιάσθηκε μία ενδιαφέρουσα ομάδα στη Γαλατία, της οποίας πρωτεύον μέλος ήταν ο Παύστος,⁴ που, ενώ έπέμενε, ότι ο Θεός είναι άυλος, υπογράμμιζε το ένωλο της ανθρώπινης ψυχής και των αγγέλων, με σκοπό να διατηρήσει την σαφή διάκριση μεταξύ Δημιουργού και δημιουργημάτων, στην οποία οι κανονικοί Χριστιανοί, ειδικά στη Δύση, έδιναν πάντοτε μεγάλη έμφαση. Αλλά γενικά οι Χριστιανοί επηρεάσθηκαν από την ελληνική φιλοσοφία ακολουθώντας τους Πλατωνικούς στην πίστη ότι ο Θεός και το πνεύμα των δημιουργημάτων του είναι έξ ολοκλήρου άυλα (μολονότι συχνά θεωρούσαν, ότι οι άγγελοι είχαν ένα είδος αϊθερίων σωμάτων όπως οι πλατωνικοί *δαίμονες*)

(3) Για ώρισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία περί της πίστεως του Μανιχαϊσμού ότι αποτελεί παγκόσμια θρησκεία, βλ. Wilfred C. Smith, *The Meaning and End of Religion* (New York, 1962), σελ. 86-90.

(4) Βλ. E.L. Fortin, *Christianisme et culture philosophique au cinquième siècle* (Paris, 1959).

και ἀπέρριπταν τὸν ὕλισμὸ καὶ τὸν πανθεϊσμὸ τῶν Στωϊκῶν.

Ἡ ἐπίδραση τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε ὑπῆρξε μέτρια καὶ ἑμμεση. Κατὰ μέγα μέρος προήλθε μέσω τοῦ Πλατωνισμοῦ, γιατί οἱ πλατωνικὲς σχολὲς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου εἶχαν ἀπορροφήσει σημαντικὸ τμῆμα τοῦ ἀριστοτελισμοῦ (μολονότι ὑπῆρχαν ἐπίσης ἰσχυρὲς ἀντιαριστοτελικὲς τάσεις, ποὺ ἐκδηλώθηκαν στὸν Ἀττικὸ κατὰ τὸν β' αἰ. καί, σὲ κάποια ἑκταση, στὸν Πλωτῖνο κατὰ τὸν γ'). Ἀπὸ τὸν Πορφύριο καὶ ἐφεξῆς ἡ μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς θεωρήθηκε σὰν ἀπαραίτητη εἰσαγωγή στὴ μελέτη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας· καὶ ἀπὸ τὸν ε' αἰ. ἡ μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας στὸ σύνολό της ἦταν μέρος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος τῶν Νεοπλατωνικῶν. Οἱ Χριστιανοί, ὅπως οἱ ἔθνηκοί, μελετοῦσαν καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν (πού, συχνά, θεωρήθηκε «ἀσφαλὴς» καὶ οὐδέτερη, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ἐπικίνδυνον καὶ ἐπιθετικὸ παγανισμὸ τῆς πλατωνικῆς μεταφυσικῆς τῆς τελευταίας φάσεως). Ὁ Αὐγουστίνος ἔκανε ἴσως κάποια χρῆση τῆς στὴν τριαδικὴ θεολογία του, καὶ ὑπῆρχαν σημαντικὰ ἀριστοτελικά στοιχεῖα στὴν ἑλληνικὴ χριστιανικὴ σκέψη ἀπὸ τὸν σ' αἰ. καὶ ἐφεξῆς. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀπλατωνικοῦ ἢ ἀντιπλατωνικοῦ ἀριστοτελισμοῦ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν διανοουμένων τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε καὶ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πολὺ ἰσχυρῶν ἐπιδράσεων τῶν ἀριστοτελικῶν ιδεῶν σὲ συγκεκριμέ-

νες ομάδες Χριστιανῶν τοῦ δ' αἰ., τὴν «σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας» ἢ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Ἀρείου, δὲν εἶναι ἀπόλυτα πειστικές.

Οἱ Σκεπτικοὶ προμήθευαν στοὺς Χριστιανούς ἀπολογητὲς δέσμη ἐπιχειρημάτων, ποὺ οἱ δεῦτεροι χρησιμοποίησαν στὴν ἐπιθεσὴ τους κατὰ τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων ἢ κατὰ τῆς φιλοσοφίας γενικά, ἀλλὰ ἡ συνεισφορά τους, φυσικά, δὲν ἦταν θετικὴ γιὰ τὴν χριστιανικὴ σκέψη. Οἱ Χριστιανοὶ θεολόγοι ὑπῆρξαν ἀποφασιστικὰ ἐχθρικοὶ ἐναντι τοῦ ἀγνωστικισμοῦ τῆς Ἀκαδημείας καὶ τῶν Σκεπτικῶν ἢ τῆς ἀμφιβολίας γιὰ τὴν βεβαιότητα τῆς κρίσεως. Ἔτσι, τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀλληλεπιδράσεως χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς σκέψεως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ἐποχῆς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀναφέρεται κυρίως, ἀλλ' ὄχι ἀποκλειστικά, στὴν ἀλληλεπίδραση χριστιανισμοῦ καὶ πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τοῦτο δὲν ἀπλοποιεῖ βέβαια τὴν ὑπόθεση στὸ σύνολό της. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς πνευματικὲς παραδόσεις ἦταν ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα τους βήματα κάτι τὸ περιπλεγμένο καὶ διφορούμενον μὲ ποικιλία ἐμφάσεων καὶ θέσεων. Ἡ ποικιλία αὐτὴ, στὴ χριστιανικὴ πλευρά, ἀνάγεται συχνὰ στὶς ἀντιφάσεις ποὺ ἤδη εἶναι ἐμφανεῖς στὴν ἴδια τὴ φιλολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Μερικὲς ἀπ' αὐτὲς ἴσως ὀφείλονται στὴν κυμαινόμενη ἐπίδραση ιδεῶν ποὺ ἀπέρρευσαν ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ παρεῖσφρυσαν στὴν ἑλληνιστικὴ - ἐβραϊκὴ θρησκευτικὴ ἀντίληψη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἰδεολογικο ὑπόβαθρο πολλῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης.

[Συνεχίζεται]

Μετάφραση: ΔΗΜ. Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Ἐν τούτῳ νίκα

Ψάχνω τὸ δικό μου θέλω
περπατώντας ανάμεσα στὰ ὀλόλευκα ξωκκλήσια τῶν νησιῶν μας
καὶ στὶς λευκές ποὺ χαριεντίζονται μὲ τὸν ἀγέρα.
Ψάχνω παραμερίζοντας τὶς μαραμένες περιπλοκάδες τῶν βυζαντινῶν ὕμνων.
Ψάχνω ἀποκαλύπτοντας τὸ κεφάλι τοῦ κοντινοῦ παρελθόντος.
Χουφτώνω μνήμες σκληρὲς καὶ ξερὲς σὰν παξιμάδια.
Λιχνίζω τὴν ἱματιοθήκη τῆς γειτονικῆς ἱστορίας
κι' ἀγγίζω ἓνα πλῆθος ἀπὸ κόκκινα φέσια,
ξεθωριασμένη ἐμμηνόροια τῆς ἀχόρταγης ἱστορίας.
Ἀντικρύζω τὶς βιβλιοθήκες τῆς ὁμοιᾶς μὲ τείχη φράγκικου κάστρου.
Αὔξοντες ἀριθμοὶ σ' ὅλα τὰ βιβλία,
μὰ ὁ τίτλος ἓνας:
«Μαθήματα εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας ἀνευ διδασκάλου».
Ψάχνω:
Στὶς συνεικόνες τῶν ἀσπιδοφόρων περιόδων,
στὶς ἀγαλματέχνες φιγούρες σπασμένες ἀπ' τὰ χρονικὰ δόρατα.
Ἡ ἀγαλματένια σιωπὴ μπήγεται στὴ σάρκα.
Νοιώθω γιὰ πρώτη φορὰ τὸ κοντινὸ μὲ τ' ἀπόμακρο,
τὸ ἓνα τόσο δίπλα νὰ εἶναι στ' ἄλλο.
Κρατῶ τὸ κοντινὸ,
τ' ἀπόμακρο μοῦ φεύγει.
Κρατῶ τ' ἀπόμακρο,
χάνω τὴ σχέση του μὲ τὸ κοντινὸ.
Κρατῶ καὶ τὰ δύο.
Ἔτσι σφραγίζεται ἡ σκέψη μου μὲ τὴ γαλάζια ἀπουσία.
Ψάχνω γιὰ τὸ θέλω τοῦ σήμερα
ξεφλουδίζοντας τὴ λευκότητα
τῶν πέτρινων σπιτιῶν καὶ τῆς αὐλῆς τους.
Ἀρμενίζω στὸ προτουριστικὸ παρελθὸν τῶν χωριῶν μας καὶ βλέπω,
βλέπω τὶς σπορὲς ποὺ πῆγαν χαμένες.
Ψάχνω γιὰ τὸ δικό μας τὸ πελεκημένο θέλω.
Ντύνομαι τὸ ξεφλούδισμα τῆς λευκότητας
κι' ὑποτάσσω τὴν ὁσφρησή μου
στὶς φυκιόχρωμες ὁσμὲς τοῦ Αἰγαίου.
Γιὰ, μιὰ στιγμὴ!
Σταματῆστε ὅλοι σας.
Κάτι ἀκούω.
Ναί! κι' ἐσεῖς, ἀτέλειωτες τουριστικὲς ὁμάδες, σταθῆτε σὲ στάση προσοχῆς.
Κι' ἐσεῖς, ἀνθρώπινες μηρμυκοφωλιές,
μ' ἓνα βλέμμα μου ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω γκρεμιστῆτε.
Ξενόγλωσσες ἐπιγραφὲς σβυστῆτε
μὲ τοῦ Νοτιᾶ ἓνα μόνο φύσημα.
Μὲ ἄλυσίδες νὰ δεθοῦν οἱ πολυεθνικὲς
καὶ νὰ παραδοθοῦν στὴν λαίμαργία τῶν ἀνέμων.
Μέχρις ἐδῶ ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη τῶν ἀγρῶν.
Τώρα θὰ καταπιῶναι τὴν ἐρωτικὴ γονιμότητα.
Γιὰ, μιὰ στιγμὴ, κάτι ἀκούω!
Ναί! Ὁ σπόρος σκάει μὲς τὸ στέρνο μου.
Ἐν τούτῳ νίκα...

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

KARL JASPERS: *Existenzphilosophie* [‘Η Φιλοσοφία τῆς “Υπαρξης”]

Τὸ ἔργο τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν γιγάντια σύνθεση τοῦ Καρόλου Γιάσπερς, θεμελιωτῆ τοῦ γερμανικοῦ υπαρξισμού «Von der Wahrheit» καὶ περιλαμβάνει τὸν βασικὸ πυρῆνα τῆς θεωρίας του: τὴν ἔννοια τοῦ περιέχοντος, τὴν υπαρξιακὴ ἀλήθεια, τὴν υπέρβαση καὶ τὴν υπερβαίνουσα σκέψη, τὴν μεταφυσικὴ καὶ τὴν σχέση τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν θρησκεία. Τρεῖς φιλόσοφοι βαθιά τὸν ἐπηρέασαν: ὁ Πλάτωνας, μετὰ τὸν ἀνένδοτο ἰδεαλισμὸ του, ὁ Κίκεργκωρ ἀπὸ τὸν ὁποῖο διαμόρφωσε τὴν εὐαισθησία του γιὰ τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο καὶ τὴν συγκεκριμένη του ἀτομικότητα καὶ ὁ Κάντ ποὺ τοῦ δίδαξε τὸν σεβασμὸ γιὰ τὴν ἐπιστῆμη, τὴν μέθοδόν της καὶ τὴν ἀντίληψή της γιὰ τὸν ἀνθρώπινο λόγο σὰν θέληση κριτικῆς καὶ ἐνότητας.

Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Κάρλος Γιάσπερς σπάνια χρησιμοποιεῖ τὸ οὐσιαστικὸ «φιλοσοφία» καὶ ἀντὶ τούτου προτιμᾷ τὸ ἀπαρέμφατο philosophieren θέλοντας νὰ τὸνίσει, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ μὴ δραστηριότητα χωρὶς τέλος, χωρὶς τὴν καθιέρωση ὀριστικῶν δογμάτων καὶ ἐννοιῶν, μὴ διεργασία τῆς σκέψης σὰν ἐσωτερικὴ δράση, ὅπου ὁ στοχαστὴς φτάνει σὲ μὴ αὐθεντικὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς πραγματικότητος υπερβαίνοντας τὸ ἀντικειμενικὰ δεδομένο. Εἶναι ἓνα εἶδος σκέψης ποὺ χρησιμοποιεῖ τίς κατηγορίες της, γιὰ νὰ τίς υπερβεῖ. Μετὰ τὸ philosophieren ἡ σκέψη γίνεται ἡ ἐμπειρία τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητος, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ μεθοδικὴ ἀναπαράσταση αὐτῆς τῆς σκέψης. Μετὰ ἄλλα λόγια, philosophieren εἶναι ἡ διαφώτιση τῆς υπαρξῆς, ἀλλὰ καὶ ἓνας διαλογισμὸς γιὰ τὴν φύση καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης ἢ μὴ ὑπερβαίνουσα σκέψη, μετὰ τὴν ὁποία τὸ ἴδιο τὸ ὄν βρίσκει τὴν ἐκφράσή της.

Ἡ φιλοσοφικὴ δράση κατὰ τὸν Γιάσπερς ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν θρησκεία. Μετὰ τὴν ἐπιστῆμη παρέχονται ἀκριβεῖς καὶ ἐπαληθεύσιμες ἐννοιες καὶ μέθοδοι γιὰ τὴν μελέτη τῆς πραγματικότητος. Ἄρα ἡ πραγματικὴ ἔχει ὅρια, γιὰτί, ἂν καθοριστοῖ μετὰ αὐτὸ ποῦ ἡ ἐπιστῆμη μπορεῖ νὰ γνωρίσει, γίνεται μὴ στενὴ καὶ ἀθεμελιωτὴ φιλοσοφικὴ θέσις ποὺ μετατρέπεται τὸ κάθετι, ἀκόμη καὶ τὸν ἄνθρωπο, σὲ ἀντικείμενο. Σὲ ἓνα τέτοιο σχῆμα τὸ ὄν καὶ ἡ ἀνθρώπινη υπαρξὴ χάνουν τὸ βάθος καὶ τὴν σημασία τους. Ἡ φιλοσοφία υπερβαίνει τὴν ἐπιστῆμη ὑποδεικνύοντας μὴ ἄλλῃ πηγῇ ἀπ’ ὅπου ἀρδεύεται: τὴν υπέρβαση.

Σύμφωνα μετὰ τὸν Γιάσπερς, συνειδητοποιοῦμε τὴν υπέρβαση στὴν διεργασία τῆς σκέψης, καθὼς κινούμεθα πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Τόσο ὁ στοχαστὴς ὅσο καὶ ἡ πραγματικὴ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ μπορούμε νὰ γνωρίσουμε μετὰ ἀντικειμενικὸς δρους, καθὼς κανένα ἀντικείμενο τῆς γνώσης δὲν ἀποτελεῖ ὄν καθεαυτὸ. Ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Καρτέσιο, τὸν Λάιμπνιτς καὶ τὸν Κάντ, γιὰ τὸν Γιάσπερς ἡ ἐπιστῆμη δὲν ἐπιτρέπει στὸν φιλόσοφο νὰ ἔχει ἀντικειμενικὴ γνώση, διότι: 1. ἡ ἀντικειμενικὴ γνώση τῶν πραγμάτων δὲν ἀποτελεῖ γνώση τοῦ ὄντος, 2. ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση δὲν μπορεῖ νὰ περιγράψει σκοποὺς γιὰ τὴν ζωὴ καὶ 3. ἡ ἐπιστῆμη δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ ἴδιο της τὸ νόημα. Ἡ φιλοσοφία ἀξιώνει ἓνα διαφορετικὸ τρόπο σκέψης, ἓνα τρόπο ὅπου ἡ γνώση τοῦ υπενθυμίζει, μετὰ ἀφυπνίζει, μετὰ φέρνει στὸν ἑαυτὸ μου καὶ μετὰ μεταβάλλει.

Μετὰ τὴν θρησκεία, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὴν υπέρβαση τοῦ ὄντος πέρα ἀπὸ τὸν φυσικὸ κόσμον, καθὼς υπερβαίνει τὰ ἔμφυτα ἐπίπεδα τῆς σκέψης μετὰ τίς ἐννοιες καὶ ἐμφανίζεται σὰν ἡ ἴδια ἡ υπέρβαση. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα φυσικὸ ὄν. Χωρὶς τὴν ἔννοια τῆς υπέρβασης τοῦ ὄντος ποὺ προσφέρει ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία ἀποθνήσκει καὶ ἡ πραγματικὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ καθορισμένα φυσικὰ ἀντικείμενα, ποὺ λειτουργοῦν σύμφωνα μετὰ ἀντικειμενικοὺς νόμους.

Ἡ φιλοσοφία ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θρησκεία στὸν ἴδιο βαθμὸ ποὺ ἀντιτίθεται στὴν ἀπολυτότητα τῆς ἐπιστῆμης. Τὸ κύριο μειονέκτημα τῆς θρησκείας εἶναι, ὅτι ἐξαντικειμενικεύει τὴν υπέρβαση σὲ ἐπὶ μέρους σύμβολα, ποὺ θεωροῦνται σὰν αὐθεντικά καὶ παναθρώπινα, δεχόμενη σὰν ἐγκυρὴ μόνον τὴν δική της ἀναπαράσταση τῆς υπέρβασης.

Ἐτεῖ ἐξαντικειμενικεύεται αὐτὸ ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ κάθε ἀντικειμενικότητα, ἐξοστρακίζοντας τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν υπέρβαση, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ ἐπιστῆμη, ὅταν οἱ ἀντικειμενικὲς ἐννοιολογήσεις τῆς πραγματικότητος ποὺ προβαίνει ἀπολυτοποιοῦνται σὲ φιλοσοφικά δόγματα.

Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Γιάσπερς ἀπὸ μὲν τὴν ἐπιστῆμη κερδίζει τὴν ἀντικειμενικὴ γνώση ἀπὸ δὲ τὴν θρησκεία τὴν ἰδέα τῆς υπέρβασης, ἔστω καὶ σὲ μὴ περιορισμένη μορφή. Στὴν προσπά-

θεία της όμως να συνειδητοποιήσει τις ανθρώπινες αὐθεντικές δυνατότητες ή φιλοσοφία δὲν διαιτάται στὰ ὅρια τῆς γνώσης καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστης, ἀλλὰ συλλαμβάνει τὴν ἀλήθεια τοῦ ὄντος πού κείται πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτά, ἀλλὰ πού μόνο σὲ σχέση μὲ αὐτά μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ.

Τὸ περιέχον γιὰ τὸν Γιάσπερς, πού ἀποτελεῖ μιὰ βασικὴ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας του, δὲν γίνεται ποτὲ ἀντικείμενο, ἀλλὰ ἀναγγέλλεται. Καθὼς σκεπτόμαστε, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὅλα τὰ ἀντικείμενα πού συνειδητοποιοῦμε μαζί μὲ τὰ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα ἀποτελοῦν ὄντα καθορισμένα καὶ τοποθετημένα σὲ ἓνα εὐρύτερο περιεκτικὸ πλαίσιο ἢ ὀρίζοντα. Ἡ ἀντίληψη ὅτι δὲν μπορούμε νὰ μεταβάλουμε τὸ σύνολο τῆς πραγματικότητας σὲ ἀντικείμενο ὑπενθυμίζει τὴν θέση τοῦ Κάντ, ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἀποτελεῖ μόνο ἀντικείμενο ἀλλὰ καὶ μιὰ ἰδέα, καθὼς τὸ καθετὶ πού μπορούμε νὰ νοήσουμε βρίσκεται στὸν κόσμο, ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὸν κόσμο. Ἀπὸ τὴν καντιανὴ αὐτὴ θέση ξεκινᾷ ἡ ἀντίληψη τοῦ Γιάσπερς γιὰ τὴν «*υπερβατικὴ ἀναγωγή*», καθὼς καὶ ἡ διάκρισή του γιὰ τοὺς δύο τρόπους τοῦ περιέχοντος.

Ἡ ἔννοια τοῦ περιέχοντος διεπερνᾷ κάθε γνώση, ἀφοῦ τὸ σύνολο δὲν μπορεῖ πιά νὰ γίνη γνωστὸ μὲ ὀντολογικὲς ἔννοιες. Ἀκόμη, τὸ περιέχον θέτει ἓνα ἀδιαπέραστο ὄριο, πού ταυτόχρονα ἐνισχύει τὸ εὖρος τῆς γνώσης, ἔχει ἐπιπτώσεις στὸ νόημα τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας καὶ ἐναντιώνεται στὴν ἱστορικὴ ἐξαντικειμενίκευση τοῦ ἀνθρώπου. Καμμιά ἀνθρωπολογία δὲν γνωρίζει τὴν πραγματικὴ, ζωντανὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, καμμιά αἰσθητικὴ δὲν μπορεῖ νὰ κατανοήσει τὴν ἐσωτερικὴ πραγματικότητα τῆς τέχνης καὶ καμμιά ἐπιστὴμὴ τῆς θρησκείας δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὴν πραγματικότητα τῆς θρησκείας. Ἡ ἔννοια τοῦ περιέχοντος διασφαλίζει τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία ἀπὸ τὴν πλάνη ὅτι ὅλα μπορούμε νὰ τὰ κατανοήσουμε.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ περιέχοντος ἀποτελεῖ μιὰ διαφώτιση τῶν κυρίων τρόπων πού ἓνα ὑποκείμενο σχετίζεται μὲ τὸ ἀντικείμενο (αἰσθητικά, ἐννοιολογικά, αἰσθηματικά, συγκινησιακά καὶ στὴν δράση, σὲ ἀκαθόριστες ποικιλίες συναλλαγῆς). Δυὸ εἶναι οἱ βασικοὶ τρόποι τοῦ περιέχοντος: τὸ περιέχον τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὸ περιέχον τοῦ ἀντικειμένου (δηλαδή, ὅ,τι τὸ ὄν καθαυτὸ εἶναι).

Γιὰ τὴν ὑποκειμενικὴ πλευρὰ τῆς σκέψης, ὑπάρχουν τρεῖς τρόποι συσχέτισης ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου:

1. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὀργανικὸ ὄν, πού ὑπάρχει στὸν πρακτικὸ κόσμο χρονικὰ ἀλλὰ καὶ στὴν διάσταση τοῦ χώρου. Τὰ ἀντικείμενα πού σχετίζεται ἀποτελοῦν τὸν κόσμο τῆς ἐμπειρικῆς του ὑπαρξῆς, δηλαδή τὸ *Dasein*. Ἡ χρῆση τοῦ ὄρου *dasein* πού κάνει ὁ Γιάσπερς διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔννοια πού τοῦ προσδίδει ὁ Χάιντεγκερ, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ *dasein* εἶναι ἓνας τεχνικὸς ὁρος ὀριζόμενος ἀπὸ τὶς ὑπαρξιακὲς κατηγορίες τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἱστορικότητας κ.λ.π.).

2. Ὁ δεῦτερος ἔμφυτος τρόπος εἶναι ἡ συνειδητοποίηση γενικὰ ἢ ἡ ἀφηρημένη ἐννοιολογικὴ κατασκευή.

3. Ὁ τρίτος τρόπος εἶναι τὸ πνεῦμα, πού ὁ Γιάσπερς δανεῖζεται ἀπὸ τὸν Χέγκελ καὶ τὸν γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ καὶ πού κατὰ τὸν Γιάσπερς ἀποτελεῖ σύνθεση τῆς ἐμπειρικῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ἀφηρημένης συνειδητοποίησης, ἐνῶ εἶναι συγκεκριμένο καὶ ἱστορικὸ ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ παγκόσμιο.

Στοὺς ἔμφυτους τρόπους τοῦ περιέχοντος ὁ Γιάσπερς ἀντιπαρθέτει τοὺς ὑπερβατικοὺς τρόπους, δηλαδή τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ὑπέρβαση, ἐνῶ ἡ ἔμφαση πού τοὺς δίνει πρέπει νὰ ἐρμηνευτεῖ σὰν ἀντίδραση κατὰ τοῦ αὐξανόμενου τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τάσης γιὰ τὴν ἐκλογίκευση καὶ τὴν ἀπομυθοποίηση τῆς ζωῆς.

Ἡ ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔστω καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ γενικὰ, ἀνεξάρτητα ἂν ἀποτελεῖ δυνατότητα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη μοναδικότητά της, κατὰ τὸ μέτρο πού τὸ ἀνθρώπινο ὄν εἶναι αὐθεντικὸ, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἀποτελεῖ τὴν ἐσχατὴ πηγὴ κάθε ἀτομικοῦ ἑαυτοῦ. Κάθε πραγμάτωση τῆς ὑπαρξῆς ἀντιστοιχεῖ σὲ κάποια συγκεκριμένη καὶ καθορισμένη δημιουργία, δηλαδή σὲ κάποια ἐξαντικειμενίκευση τοῦ ἑαυτοῦ της, πού παράγει μιὰ ρίζα, ἓνα ἀπεριόριστο χῶρο δυνατότητων καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχέγονο, αὐθόρμητο βάθος κάθε ἀτομικότητας, πού δὲν εἶναι ποτὲ δεδομένη, ἀλλὰ πρέπει νὰ πραγματοποιεῖται ἀπὸ κάθε πρόσωπο. Ὁ ἄνθρωπος σὰν ὑπαρξὴ διαχωρίζεται ἀπὸ τὰ καθιερωμένα σχήματα καὶ δημιουργεῖ νέες ἱστορικὲς ὁργανώσεις στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπειρικῆς ὑπαρξῆς, νέες γνώσεις καὶ κατανόηση στὸ ἐπίπεδο τῆς συνειδητοποίησης γενικὰ καὶ νέες ἰδέες στὴν σφαῖρα τοῦ πνεύματος.

Στὴν ὑπαρξὴ, σύμφωνα μὲ τὸν Γιάσπερς, ἀντιστοιχεῖ ἡ ὑπέρβαση, δηλαδή ἡ ἀναπαράσταση τοῦ ὄντος πέρα ἀπὸ κάθε ἀντικειμενικότητα, ἐνῶ ὁ κόσμος ἀποτελεῖ μιὰ ἔμφυτη ἀνανάκλασή του. Ἡ ὑπέρβαση ἐκφράζει ἓνα δῆσιμό, κατὰ τὸ μέτρο πού σὲ κάθε ἐπίπεδο τοῦ κόσμου κανεὶς ποτὲ δὲν πραγματώνει πλήρως ὅλες τὶς δυνατότητές του· καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἀντικειμενικὸ καθορισμό, ἡ ὑπέρβαση ἀποτελεῖ ἓνα ὀρίζοντα τοῦ καθεαυτοῦ εἶναι, μὲ τὸ ὁποῖο σχετίζεται ἡ ὑπαρ-

ξη. Γι' αυτό και ο Γιάσπερς υποστηρίζει, ότι η υπέρβαση είναι το καθεαυτὸ εἶναι, ἐνῶ ἡ ὑπαρξη αὐτοσυνειδητοποιεῖται ὡς προσφέρεται στὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ τὴν υπέρβαση. Ἄρα, ἂν δὲν ὑπάρχει υπέρβαση, ἡ ἰδέα ἡ ὑπαρξη θὰ ἦταν ἀδύνατη. Οὔτε ἡ ὑπαρξη οὔτε ἡ υπέρβαση ἀποτελοῦν ἀντικείμενα ἀλλὰ πηγές, ἀπ' οὗο ἀναβλύζει τὸ κάθετι. Ἐὰν ἀπομακρύνουμε τὴν δυνατότητα ἀπὸ κάθε ὄν καὶ ἂν τὸ θέσουμε ἀπόλυτα σὰν μιὰ πραγματικότητα, μπορούμε νὰ τὴν γνωρίσουμε, ἀναγκάζουμε τὴν υπέρβαση νὰ ἀφανιστεῖ, τὴν ἐλευθερία νὰ ἐξασθενήσει καὶ ἀπατώμεθα γιὰ τὴν πραγματικότητα. Ἡ υπέρβαση γιὰ τὸν Γιάσπερς εἶναι ἡ δύναμη μὲ τὴν ὁποία εἶμαι, ἐνῶ ἡ πὺδ ἀποφασιστικὴ γλώσσα της εἶναι ἐκείνη πού μιλεῖ μέσω τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ Γιάσπερς προχωρεῖ στὴν διευκρίνηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πραγματικότητας. Τόσο ἡ ἀλήθεια ὡς καὶ ἡ πραγματικότητα πρέπει νὰ κατανοηθοῦν σὲ σχέση μὲ τὸ περιέχον καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπαρξη καὶ τὴν υπέρβαση. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἀποτελεῖ ἀπλή ἰδέα, ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπειρικῆς ὑπαρξης εἶναι ἐκεῖνο πὺ ἐλαύνει στὴν ἱκανοποίηση τῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν συμφερόντων μας, ἐνῶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ πνεύματος ἡ ἀλήθεια ἀποτελεῖ μιὰ ἰδέα πὺ ἔχει τὴν ἰσχύ νὰ καθιερώνει πνευματικὰ σύνολα. Τελικὰ ἡ ἀλήθεια τῆς ὑπαρξης εἶναι μοναδική, ἰδιαίτερη καὶ ἱστορική. (Ὁ Γιάσπερς δὲν υποστηρίζει τὴν παγκοσμιότητα καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἀλήθειας· ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπόλυτη γιὰ τὴν ὑπαρξη πὺ τὴν δέχεται. Συγγενική εἶναι ἡ κερκεργκαρντιανὴ ἰδέα τῆς ἀλήθειας σὰν ὑποκειμενικότητας, καὶ ριζικὰ ἀντιτίθεται τὴν θέση τῆς μαρξιστικῆς γνωσιολογίας, πὺ δέχεται σὰν ἀληθινὸ μόνον αὐτὸ πὺ μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ).

Ἡ ἀλήθεια τῆς ὑπαρξης ἀναδύεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν δημιουργικότητα της.

Ἡ πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Γιάσπερς, αὐτὸ πὺ ἀντιστέκεται σὲ κάθε σκέψη. Ἡ σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀγγίξει, ἐνῶ ἡ αὐθεντικὴ πραγματικότητα εἶναι τὸ ὄν πὺ δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν δυνατότητα. Μὲ ἄλλα λόγια, κάθε γνώση τῆς πραγματικότητας εἶναι μιὰ πραγματοποιημένη δυνατότητα, πὺ τὴν καταλαβαίνω ἀπὸ τίς αἰτίες πὺ τὴν παράγουν καὶ πὺ θὰ μπορούσε νὰ ἦταν διαφορετικὴ κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθήκες. Ἀκόμη καὶ ὁ κόσμος σὰν ἀντικείμενο τῆς σκέψης μου εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς δυνατοὺς κόσμους. Ἄρα στὴν ἔκταση πὺ γνωρίζω τὴν πραγματικότητα, τὴν ἔχω θέση στὴν σφαῖρα τῆς δυνατότητας.

Ἡ πραγματικότητα ἐμφανίζεται ἐνώπιόν μας σὰν μιὰ ἱστορικότητα, δηλαδὴ παρουσιάζεται σὰν μετάβαση (δὲν εἶναι μόνιμη στὸν χρόνο οὔτε ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ὥρο). Ὁ μεταβατικὸς αὐτὸς χαρακτήρας τῆς πραγματικότητας μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ μὲ τίς ἑξῆς ἔννοιες:

1. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα τίποτε μέσα στὸ ἄπειρο σύμπαν ἀλλὰ καὶ ἕνα δημιούργημα πὺ μπορεῖ νὰ συλλάβει τὸ σύμπαν, εἶναι καὶ τὰ δύο.

2. Ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία δὲν ἔχει δυνατὴ τελικὴ κατάληξη, καμμὶ διαρκὴ πληρότητα, κατένα σκοπὸ καὶ σὲ κάθε δεδομένη στιγμή βρίσκεται ταυτόχρονα στὴν ἀρχὴ καὶ στὴν παρακμὴ της.

3. Ἡ πραγματικότητα τοῦ κόσμου δὲν ἀποτελεῖ σύνολο, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος θὰ μπορούσε νὰ ταυτιστεῖ καὶ νὰ ἐπιτύχει τὸ αὐθεντικὸ ὄν. Ἐτσι ἱστάμενος μεταξὺ τοῦ τίποτε καὶ τοῦ παντός, συνεχῶς σὲ μετάβαση, στερούμενος τὴν τελειότητα μιᾶς πολλαπλότητας πὺ νὰ περιέχει τὰ πάντα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι πραγματικὸς μόνον σὰν ἱστορικὸ ὄν.

Ἡ αὐθεντικὴ πραγματικότητα, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι μιὰ πραγματικότητα πὺ διευκρινίζεται ἀπὸ τὴν γνώση τῶν πραγματικότητων καὶ οὗο κάθε ἐνότητα χάνεται. Ἡ πρόοδος στὴν ἀνθρώπινη γνώση δείχνει, ὅτι ὁ κόσμος περιέχει ἀσυνέχειες στοὺς τρόπους τοῦ ὄντος, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ τάξει τὸν κόσμο σὰν σύνολο σὲ μιὰ ἐνότητα καὶ συνειδητοποιεῖ τὸν κατακερματισμὸ τῆς πραγματικότητας.

Σύμφωνα μὲ τὸν Γιάσπερς, ἡ ἐξαίρεση καὶ ἡ ἐξουσία ἀποτελοῦν δύο μορφές τῆς ἀλήθειας μὲ τὴν κερκεργκαρντιανὴ ἔννοια. Ἡ ἀλήθεια κάθε ἐλεύθερης ὑπαρξης ἀποτελεῖ ἐξαίρεση τῆς παγκόσμιας ἀλήθειας. Ἡ ἐξουσία, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, βασίζεται στὴν υπέρβαση, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲ τὰ φαινόμενα καὶ ὅλοι οἱ τρόποι τοῦ περιέχοντος, πὺ ἀποτελοῦν σύμβολα της, ἔχουν ἐξουσία στοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἐξαίρεση στὴν παγκόσμια ὑπαρξη ὡς καὶ ἂν ἐμφανίζεται, ἀποτελεῖ ἀκόμα ἐξαίρεση τῆς συνειδήσης γενικά, καὶ τελικὰ ἀποτελεῖ ἐξαίρεση τοῦ πνεύματος. Ἡ ἐξαίρεση θέλει τὸ παγκόσμιο, πὺ δὲν εἶναι. Ὁ ὁρος αὐτὸς συλλαμβάνει τὴν ἔννοια μιᾶς δυνατότητας, πὺ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ τῆς ἀλήθειας, πὺ διατρέχει ὅλους τοὺς τρόπους τοῦ περιέχοντος καὶ πὺ διαφεύγει ἀπόλυτα ἀπὸ κάθε ὁρισμὸ. Εἶναι τὸ περιέχον κάθε περιέχον-

τος και έν τούτοις όχι απόλυτα καθαυτό, αλλά μάς πλησιάζει σέ ιστορικές συγκεκριμενοποιήσεις και μάς αναδιπλώνει στους έαυτούς μας.

Ακολουθώντας τον Κάντ, ό Γιάσπερς διακρίνει προσωπικά τον λόγο από την κατανόηση. Ό λόγος αποτελεί κίνητρο μέσα στην ύπαρξη, μέ την έννοια της θέλησης για ένότητα και έπικοινωνία και άποτελεί την βάση για τό δόγμα του περιέχοντος. Έ πραγματικότητα τέλος, που χρησιμοποιεί ό Γιάσπερς σάν δρο, ταυτίζεται μέ τό καθαυτό, είναι ανεξάρτητη από τις πεπερασμένες εμφανίσεις της. Έ πραγματικότητα είναι τό δν πέρα από κάθε δυνατότητα, είναι ή ιστορικότητα στην ταυτότητά της, που συλλαμβάνεται μέ μιá πράξη της υπερβαίνουσας σκέψης, όπου ό στοχαστής διαφεύγει από τον χώρο του πεπερασμένου και ίσταται ενώπιον του όντος καθαυτού.

Ένώ ή εξαίρεση έρωτá για τά πάντα, ή έξουσία ύποστηρίζει και προστατεύει την πληρότητα. Έ έξουσία είναι ή ένότητα της αλήθειας, που δένει όλους τους τρόπους του περιέχοντος σέ ένα και μάς έμφανίζεται ιστορικά σάν παγκόσμια και όλική. Μέ άλλα λόγια ή έξουσία είναι ή έσωτερική ένωση της ισχύος για την έμπειρική ύπαρξη εκβιάζουσα την βεβαιότητα της ιδέας, την ιστορική ένότητα της αλήθειας για τό πρόσωπο που ζει από αυτήν και συνεπώς είναι χρονική ύπαρχουσα σέ συνεχή ένταση. Δύο είναι οι κύριες μορφές της έντασης: 1. ή ένταση μεταξύ της έξουσίας που έπιθυμεί αιώνια σταθερότητα και εκείνης που ζητά νά σπάσει κάθε καθιερωμένη μορφή και νά δημιουργήσει τό καινούργιο. 2. Έ ένταση στο άτομικό πρόσωπο μεταξύ έξουσίας και έλευθερίας. "Αν τό άτομο μεγαλώσει χωρίς έξουσία, θά παραμείνει στο έλεος κενών δυνατοτήτων, στο χώρο όπου τό τίποτε τον άτενίζει κατά πρόσωπο. Στην ιστορική πραγματικότητά τους ή εξαίρεση και ή έξουσία συνθέτουν τό άπύθμενο περιέχον. "Έστω και αν αντίτιθενται, άποτελούν μαζί σήματα της αλήθειας. Βασίζονται στην υπέρβαση, είναι άτελη, είναι ιστορικά, περιέχουν αλήθεια που διαφεύγει από την έπιστημονική γνώση.

Έ φιλοσοφία είναι ή διεργασία που έπιτρέπει σέ όλα τά πράγματα νά άνοιξουν ενώπιον του όντος και νά γίνουν σύμβολά του, ενώ τά ίδια τά πράγματα μπορούν νά συλληφθούν ιστορικά σέ σχέση μέ τά ιδιαίτερα νοήματά του. Διαφέρει από την θρησκεία, που μεταβάλλει την υπέρβαση σέ ένα υπερφυσικό, καθορισμένο άντικείμενο, αφού ή φιλοσοφία φέρνει και πάλι τά πράγματα στον χώρο του λόγου και τά θεωρεί σάν τά σήματα που ύποδεικνύουν τό δν. Τό κάθετι βρίσκει την ένότητά του στο ένα, δηλαδή στην *Απόλυτη Συνείδηση*, όπως την άποκαλεί ό Γιάσπερς. Στο σημείο αυτό σταματά κάθε άναζήτηση και νοιώθει κανείς, ότι τό δν είναι και ίσταται σιωπηρό μπροστά στο έσχατο μυστήριο.

Έ πρόθεση του Γιάσπερς νά θέσει τον άνθρωπο στο βάθος μιás ριζικής έλευθερίας έχει μεγάλη σημασία σήμερα, που τά σήμαντρα των καιρών ζητούν την έλευθερία στην άποσυσχέτιση από τό σύνολο των άναγκαιοτήτων ή την όρίζουν στο πλαίσιο μιás ένιαίας άναγκαιότητας. Στον ιδιότυπο ιδεαλισμό της ή γιασπερσιανή φιλοσοφία δέν τίθεται σάν μιá έναλλακτική λύση άνάμεσα στον ιδεαλισμό και τον υλισμό, αφού άμφισβητεί τις θέσεις αυτές σάν κατηγορίες της διάνοιας. Άλλωστε ή φαινομενική μέθοδος, που τείνει νά χρησιμοποιεί ή ύπαρξιακή φιλοσοφία, άρνείται άκριβώς την έναλλακτική αυτή λύση χάρη μιás καλύτερης περιγραφής του πρακτικά δεδεμένου.

Έ φιλοσοφία του Γιάσπερς δέν είναι άπομονωμένη από τον βίαιο ρυθμό και την τραχύτητα της ανθρώπινης πράξης. Σέ αντίθεση όμως μέ την μαρξιστική αντίληψη ότι ό άνθρωπος ύπάρχει μόνο μέσα στην πάλη, για τον Γιάσπερς αυτό δέν είναι κάτι τό τυχαίο, αλλά γίνεται μέσα από τά βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης. Ό άνθρωπος στην φιλοσοφία του Γιάσπερς άναζητά την έλευθερία του όχι σέ ένα σχηματισμένο ιστορικό γίνεσθαι αλλά στην άποθέωση του άτόμου, που δέν άποτελεί τό μέσο αλλά τον έσχατο σκοπό και τό άδιαφιλονίκητο τέλος κάθε ιστορικής διεργασίας.

Τό άτομο, που στην μαρξιστική φιλοσοφία άφανίζεται, αφού δέν άποτελεί στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας, στον Γιάσπερς βρίσκει την δικαίωσή του στο πλαίσιο μιás ιστορικότητας, που δέν έξαντλείται στην διαλεκτική άντίθεση ύποκειμένου και άντικείμενου των παραγωγικών σχέσεων, ούτε άπλώς συγκροτεί την κοινωνική πραγματικότητα, εκφραζόμενη μέ την μορφή της οικονομίας, αλλά διαμορφώνεται στην αυθεντικότητα της ύπαρξης, που διαστέλλεται άπό τά σχήματα της ιστορικής σκέψης και της άπολυτοποιημένης έπιστήμης ή της πολιτικής προφητείας.

Έ αντίληψη του Γιάσπερς για τό περιέχον και την υπέρβαση διευρύνει τον ιστορικό χώρο της ανθρώπινης συνείδησης συντρίβοντας τους φραγμούς του έμπειρικά συλληπτού κόσμου, δ-

πως τὸν ἐπαγγέλεται ὁ φιλοσοφικὸς ὕλισμός καὶ φέρνει τὸν ἄνθρωπο στὸ προσκίνητο σὰν τὴν αἰτία κάθε μεταστροφῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πλέγματα τῶν σχέσεων καὶ τῶν μορφῶν ὀργάνωσης καὶ διαδοχῆς τῆς ἱστορικῆς διεργασίας. Ἐκεῖ βιώνει ἓνα εὐρύτερο ἐπίπεδο αὐτοσυνειδησίας, δὲν μπορεῖ νὰ διαλεχθεῖ μὲ τὸ ἐλεύθερο ἱστορικὸ γίνεσθαι καὶ νὰ ἀντικρῶσει τὸν αὐθεντικὸ ἑαυτὸ του, ποῦ δὲν εἶναι δεδομένος ἀλλὰ κάθε στιγμή δημιουργεῖται καὶ πραγματοποιεῖται μέσα στὸν χρόνο καὶ στὸν χώρο, στὴν ἔλευση καὶ στὴν διαδοχὴ τῶν γεγονότων ἢ στὶς ἀντινομίες τῆς ἐμπειρικῆς ὑπάρξεως.

Μανώλης Μαρκάκης

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στὴ στήλῃ αὐτὴ παρουσιάζονται μόνο τὰ βιβλία ποῦ μᾶς ἀποστέλλονται σὲ δύο (2) ἀντίτυπα]

ΧΡΗΣΤΟΣ Ε. ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἡ Μνήμη τοῦ Νεοῦ (ποίηματα)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 72.

Σημαντικὸ βῆμα πρὸς τὴν ὁλοκλήρωση καὶ τελείωση τῆς τέχνης τοῦ ἀποτελεῖ ἡ νέα (πέμπτη κατὰ σειρὰν;) αὐτὴ ἡ συλλογὴ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ποιητῆ καὶ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἰδιότυπους καὶ βαθεῖς στοχαστὲς τοῦ σύγχρονου Παρνασσοῦ μας Χ.Κ. Ὁ δημιουργὸς τῆς *Μνήμης* δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἱεροφάντης τῆς ποιητικῆς ὁμορφιάς, εὐτάλαντος σμυλευτὴς ἐνὸς στίχου ἀπλοῦ καὶ ἰσχυροῦ, αὐτοελεγχόμενου καὶ δυναμικοῦ, ἀπέριττου καὶ ριζοσπαστικοῦ, ἀλλὰ καί, ὅπως αὐθεντικά ἀναδύεται ἀπὸ τὰ ποιητικὰ κομμάτια του, μὴ ρωμαλέα συνείδηση, γνήσια, ἐλευθέρη καὶ ἀληθινὴ —ἀναγκαῖα προϋπόθεση κάθε πραγματικοῦ δημιουργοῦ. Χαίρεται καὶ ἀγαλλιᾶται κανεῖς, καθὼς γεύεται τὸ πλούσιο πνευματικὸ μενοῦ ποῦ περιέχεται στὴ *Μνήμη*, ὅπου σὲ κάθε σελίδα τὸν περιμένει καὶ μὴ ἐκπλήξη, καθὼς ὁ ποιητὴς μὲ ἀνερπὴ καὶ αὐτοπεποιθὴ τελειῶς ἀσυνήθιστες ἐκκινᾷ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπλά ἐρεθίσματα, γιὰ νὰ ἀνασύρῃ ἀβίαστα καὶ «φυσιολογικά» τὸ καλλιτεχνικὸ στοιχείο — στοιχεῖο ποῦ βρίσκεται παντοῦ, ἀκόμη καὶ στὰ ἀσήμαντα ἢ καὶ χυδαῖα, ἀρκεῖ νὰ μπορῇ νὰ τὸ δῇ. Κι ὁ Χ.Κ. μπορεῖ. Μπορεῖ ὅχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ καὶ νὰ συλλαμβάνῃ νοήματα καὶ νὰ στοχάζεται ἐρμηνεῖες τῶν φαινομένων, ποῦ φθάνουν σὲ μὴ βαθύτερη θεώρηση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, σὲ μὴ γνωσεολογία καὶ ὄντολογία αὐτόχρονα ἐξαληθευτικὴ καὶ ἐλευθερωτικὴ. Ἐξαιρετικὸς ὁ συμβολισμὸς τοῦ τελευταίου κομματιοῦ, ὅπου μὲ τὰ πιὸ ἀπλά μέσα δίνεται μὴ συμπτυκνυμένη ἀξιολογία τοῦ κοσμολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Πρέπει νὰ περιμένουμε πολλὰ ἀκόμη ἀπὸ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ ποιητικὴ μας δύναμη. Πολὺ μορφοῦ τὰ σχέδια τοῦ Γιώργου Βαράλαμου ποῦ κοσμοῦν τὸ βιβλίο.

ΚΟΣΤΑΣ ΔΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Τα παραξένα τις Νεας Ἰορκίς κε ἱ Ἑλινες Χοντοκίδες* — σ. «Δ»: *Χοντοκίδες ἡ Χοντοκίδες; — (ταξιδιωτικὸ)*, Ἀθήνα 1981, σελ. 136.

Τὶ τόθελε καὶ τόγραψε σ' αὐτὸ τὸ εἶδος «φονιτικῆς γραφῆς» τὸ βιβλίο του ὁ κατὰ τὰ ἄλλα δραστήριος καὶ ἀξιόλογος ἐκδότης τῆς Χαλκίδας; Μήπως γιὰ νὰ δώσῃ ἓνα νέο τύπο ἐλληνικῆς γραφῆς; Ἀλλὰ αὐτὸν τὸν τύπο

μπορεῖ νὰ τὸν δώσῃ «αὐθόρμητα» κάθε μαθητὴς τῆς α' τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ! Μήπως, ἐπειδὴ, ὅπως γράφει, «κάποια μέρα μοῦπε τὸ παιδί μου ἔτσι πολὺ αὐθόρμητα: ἄμα δὲν ἦτανε αὐτὴ ἡ ὀρθογραφία θάγραφα 10 σελίδες στὴν ἑκθεση»; Ὅμως τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ γράφουμε πολλὰ —πῆξαμε, ὡς γνωστόν, ἀπὸ πολυγραφώτατους καὶ «μυριόβιβλους» συγγραφεῖς—, ἀλλὰ νὰ ξέρουμε τί γράφουμε: καὶ σ' αὐτὸ δὲν μᾶς ἐξασφαλίζει καθόλου ἡ «γραφὴ» ποῦ χρησιμοποιοῖ ὁ Κ.Δ.! Μήπως, γιὰτί, ὅπως γράφει, «καπὸς ἔτσι θα πρέπει να γραφετε ἱ Ἑλινικὶ γλῶσσα στα κατοπινα χρονια»; Βέβαια, μὲ τὸν κατήφορο ποῦ πήραμε, εἶναι πολὺ πιθανόν, ἂν ὅχι βέβαιον, ὅτι θὰ καταντήσουμε καὶ ὡς ἐκεῖ— ἀλλὰ πιὸ βέβαιον, ἀπὸ τώρα, εἶναι κάτι ἄλλο: ὅτι χάσαμε πιά καὶ τὸ τελευταῖο ἶχνος σοβαρότητας καὶ εὐθύνες στὸν τόπο αὐτό.

ΠΑΝ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Θητεία (συλλογὴ ἄρθρων)*, ἐκδ. IMAGO. Ἀθήνα χ.χ., σελ. 424.

Μολοντί τὰ κομμάτια τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀποτελοῦν ἄρθρα, ποῦ ὁ συντάκτης τους, διευθυντὴς τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ «Ἐποπτεία», πρωτοδημοσίευσε ἀπὸ τὸ 1977 μέχρι τὸ 1982 καὶ μοιραῖα φέρουν τὴ δημοσιογραφικὴ σφραγίδα, ἐν τούτοις πολλὰ ἀπ' αὐτὰ παρουσιάζουν γενικώτερο καὶ ὑπερχρονικὸ ἐνδιαφέρον. Ζωντανὰ τὰ κομμάτια τοῦ α' καὶ τοῦ β' μέρους (*Θητεία Α' : Στὰ γεγονότα καὶ Θητεία Β' : Στὰ ρεύματα*), ἐνὺ τὰ ἄρθρα τῆς γ' ἐνότητος (*Θητεία Γ' : Στὰ κείμενα*) περιέχουν σποράδην πολλὰς ἐνδιαφερόμενες ἰδέες καὶ ἐκτιμήσεις γιὰ τὴ σύγχρονη πνευματικὴ παραγωγὴ καὶ τὶς γενικώτερες τάσεις τοῦ Πνεύματος.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΦΙΛΗ, *Χρόνος ἀγῆραος (ποιητικὴ συλλογὴ)*, Ἀθήνα 1983.

Ἡ Χ.Φ. εἶναι ποιήτρια, ποῦ συγχωνεύει στὸ στίχο της μὲ ἀρμονικώτατες ἀναλογίες τὴν πλατεῖα ἐποπτεία καὶ θεώρηση τοῦ θέματος καὶ τὴν λεπτότατη πλαστούργηση τῆς ἐκφράσεως. Δὲν μπορούμε νὰ πούμε, ἂν τὸ γνώρισμα αὐτὸ εἶναι προῖον βαθειᾶς καταρτίσεως ἀφ' ἐνὸς καὶ καλλιτεχνικοῦ μόχθου ἀφ' ἑτέρου ἢ αὐθόρμητο, οὕτως εἰπεῖν, γέννημα ἐμφυτοῦ καλλιτεχνικοῦ πλούτου, γνήσιου ταλάντου, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποῦ εἶναι βέβαιον, εἶναι, ὅτι τὸ ποιητικὸ ἀποτέλεσμα τῆς γραφῆς της εἶναι ἐξαί-

ρετικό. Στόν Χρόνο της διαφαίνονται πολλές καλλιτεχνικές ἀρετές και πολλή ἀπαισιοδοξία, βασισμένη σὲ μιὰ ἐκπλησσοῦσα συχνὰ φιλοσοφική ἐμβάθυνση, ὅπως ἀσυνήθιστη στὴ σύγχρονη ποιητική μας παραγωγή. Πόηση ὑπέυθυνη, θὰ λέγαμε λειτουργική, μὲ πλήρη ἐπίγνωση τῆς λερότητας τῆς λατρείας τῶν Μουσῶν, ἀποτελεῖ ἡ δημιουργία τῆς Χ.Φ.

ΖΩΗ ΣΑΒΙΝΑ, *Ἀκροβασίες (ποίηση)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 56.

Πολὺ πρωτότυπη ποίηση γράφει ἡ νέα αὐτὴ ταλαντοῦχος λογοτέχνης, πού κι ἄλλη φορὰ ὁ Δαῦλος εἶχε τὴν εὐκαιρία ν' ἀσχοληθεῖ μαζί της. Οἱ *Ἀκροβασίες* τῆς ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀρχική γνώμη μας, γιατί μ' αὐτές ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἀνοδική ποιητική πορεία τῆς Ζ.Σ. εἶναι γρήγορη καὶ ραγδαία: ἡ αἴσθηση τῆς δομῆς τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἔχει περισσότερο δέυνση, ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματος εἶναι ἀκόμη περισσότερο εὐστοχη, ὁ συμβολισμός καὶ τὸ ἐλεγειακὸ - θάλαγα - στοιχείο σ' ὠριμένα κομμάτια εἶναι πολὺ πρὸ ἰσορροπίας καὶ ἔλλογα. Θαυμάσια τὰ σχέδια τοῦ γλύπτη Βαγγέλη Μουστάκα, συζύγου τῆς ποιήτριας, πού κοσμοῦν τὴ συλλογή.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Γ. ΓΟΥΛΑΣ, *Γεώργιος Καφαντάρης (ιστορικὸ μελέτημα)*, ἐκδ. «Στέφανος Βασιλόπουλος», Ἀθήνα 1982, σελ. 208.

Φόρο τιμῆς ἀποδίδει σὸν συμπατριώτῃ του σημαντικὸ πολιτικὸ τῆς προπολεμικῆς περιόδου Γ. Καφαντάρη μὲ τὴ μελέτη του αὐτὴ ὁ γνωστὸς Εὐρυτάνης πεζογράφος καὶ δημοσιογράφος Δ.Γ. Τὸ ἔργο, πού στηρίζεται κυρίως σὲ δημοσιευμένο σὲ ἐφημερίδες ὕλικό, σὲ προσωπικά ἐγγραφα τοῦ Καφαντάρη καὶ σὲ ἀναμνήσεις τοῦ συγγραφέως, πετυχαίνει νὰ δώσει παραστατικώτατα τὸν ἀγνὸ, εὐθὺ καὶ δωρικό χαρακτήρα τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου, πού κατ'ὀρθον νὰ παραμείνῃ ἀθαρτος καὶ ἐντιμὸς μέσα σὲ μιὰ δημόσια ζωὴ, ὅπου τὰ πάθη καὶ ἡ διαφθορά ἀλλοιώνουν καὶ ἐκφυλίζουν, ὡς γνωστόν, τοὺς χαρακτήρες.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΚΑΡΑΜΒΑΛΗΣ, *Μικρὲς Φωτιές (ποίημα)*, Ἀθήνα 1982, σελ. 48.

Ἀρκετὰ ἀσυνήθιστο γιὰ τὴν ἑλληνική ποίηση δημιουργημάτων ἔδωσε μὲ τὶς *Φωτιές* του ὁ Δ. Κ. Πρόκειται γιὰ τὴν τέταρτη ποιητικὴ συλλογὴ πού ἐκδίδει ὁ γνωστὸς δικηγόρος καὶ διανοούμενος, ἀποτελούμενη ἀπὸ 205 τρίστιχα «χαί - κάι» ἢ «χαί - κού», ὅπως τὰ χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος, παρομοιάζοντάς τα μὲ ἐπιγράμματα προερχόμενα ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία. Πολλὰ ἀλληγορικά, ἀλλὰ βαθυστόχαστα φιλοσοφικά, ὠριμένα ἐντυπωσιακά μὲ τὸ αἰνιδιαζόμενον θέμα τους καὶ ὅλα τοῦς ποιητικώτατα. Μπράβο, πολὺ καλὴ ποιητικὴ πρωτοβουλία!

ΘΑΛΗΣ ΡΗΤΟΡΙΔΗΣ, *Σπόνδυλοι νέας ζωῆς (ποίημα)*, ἐκδ. «Βιωμὸς Τέχνης», Ρώμη 1983, σελ. 64.

Ἀνεξάντλητος ὁ δυναμικὸς αὐτοεξόριστος τῆς Ρώμης ἐκδότης καὶ ποιητικὸς κορυφώνει τὴν ἀκάθεκτη ὁρμή τῆς πέννας του μὲ τοὺς *Σπόνδύλους* του, κρίνοντας, ἐξομνώνοντας καὶ σατιρίζοντας φωνικά τὰ στραβά καὶ ἀνάποδα τοῦ παρακαμιακοῦ κόσμου μας, ἀναστηλώνοντας τὶς ἀληθινὲς ἀξίες καὶ ἰδέες πού σήμερον τελοῦν ὑπὸ διωγμὸν καὶ δραματιζόμενες ἓνα νέο κόσμον λιγώτερο

ἐξουσιαστικὸ καὶ πιὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸν σημερινὸ δογματικὸ καὶ ἄρρωστημένο. Οἱ *Σπόνδυλοι* εἶναι πολιτικὸ ἔργο κατὰ βάθος, ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ του σκοπιὰ εἶναι τόσο εὐρεία, ὥστε νὰ δικαιῶνῃ τὴν γνωστὴ ἀποψη ὅτι «πολιτικὴ» εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση κάθε ἀνθρώπινη δράση, εἴτε πνευματικὴ εἴτε πρακτικὴ...

ΜΑΡΙΑ Δ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ, *Ἐρήμην (διηγήματα)*, «Νέα Σκέψη», Ἀθήνα 1983, σελ. 80.

Παραδοσιακὸ εἶναι τὸ σὺλ, πού υιοθέτησε στὴν πρώτη τῆς προσπάθεια στὴν πεζογραφία, ἡ μέχρι τώρα γνωστὴ σὰν ποιήτρια Μ.Α.: τὰ περισσότερα διηγήματα τοῦ *Ἐρήμην* εἶναι ἡθογραφικά καὶ ἐξελλίσσονται σὲ φυσικὸ πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς ἡπειρωτικῆς καὶ νησιωτικῆς υπαίθρου, ὥστε κάπου-κάπου νὰ θυμίζουν τίς καλὲς στιγμὲς τῆς παιδιᾶς μας ἡθογραφικῆς διηγηματογραφίας. Ἐνδιαφέρων τὸ λακωνικὸ καὶ ἐπιγραμματικὸ ὕφος τοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου. Ἄν μᾶς ἐπιτρεπόταν νὰ ἐκφράσουμε κάποια ὑπόδειξη, θὰ λέγαμε, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ σαφέστερη καὶ πληρέστερη ψυχογράφηση τῶν ἡρώων.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΤΙΣΤΡΑΛΗΣ, *Ἀναφορά στοὺς ποιητὲς (ποίηση)*, β' ἐκδοση, Ἀθήνα 1978, σελ. 112.

Ὁ Κ. Μ., μὲ τὸν ὅποιο ὁ Δαυλὸς εἶχε ἀσχοληθῇ καὶ σὲ προηγούμενο τεύχος του, μᾶς ἀποδεικνύει μὲ τὴ συλλογὴ του αὐτῇ, ὅτι χειρίζεται τὸ μοντέρνο στίχο ἐξ Ἰσου καλὰ μὲ τὸν παραδοσιακὸ καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ δώσει καλὴ ποίηση, εἴτε ὅταν καταπιάνεται μὲ λυρικά θέματα εἴτε ὅταν τὸ ποιητικὸ θεματολόγιό του εἶναι δραματικὸ, σατιρικὸ ἢ καὶ —γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἓνα σύγχρονο χαρακτηρισμὸ τῆς μόδας— *υπαρξιακό*.

Ἡ *Ἀναφορά* ἀποτελεῖ πλούσιο καὶ πολυμερές ποιητικὸ πόνημα, ὅπου ἓνα πλῆθος θεμάτων καὶ τρόπων γραφῆς ἐναλλάσσονται μὲ μεγάλη ἀνεση.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΑΘΑΚΗΣ, *Μαζ'ἀνθρώπος (ποίημα)*, «Πλέθρον», Ἀθήνα 1982, σελ. 52.

Πολὺ ἐλεύθερο καὶ τολμηρὸ πνεῦμα ἀποκαλύπτεται πίσω ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ *Μαζ'ἀνθρώπου* τοῦ Μ.Μ. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν καθαυτὴ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῆς —πού εἶναι σὲ πολλὰ κομμάτια ἀξιόπρόσεκτη— ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ὁλόκληρη ὕμνο κι αἶνο τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀδίστακτη καταδίκη ὅλων τῶν -ισμῶν καὶ τῶν δογμάτων:

Πορνέυσαι, ὅταν
ἀνοίγει τὰ πόδια
ἡ συνείδηση
καὶ ἀφήνει ὀλάνοιχτο
τὸ αἶδοις τῆς.
Στὸ φόβο,
σὲ μεσσιανισμό,
στὴν τύφλωση,
στὴ σιωπὴ.

Συγχαρητήρια στὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο Μ. Μαραθάκη!

ΑΝΔΡΕΑΣ Σ. ΤΣΟΥΡΑΣ, *Ἱριγένεια Χρυσόχου — Ἡ τραγικὴ μοῖρα τῆς Μικρασίας μέσα ἀπὸ τὴν τριλογία τῆς (παρουσίαση)*, ἐκδοση Πεζοπορικῶν Ὁμίλων Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1983, σελ. 116.

Κρίσεις, πληροφορίες και κείμενα σχετικά με την εξαιρετική μικρασιάτιδα πεζογράφο, που αφιέρωσε το έργο της στην τραγωδία του Μικρασιατικού Έλληνισμού.

Δ. Β. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Οι έννεα και οι έφτα στίχοι και τα έπιτύμβια επιγράμματα (ποιήματα), Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 80.*

Ώγοντατρία έννεάστιχα, έξηνταπέντε έφτάστιχα και έξηνταεφτά «έπιτύμβια επιγράμματα» σέ μοντέρνο και σέ παραδοσιακό στίχο περιέχει ή νέα αύτή συλλογή του γνωστού ποιητή και δοκιμογράφου, που άπό τό μετερίζι του τής ήρωικής *Άρκαδιάς* (Κυπαρισσίας) κρατά άναμμένο τό δαυλό του πνεύματος. Άξιοσημείωτος ό συμβολισμός και ή άλληγορία άρκετών κομματιών τής συλλογής, όπως και ό διάχυτος παντού λυρισμός, που κάποτε φθάνει σέ έντονους άπαρξιακό έπίπεδο. Περιπτώσεις, όπως του Δ. Π., που άνεβάζουν τήν πνευματική ύπόσταση τής έλληνικής ύπαιθρου, πρέπει νά ένθαρρύνονται και νά θεωρούνται άπό τή σκοπιά όχι μόνο τής συμπάθειας αλλά και τής ειλικρινούς έκτιμήσεως και άξιολογήσεως του πνευματικού τους μόχθου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΓΓΕΛΑΚΗΣ, *Ό πρίγκιπας των Κρίνων (ποιητική συλλογή), β' έκδοση, Άθήνα 1980, σελ. 32.*

Καλά δείγματα ποιητικής γραφής δίνει με τή μικρή μόν άλλ' άξιόπρόσεκτη αύτή συλλογή του ό Α. Α., όπου και γνώση τής «φυσιολογίας» του ποιητικού λόγου διαφαίνεται και ουσιαστικά ποιητικά προσόντα είναι ύπαρκτά. Του εύχόμεσθε νά συνεχίστ δημιουργικά τό ξεκίνημά του.

ΦΩΤΗΣ ΤΡΙΑΡΧΗΣ, *Μικρή έπιλογή σύγχρονης Βορειοελλαδικής ποίησης (άνθολογία), Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 48.*

Δέν ύπηρετεί μόνο άνθολογικούς σκοπούς, αλλά και έδραιώνει τήν πεποίθηση ότι στη Βόρειο Έλλάδα γεί-

ρεται σήμερα ποιητικός Παρνασσός έπιβλητικός, ισάξιος και Ισούψης Ισως του νοτιοελλαδικού, ή πολύ καλή και έκδοτικά πολύ δημοφιλής αύτή σύντομη άνθολογία του καλού διανοούμενου και έκδόττ της συμπρωτεύουσας. Βιογραφούνται έν συντομία και άνθολογούνται 25 βορειοελλαδίτες ποιητές (Χ. Ζιτσαία, Χ. Θ. Βαφόπουλος, Γ. Ζωγραφάκης, Τ. Γκοσιόπουλος, Α. Ζόλδερ, Κ. Σεραμέττ, Μ. Άτακτίδου, Ι. Διδασκάλου, Τ. Βαρβιτσιώττς, Θ. Βουτσιακάκης, Α. Τσακίρόπουλος, Ν. Χαριστός, Ε. Άσπιώττς, Κ. Όρφανίδης, Μ. Γκόπη, Φ. Τριάρχης, Δ. Άμανατίδης, Σ. Κοταμανίδης, Ο. Σιδιρόπουλος, Β. Κουσίμπελας, Β. Ρωμούδης, Α. Π. Κιντζονίδης, Γ. Μπουκουβάλας, Α. Τζινίκου και Π. Σφαλαγκάκου), με άντιπροσωπευτικότητα που είναι δύσκολο νά τήν κρίντ κανείς, άν δέν είναι πολύ καλά κατατοπισμένος και προετοιμασμένος, αλλά με μεθοδικότητα και έπιμέλεια όλοφάνερη σ' όλη τήν έκδοση. Πολύ καλή ύπηρεσία στον πνευματικό κόσμο γενικά τής Έλλάδος πρόσφερε με τή *Μικρή Έπιλογή* του ό Φ. Τ.

ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Αί άμβλώσεις και τό δημογραφικόν πρόβλημα τής Έλλάδος (μελέττ), Άθήνα 1983, σελ. 48.*

Σύντομο αλλά τεκμηριωμένο μελέτμα για τήν έννική άνάγκη καταργήσεως τής μαστίγας των άμβλώσεων, σέ μία χώρα, όπως ή Έλλάδα, όπου ή αύξηση του πληθυσμού προχωρεί με βήμα σημειωτόν.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ, *Ποιήματα, Άθήνα 1982, σελ. 86.*

Πρώττ προσπάθεια στον ποιητικό στίβο ενός νέου τεχνικού (άρχιτέκτονος), που είναι προικισμένος με πνευματικότητα και που δέν του λείπουν οι προϋποθέσεις δημιουργίας. Περιμένουμε και νέα δείγματα τής ποιητικής του γραφής, που νά έδραιώνουν τήν πρώττ καλή έντύπωση.

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαίο περιοδικό Ιστορίας - λαογραφίας - γραμμάτων - τεχνών και έπικαιρότητας (διευθυντής Φώττς Τριάρχης), τεύχος 17, Μάρττς 1983 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία έφημερίδα των εργαζομένων στα Πανεπιστήμια (έκδότρια Εύαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 4, Μάιος 1983 • ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη έκδοση παιδευτικού προβληματισμού (έπιστάσια Κ. Ν. Παπανικολάου), τεύχος 25, Άνοιξη 1983 • ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ, δεκαπενθήμερη οικονομική και πολιτική έφημερίδα (έκδόττς - ιδιοκτήττς Φωτεινή Βότση), φύλλο 17 • ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαίο περιοδικό φιλοσοφίας και παιδείας (διευθυντής συντάξεως Παναγιώττς Θ. Δρακόπουλος), άριθ. τεύχους 80, Ιούνιος 1983 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΕΨΗ, περιοδική έκδοση γραμμάτων και τεχνών (έκδόττς Γ. Ν. Παπαγεωργίου, άρχισυντάκτς Γ. Χ. Χαλατσάς), άριθ. φύλλο 79, Μάιος 1983 • ΒΩΜΟΣ ΤΕΧΝΗΣ, δίμηνη έπιθεώρηση ποίησης και κριτικής έκδιδόμενη στη Ρώμη (έκδόττς - διευθυντής Θάλτς Ρητορίδης), τεύχος 27, Μάιος - Ιούνιος 1983 • ΧΡΟΝΙΚΑ, όργανον του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου τής Έλλάδος, τεύχος 59, Μάιος 1983 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία έκδοση τής όμωνύμου έταιρείας (ύπεύθυνος Άλεξ. Χ. Μαμμόπουλος), τεύχος 80, Μάιος 1983 • ΕΥΒΟΊΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, μηνιαία έκδοση (διευθυντής Κ. Δημόπουλος), άριθ. φύλλο 13, Μάτς 1983 • Ο ΠΑΛΜΟΣ ΤΩΝ ΑΚΡΙΤΩΝ, όργανον Πανελληνίου Συνδέσμου «Οι Φίλοι των Άκριτών» (έκδόττς - διευθυντής Πέτρος Θεοδωρακάκος), φύλ. 28-29 • ΙΛΙΣΟΣ, διμηνιαίον περιοδικόν έλευθέρας σκέψεως (διευθυντής Κωσττς Μελισσαρόπουλος), τεύχος 154, Μάιος - Ιούνιος 1983 • Η ΑΛΗΘΕΙΑ, άνεξάρτττος τοπική έφημερίς τής Κορινθίας (έκδόττς - διευθυντής Χρήστος Σπ. Βήφας), άριθ. φύλλο 7.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ὅλῖγα περὶ «διονυσιοκόλακων» καὶ ἄλλα τινα

Εἶναι γνωστὸς ὁ χαρακτηρισμὸς, ποὺ ἔδινε ὁ Ἐπίκουρος στὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς πλατωνικοὺς: «διονυσιοκόλακες». Ὁ Νίτσε, ποὺ ἐπισημαίνει τὸ γεγονός, σχολιάζει (*Πέραν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ*, κεφ. Ι): «Αὐτὸ ἐτυμολογικὰ σημαίνει κόλακες τοῦ Διονυσίου, δηλαδὴ ἐξαρτήματα τοῦ τυράννου, ταπεινοὶ αὐλοκόλακες· αὐτὸ ὁμῶς σημαίνει καὶ ἐσμὸς ἡθοποιῶν χωρὶς καμμιὰ σοβαρότητα (γιατὶ «διονυσιοκόλαξ» εἶναι μιὰ λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ ἡθοποιοῦ)». Βέβαια ἡ ἀδίστακτὴ αὐτὴ ἐπὶ κριση τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ «ἀριστοκράτη ἀναρχικοῦ», ἡ στηριγμένη ἐστὼ στὸν Ἐπίκουρο, ποὺ «ἀγανακτοῦσε ἀπὸ τὸν μεγαλοπρεπῆ τρόπο καὶ τὴν ἐπιδειξίότητα (τῶν ἀνθρώπων τοῦ Πνεύματος) νὰ ἐμφανίζονται στὸ προσκήνιο», εἶναι τελείως ἐμπαθὴς καὶ ἀδικὴ εἰδικὰ γιὰ τὸν Πλάτωνα —ὁ Νίτσε, ὡς γνωστόν, τὸν ἀπεχθανόταν παθολογικά—, τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένη καμμιὰ ἐπιδειξίότητα νὰ αὐτοπροβάλλεται· καὶ οὔτε μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ «ἡθοποιὸς χωρὶς καμμιὰ σοβαρότητα» ἓνα πνεῦμα ποὺ δημιούργησε αὐτὸ τὸ κραταῖο πνευματικὸ οἰκοδόμημα καὶ ταυτόχρονα ἐξοχο ἔργο ὑψηλῆς τέχνης, ὅπως εἶναι τὸ πλατωνικὸ ἔργο. Οὐχ ἦττον, ὁμῶς, τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Πνεύματος-Ἐξουσίας ἢ μᾶλλον τὸ «δέον» τῆς ἐλευθερίας τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας του ἐναντι τῆς Ἐξουσίας τίθεται ἐδῶ πάνω σὲ ὠμὴ βάση: Πνεῦμα κι Ἐξουσία εἶναι καθ' ἑαυτὰ πράγματα ἀσυμβίβαστα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρχουν στὴν βαθύτερη ὑπόστασή τους ποτέ, ἐφ' ὅσον ἀπαραίτητη προϋπόθεση τοῦ πρώτου εἶναι ἡ χωρὶς κανένα ἀπολύτως περιορισμὸ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας κι ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς δευτέρας εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ καθωρισμένων δογματικῶν πλαισίων, μέσα στὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζεται ἡ πεμπουσία τῆς Ἐξουσίας, ἡ Δύναμη.

Ἄλλεγα, ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐνωχλοῦσε τότε τὸν Ἐπίκουρο, ἡ προσέγγιση, καὶ δὴ ἡ δουλικὴ προσέγγιση τοῦ Πνεύματος στὴ Δύναμη, ἔχει γίνεи κανόνας σήμερα. Κανόνας, ὅχι μόνο ὡς πρὸς τὴν ὑποταγὴ τῆς Διανοήσεως στὴν ἐξουσιαστικὴ σκοπιμότητα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴ συμβολή τῆς στὴν γέννηση καὶ γιγάντωση αὐτοῦ τοῦ σύγχρονου Τέρατος, συμβολὴ ποὺ δὲν εἶναι καθόλου ἐπιβοηθητικὴ καὶ δευτερεύουσα, ἀλλὰ παράγουσα καὶ πρωταρχικὴ. Συχνότατα, ἂν ὅχι πάντοτε, ἡ Ἐξουσία μορφοποιεῖται καὶ τίκτεται, ἀφοῦ κυηθῇ ἐπὶ πολὺ ἢ ἐπ' ὀλίγον στὴ μήτρα τοῦ «Πνεύματος», «Πνεύματος», ἐννοεῖται, δογματικοῦ κι ἐξουσιαστικοῦ, εἴτε ὑπὸ τύπον θεωρίας ἰδεολογικοῦ, κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ, θρησκευτικοῦ συστήματος, ποὺ οἱ ἐξουσιαστές, μὲ τὴν στενὴ ὀργανωτικὴ-πρακτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἐρχόμενοι δεῦτεροι, τὴν ὑλοποιοῦν, μεταβάλλοντάς τὴν σὲ ἐξουσιαστικὸ κατεστημένο, μοιραῖα ἀνελεύθερο καὶ δογματικὸ, εἴτε —τὸ χειρότερο— ὑπὸ τύπον «πνευματικῆς» καθοδηγήσεως πρὸς ἓνα τρόπο θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου αὐτόχρονα σκοταδιστικό, μαζοποιητικό, ἀφύσικο, ἄλογο καὶ προδοτικὸ τῆς γνήσιας ἀνθρώπινης φύσεως. Περιττεῦει ν' ἀναφέρω ἐδῶ τίς περιπτώσεις ποὺ ἄνθρωποι, τυπικά, τοῦ Πνεύματος —ἀπὸ τὸν Παῦλὸς τὸ Μάρξ κι ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς, Βολταίρο, Μοντεσκιέ κλπ., δημιουργοὺς τοῦ Ἀστισμοῦ μέχρι τοὺς νεώτερους ἰδεολόγους παντὸς -ισμοῦ— στὴν πραγματικότητά δημοῦργησαν, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ἀδιάφορο, ἢ ἐνίσχυσαν αὐτοὶ τὴν Ἐξουσία μὲ τὸ δογματισμό τους, ὥστε σιγά-σιγά νὰ φθάσῃ στὶς σύγχρονες τερατώδεις καὶ διαστρεβλωτικὲς τῆς ζωῆς μας διαστάσεις τῆς.

Ἐκεῖνο, ὁμῶς, ποῦ πρέπει —τὸ φέρνει ἡ στιγμή— νὰ τονίσω ἐδῶ, εἶναι, ὅτι ἡ μὴ δογματικὴ Διανόηση εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐξελιχθῇ σ' Ἐξουσία· καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πρὸ ἀτράνταχτες ἀποδείξεις τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἴδια ἡ περίπτωσις τοῦ Πλάτωνος, τοῦ κατηγορηθέντος ὡς «διονυσιοκόλακος», τοῦ ὁποῦ τὴν ἰδεατὴ *Πολιτεία* καὶ τοὺς *Νόμους* κανεῖς ἀπ' ὅσους προσπάθησαν δὲν μπόρεσε νὰ κάνῃ ἐξουσιαστικὸ καθεστῶς, ἀκριβῶς γιατί εἶναι προϊόντα ἐλεύθερης ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας, τῆς πολιτικῆς ἀλήθειας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, κι ὄχι γεννήματα τῆς σκέψεως τῶν, κατὰ βάθος, θιασωτῶν τῆς Δυναμέως!...

Αὐτὸ ποῦ οὐσία κι ὄχι τύποις ἀποτελεῖ Πνεῦμα, Διανόηση, Σκέψη, εἶναι, τελικά, τὸ πρὸ δύσκολο πρᾶγμα στὶς πονηρὲς μέρες μας, τώρα ποῦ τὰ ὁρμέφυτα ἐπιβολῆς καὶ τὰ ἐνστικτα τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους ἔχουν ὑπερναπτυχθῇ σὲ τέτοιο βαθμό, ποῦ νὰ διερωτᾶται κανεῖς ἂν φθάσαμε πρὸς τὸν ψυχοπνευματικὸ ἐκφυλισμό, στὰ συμπτώματα τῆς *ὕπερτέλειας*, αὐτοῦ τοῦ βιολογικοῦ φαινομένου ποῦ ἐμφανίζεται σὲ κάποιο εἶδος, ὅταν αὐτὸ ὑπερναπτύσσῃ ὠρίσμενες ιδιότητες ἀχρηστες καὶ τελικά θανάσιμες γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του, γιὰ νὰ ἐξαφανισθῇ σὲ λίγο ἀπὸ προσώπου γῆς. Ἡ ὑποδούλωση ἀφ' ἑνὸς τοῦ Πνεύματος στὴ Δύναμη καὶ τὴ σκοπιμότητά της καὶ τὸ παράγον, ἀφ' ἑτέρου, Ἐξουσίαν Πνεῦμα, ἡ «πνευματικὴ ὑπερεξουσία», γιὰ νὰ πῶ κάτι ἀδόκιμο, δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ οἱ ὅψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος: ὁ δοῦλος κι ὁ ἐξουσιαστής εἶναι ἀμφοτέροι ἐξ ἴσου ἀρνητὲς τῆς ἐλευθερίας, ἐξ ἴσου ἔχθροι τῆς ἐλεύθερης ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας —καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσή ἐνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ὁ πνευματικὸς χώρος, πανταχοῦ τῆς Γῆς, δὲν εἶναι μόνο γεμᾶτος ἀπὸ μᾶς τοὺς «διονυσιοκόλακες», τὰ «ἐξαρτήματα τῶν τυράννων», τὸν «ἐσμὸ τῶν ἡθοποιῶν χωρὶς καμμιὰ σοβαρότητα [...], μὲ τὸν μεγαλοπρεπῆ τρόπο μας καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα νὰ ἐμφανίζωμαστε στὸ προσκήνιο» [καὶ νὰ γινώμαστε —προσθέτω ἐγὼ στὸ Νίτσε— νεροκουβαλητὲς τοῦ δόγματος καὶ τῆς Δυνάμεως], ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κρυπτοτύραννους, ποὺ κάνουν «Φιλοσοφία», «Τέχνη», ἀκόμη καὶ «Ἐπιστήμη» καὶ «Θρησκεία», τὰ πρὸ βαθιὰ κι ὑποχθόνια ἐξουσιαστικὰ τοὺς ἐνστικτα, τὴν πρὸ ἀκόρεστη —κι αἰώνια ἀνικανοποίητη— δίψα δυνάμεως, ντύνοντάς τα μὲ τὸ «ἀξιοσέβαστο» ἐνδυμα τῆς ἐλεύθερης κι ἀδογματίστης πνευματικῆς δημιουργίας. Καί, μὰ τὴν ἀλήθεια, οἱ κοινοὶ ὀργανωτικοί-πρακτικοὶ ἐξουσιαστές μοῦ γίνονται συμπαθεῖς ἢ τοὺς θεωρῶ ἀκόμη καὶ θύματα, ὅταν τοὺς συγκρίνω μὲ τοὺς δογματικούς δημιουργοὺς πνευματικῶν ἔργων, τοὺς δασκάλους αὐτοὺς καὶ «πνευματικούς πατέρες» ὄλων τῶν τυράννων, ἀλλὰ καὶ ἀπόκρυφους «πνευματικούς» δεσμοφύλακες ὄλων τῶν δούλων.

Θὰ ἤθελα, καταλήγοντας, νὰ τονίσω τὴν ἄμεση, τὴν κατεπείγουσα ἀνάγκη ἀνεξαρτησίας αὐτῶν τῶν δύο ἀπὸ τὴ φύση τοὺς ἀνόμοιων καὶ ἀσυμβίβαστων πραγμάτων: τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Ἐξουσίας. Καὶ τοῦτο, ὄχι μόνο χάριν τοῦ πρώτου, ἀλλὰ χάριν καὶ τῆς δεύτερης. Ἡ ταῦτίσι τους πάνω στὴν τομὴ ποῦ λέγεται δύναμη-δόγμα ἀκρωτηριάζει τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνία, ἀφαιρῶντας ἀπ' αὐτὲς τὰ στοιχεῖα τῆς φυσικότητας, τῆς ἐξελιξιμότητας, τῆς ἐλεύθερης καὶ ἐξαληθευτικῆς κριτικῆς, ποῦ εἶναι ἡ μοναδικὴ προϋπόθεσις αὐτοελέγχου καὶ αὐτοσυντηρήσεως. Ἡ πολιτικὴ, ὅταν δὲν ἀρδεύεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερίη καὶ αὐτοτελεῖ σκέψη, ἀποξηραίνεται, γίνεται Ἐξουσία. Ὅτε τὸ Πνεῦμα ἔχει μέλλον οὔτε ἡ Ἐξουσία, ὅταν συγχέωνται κατὰ τὸν τερατώδη καὶ τραγελαφικὸ τρόπο ποῦ συνέβη σήμερα. Τὸ ξέμπλεγμα μεταξὺ τοὺς εἶναι ἴσως τὸ οὐσιαστικώτερο καὶ «ἱστορικώτερο» αἷτημα τοῦ καιροῦ μας.